

**ÇİVİ YAZILI BELGELER İŞİĞİNDA BABİL DİPLOMATİK
İLİŞKİLERİ**

Oylum GÜLMEZ DİNÇ

**Haziran 2019
DENİZLİ**

**ÇİVİ YAZILI BELGELER İŞİĞİNDA BABİL DİPLOMATİK
İLİŞKİLERİ**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Programı**

Oylum GÜLMEZ DİNÇ

Danışman: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

Haziran 2019

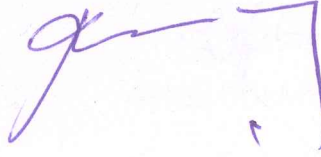
DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Oylum GÜLMEZ DİNÇ tarafından Prof. Dr. Yusuf KILIÇ yönetiminde hazırlanan “ÇİVİ YAZILI BELGELER IŞIĞINDA BABİL DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 27.06.2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

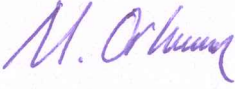
Jüri Başkanı

Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

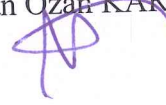
Jüri-Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Murat ORHUN

Jüri

Dr. Öğr. Üyesi Ümran Ozan KARAHAN

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
10/07/2019..tarih ve ..27/01.. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet BARDAKCI

Enstitü Müdürü

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulguların analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

Oylum GÜLMEZ DİN

ÖN SÖZ

“Çivi Yazılı Belgeler Işığında Babil Diplomatik İlişkileri” adlı yüksek lisans çalışması, Babil’e olan ilgim ve merakım sebebiyle çok kıymetli hocam Prof. Dr. Yusuf KILIÇ tarafından şahsıma verilmiştir.

Babil tarihi ve kültürü hakkında özellikle çivi yazılı kaynakların ortaya çıkmasıyla Türkiye de dâhil olmak üzere dünyanın pek çok ülkesindeki üniversitelerde ilgili bölümler ve anabilim dalları açılmıştır. Bu bölüm ve anabilim dallarında sayısız çalışma ve inceleme yapılmıştır ve her geçen gün yapılmaya devam edilmektedir. “Çivi Yazılı Belgeler Işığında Babil Diplomatik İlişkileri” adlı tez çalışması ile amaçladığımız, Babil’e sadece kültürel açıdan değil siyasi ve uluslararası arenadaki varlığı üzerinden bakmaktır. Bu bağlamda bu kadim uygarlığı bir de döneminin uluslararası arenasında değerlendirmek ve bu değerlendirmeleri yaparken çivi yazılı kaynakların da verdiği bilgilere başvurmaktır. Çivi yazılı kaynaklar gün yüzüne çıkartılana kadar Babil ve Mezopotamya’nın pek çok uygarlığı hakkındaki bilgiler, Kutsal Kitaplar’dan gelmekteydi. Fakat bu bilgilerin doğruluğu çeşitli yazılı kaynaklar ortaya çıktıktan sonra sorgulanmaya başlanmıştır. Bu açıdan söz konusu uygarlıkların kendi dillerinden seslenişlerine kulak vermek ve onları kendi yazdıkları üzerinden değerlendirmek bilime ve tarihe katkı sağlamak isteyen her araştırmacının, bizlere muazzam bir tarih mirası bırakan bu kadim uygarlıklara, en büyük borcudur.

Tez araştırması sırasında kullanılan materyallerden en önemlileri çivi yazılı kaynaklar olmuştur. Vermiş oldukları eşsiz bilgiler ve içerikleri sebebiyle Mari Kraliyet Arşivi’nde bulunan mektuplar, El-Amarna Dönemi’ne ait mektuplar, Hititli krallara ait saray mektupları ve Babil kralları ile çağdaş olan diğer krallar arasında gerçekleştirilmiş olan diplomatik yazışmalar çivi yazılı kaynak materyalimizin temelini oluşturmuştur. Bu sebeple ilgili çivi yazılı belgelerin transkripsiyonu yapılarak daha önceden İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak yapılmış tercümelemler Türkçeye çevrilmeye çalışılmıştır. Özellikle Mari Arşivi üzerinde Fransız heyetin çalışmaları yoğun olduğu için Mari mektuplarının tercümeleri Fransızcadan yapılmıştır. Çivi yazılı kaynaklar dışında, bazı krallar; savaşlar, diplomatik temaslar, inşaat faaliyetleri gibi önemli olayları saray duvarları ya da taht kaideleri gibi kabartmaların üzerine kazıttıkları için diplomatik temaslar yazılı kaynaklar dışında, görsel malzemelerden de incelemeye çalışılmıştır.

Özellikle Asurlu kralların bırakmış oldukları izler bu tezimizde kullandığımız en önemli görsel malzemeleri oluşturmaktadır.

Her ne kadar Kutsal Kitaplar'ın ardından çivi yazılı kaynakların okunmasıyla, bu kaynaklarda yazan olay ve isimlerin doğruluğuna kuşkuyla bakılması gerektiğini düşünüyor olsak da, Babil'de yaşanan olayları anlamak açısından birden çok kaynaktan karşılaştırma yapmanın önemli olacağı düşüncesi ile tez çalışmamızda tek tanrılı dinlerin Kutsal Kitapları olan Tevrat, İncil ve Kuran-ı Kerim'den Babil hakkında okumalar yapıldı. Böylece çivi yazılı kaynaklar ve Kutsal Kaynaklar ışığında Babil ile ilgili önemli bilgiler karşılaştırılarak sunulmaya çalışılmıştır.

Çivi yazılı kaynaklar ve Kutsal Kitaplar dışında Helen kökenli yazarlar Herodot ve Strabon gibi tarih yazıcılığında iz bırakmış pek çok önemli şahsiyetin de yazdıkları dikkate alınarak tez çalışmamıza katkı sağlanmaya gayret edildi.

Tez çalışmamız sırasında yurtiçinden ve yurtdışından konu ile ilgili araştırma yapmak üzere müzeleri ziyaret ederek tezde kullanmak için önemli bulunan pek çok eser tarafımızdan fotoğraflanmıştır. Bu sebeple Louvre Müzesi, İstanbul Şark Eserleri Müzesi, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi gibi pek çok önemli müze ziyaret edilerek tez için yararı olacak görsel ve yazılı materyal elde edilmeye çalışılmıştır. Henüz gidebilme fırsatı bulamadığımız Irak Ulusal Müzesi, British Museum ve Berlin Pergamon Müzesi gibi değerli eserler barındıran müzelerin ise internet sayfalarından yararlanarak tez konusu hakkında görsel ve yazılı bilgi edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca tezimizde faydalı olacağı düşüncesiyle pek çok Türkçe ve yabancı kitap, dergi, makale ve daha önceden benzerleri çalışılmış yüksek lisans ve doktora tezleri incelenerek teze katkı sağlamaya çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasında Babil diplomasisi ve siyasi gelişmeler, olayların ve hanedanların kronolojik sırası dikkate alınarak üç bölüme (Eski Babil Dönemi Diplomatik İlişkileri, Orta Babil Dönemi Diplomatik İlişkileri ve Geç Babil Dönemi Diplomatik İlişkileri) ayrılarak incelenmiştir. Birinci bölümde, Mari Saray Arşivi'nde bulunan mektuplar, ikinci bölümde ise El-Amarna Saray'ında bulunan çivi yazılı mektuplar çalışmamızın temelini oluşturulmuştur. Tezin son bölümünde diplomasi ile ilgili kaynakların yetersizliği, bu dönem krallarının farklı icraatlar ile uğraşmış olması gibi sebepler dolayısıyla, diplomasi konusundan biraz uzaklaşarak, diplomaside güçlü bir yeri olan Babil'in eşsiz varlığı, Kutsal Kitap'daki yeri, yerel krallar sonrası Babil'in

durumu ve muazzam Babil mirası anlatılmaya çalışılmıştır. Özellikle Babil'in son dönemi hakkında ticari ve siyasi en dikkat çekici bilgiler Kutsal Kitap; Eski Ahit ve Yeni Ahit'ten gelmektedir.

Tez içerisinde mektupların tercümelerinde, yer ve şahıs isimlerinde bazı sesli ve sessiz harflerde diğer kaynaklara göre farklılıklar çıkabilmektedir (*Nebukadnezar/Nabukadnezzar, Nabonidus/Nabunidus* gibi). Bu durum çivi yazısındaki bir işaretin birden fazla anlama ve harf karşılığına denk gelmesindedir. Bu sebeple kaynak incelememiz ve okumalarımızda en sık kullanılan ses değerlerine sahip kelimeler tezimizde kullanıldı. Aynı durum aşağı yukarı tarihlendirmelerde de yaşanmıştır. Bazı kaynaklar tarih verme aşamasında birkaç yıl kadar farklılık gösterebilmektedir. Yine bu karışıklığı en aza indirebilmek için en yaygın olan tarihlendirmeler kaynak belirtilerek kullanılmıştır. Aksi bir durum belirtilmedikçe tablolarda kullanılan tarihler milattan öncesi dönemlere aittir.

Bu tezin hazırlanması aşaması diğer yüksek lisans tezlerinin hazırlanma aşamalarından biraz daha uzun zaman almıştır. Ancak bana bu aşamada sonsuz sabır ve iyi niyet göstermiş olan çok sevgili hocam Sayın Prof. Dr. Yusuf KILIÇ'a sonsuz teşekkür ediyorum. Gerek lisans gerekse yüksek lisans öğrenciliğim sırasında her konuda bilgilerinden ve yardımlarından yararlanmış olduğum Sevgili hocam Prof. Dr. Salih ÇEÇEN'e, kaynak elde etme aşamasında en çaresiz kaldığım zamanda bana en önemli kaynakları sunan hocam Doç. Dr. Hakan EROL'a, teşekkürlerimi sunmayı kendime borç bilirim. Çivi yazılı belgeler eşliğinde diplomasiyi ve diplomatların hayatını incelerken, bir diplomat olarak yurtdışı görevine atanan eşim Murat DİNÇ'in yanımda olduğunda ve benden çok uzaklara gittikten sonra, kilometrelerce uzaktan vermiş olduğu destek için teşekkür ediyorum. Ayrıca annem Saadet GÜLMEZ ve babam Hüseyin GÜLMEZ'in bana vermiş oldukları en güzel hediyeler; kardeşlerim Gizem GÜLMEZ'in ve Başak GÜLMEZ'in Babil ve Babil'e dair her yeni bilgiyi öğrendiğimde saatlerce onlara anlatma çabama gösterdikleri sabırları için de çok teşekkür ediyorum.

ÖZET

ÇİVİ YAZILI BELGELER İŞİĞİNDA BABEL DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ

GÜLMEZ DİNÇ, Oylum

Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

HAZİRAN 2019, XI+167 Sayfa.

Diplomasi, devletlerarasındaki sorunların barışçıl yöntemlerle ve karşılıklı iletişim ile çözüme kavuşturulma çabasıdır. Diplomaside temel amaç, tarafların birbirlerine güven ortamı sağlayarak savaşmadan çıkar ilişkilerini sürdürebilmeleridir. Bu ilişkiler ne kadar uzun süreli ve geniş çaplı olursa o kadar başarılı olur.

Yayılmacı ve yağmalayıcı bir siyasi anlayış içerisinde büyüme göstermiş eskiçağ liderleri, diplomasinin önemini kendi dönemlerinde keşfetmiş ve birbirleriyle temaslar kurarak, birbirlerini kontrol altında tutmak istemişlerdi. Eski Mezopotamya'nın en gözde uygarlığı olan Babil'in kralları savaş dışındaki yeteneklerini diplomaside de göstermiş, çağdaş devlet ve vasal krallar arasında diplomatik temaslar kurmuşlardı. Bu temaslar elçiler aracılığı ile mektuplaşarak gerçekleştirilmişti.

Günümüzde diplomasi, sadece politik anlamda değil, ekonomik, ticari, kültürel, askerî ve teknik pek çok alanda yürütüldüğü gibi Eski Mezopotamya'da da pek çok alanda diplomasi sürdürülmüştü. Bazen yöntemler bugünden farklı olarak yürütülüyor, diplomatik ilişkiler; hediye takasları ve saraylar arasındaki siyasi evlilikler ile garanti altına alınmaya çalışılıyordu.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Diplomasi, Babil, İletişim, Krallar

ABSTRACT

DIPLOMATIC RELATIONS OF BABYLON IN THE LIGHT OF CUNEIFORM TEXTS

GÜLMEZ DİNÇ, Oylum

Master Thesis
History Department
Ancient History Programme
Adviser of Thesis: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

JUNE 2019, XI+167 Pages.

Diplomacy is the attempt to resolve the problems between states by peaceful methods and mutual communication. Main objective of diplomacy is that the parties can maintain their relations of interest without fighting by providing of an environment of trust. The more this relations long-term and large scale the more its succeed.

Ancient leaders, who grew up in a pervasive and looting political understanding had discovered the importance of diplomacy in their own times and wanted to keek each other under control by establishing contact with each other. The kings of Babylon, the most popular civilization of ancient Mesopotamia, showed their diplomatic skills outside of war and established diplomatic contacts between the modern state and vassal kings. These contacts were carried out by messengers through letters.

Today, diplomacy has been carried out not only in political sense, buy also in many areas such as economic, commercial, cultural, military and technical, and diplomacy has continued in many areas in ancient Mesopotamia. The methods are different from today, diplomatic relations; it was tried to be guarenteed by marriages between palaces and by gift exchanges.

Keywords: Mesopotamia, Diplomacy, Babylon, Communication, Kings

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar DİZİNİ	viii
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	ix
TRANSKRİPSİYONDA KULLANILAN İŞARETLER	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ BABİL DÖNEMİ DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ

(M.Ö. 1894-1595)

1.1. Babil'in Yükselişi.....	8
1.2. Hammurabi Dönemi (M.Ö. 1792-1750) Diplomatik İlişkileri.....	11
1.3. Eski Babil Dönemi'nin Sona Ermesi	18
1.4. Mari Sarayı.....	20
1.4.1. Eski Babil Dönemi Diplomatik İlişkilerine Işık Tutan Mari Mektupları Transkripsiyon ve Tercümeleeri	22

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA BABİL DÖNEMİ DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ

(M.Ö. 1730-626)

2.1. Kassitler Dönemi Babil Siyasi Tarihi	39
2.2. Kassitler Sonrası Babil.....	47
2.3. Amarna Dönemi Diplomatik İlişkileri	57
2.3.1. Amarna Dönemi Babil-Mısır Mektupları Transkripsiyon ve Tercümeleeri	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YENİ BABİL DÖNEMİ DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ
(M.Ö. 625-539)

3.1. Kaldeliler Dönemi Babil Siyasi Tarihi.....	99
3.2. Babil’de II. Nabukadnezar ve Nabunidus Dönemleri.....	103
3.3. Kaldeliler Sonrası Babil	107
3.4. Kutsal Kitaplar’da Babil	113
3.5. Babil Dünya Mirası	125
SONUÇ	130
KAYNAKLAR	138
EKLER.....	144
ÖZGEÇMİŞ	167

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1. Birinci Babil Sülalesi Kralları ve çağdaş Krallıklar	8
Tablo 2. Kassit Kralları ve çağdaş Asur Kralları	41
Tablo 3. İkinci İsin Sülalesi Kralları ve çağdaş Asur Kralları	48
Tablo 4. İkinci Deniz Sülalesi Kralları	48
Tablo 5. Bazi Sülalesi Kralları	48
Tablo 6. Elam Sülalesi Kralı	48
Tablo 7. E Sülalesi Kralları ve çağdaş Asur Kralları	49
Tablo 8. Dokuzuncu Babil Sülalesi Kralları ve çağdaş Asur Kralları	49
Tablo 9. Amarna Dönemi'nde birbirlerine mektup yollayan Babil-Mısır Kralları.....	67
Tablo 10. Kaldeli Krallar ve çağdaş Krallıklar	100

SİMGELER VE KISATLIMALAR DİZİNİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
Akk.	Akadca
ARM	Archives Royales de Mari
AÜ	Ankara Üniversitesi
D.T.C.F.	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Belleten	Türk Tarih Kurumu Belleten- Ankara 1937 vd.
BM	Birleşmiş Milletler
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CAD	The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of Chicago
CAH	The Cambridge Ancient History
CH	Codex Hammurabi
CTH	E. Laroche, Catalogue des textes Hittites, Paris 1971
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
EA	El- Amarna
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
NATO	North Atlantic Treaty Organization
Nr.	Numara
OB	Eski Babilce
Oakk.	Eski Akadca
PAÜ	Pamukkale Üniversitesi
S.	Sayı

s.	sayfa
ss.	sayfalar
Sum.	Sumerce
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDK	Türk Dil Kurumu
Terc.	Tercüme
Trans.	Transkripsiyon
TTK	Türk Tarih kurumu
vd.	ve devamı
vol.	Cilt
y.	yaklaşık
Yay.	Yayınları
YOS	Yale Oriental Series
yy.	yüzyıl
Z	Satır
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

TRANSKRİPSİYONDA KULLANILAN İŞARETLER

- [ ] Tablette o kısmın kırıklı olduğunu gösterir.
- [( )] Yuvarlak parantez içindeki kısmın tabletin benzeri ya da kopyasından tamamlandığını gösterir.
- [x] Tablette kırıklı, okunamayan yerleri gösterir
- [- - -] kırık yerlerde okunmayan işaretler için kullanılır.
- ( ) Tercümenin anlaşılması için ek kelime yazıldığını gösterir.
- < > Unutulmuş olabilecek işaretler için kullanılır.
- ? İşaretin okunuşunun kesin olmadığını gösterir.
- X Okunamayan işaretin yerine kullanılır.

GİRİŞ

Mesos ve potemos kelimelerinden oluşan Mezopotamya ismi Helenistik Dönem’de verilmiş olup, Helence iki ırmak arasındaki bölge anlamına gelmektedir. Aslında Mezopotamya bir coğrafi adlandırma değildir. Kuzeyde Toros Dağları, güneyde Basra Körfezi, doğuda Zagros Dağları, batıda ise, Suriye Çölü’yle çevrelenen bir alan için kullanılan isimdir.¹

Mezopotamya coğrafyasının kuzeyi ve güneyi hem iklim hem de yer şekilleri bakımından farklılık göstermektedir. Bölgenin kuzeyi dağlık, güneyi ise daha çok ova görünümündedir. Mezopotamya’nın coğrafi şartlarına göre denizden uzak olan ve Yukarı Dicle Bölgesi’nde kurulan her devlet, siyasi birliğini tamamladıktan sonra Kuzey Suriye üzerinden Akdeniz’e ulaşmayı hedeflemiştir. Bu nedenle Kuzey Suriye, tüm eskiçağ boyunca Mezopotamya, Mısır ve Anadolu arasındaki ticari ve kültürel ilişkilerin kesişme noktası olmuştur.² Özellikle M.Ö. 2. binyılda ismini saydığımız Mısır, Mezopotamya ve Anadolu toprakları arasındaki bağlantı, yalnızca Kuzey Suriye aracılığı ile mümkün olabiliyordu.³

M.Ö. 4. ve 3. binyılda Mezopotamya coğrafyasında yaşanan gelişmeler dünya tarihini derinden etkileyecek olayların öncüsü olmuştur. Bölgede yerleşik olarak isimlerini gördüğümüz ilk uygarlık Sumerler olmuştur Sumerlerden önce bölgede Proto-Fıratlılar olarak adlandırılan toplulukların yaşadıkları bilinmektedir. Sumerlerin bölgede gerçekleştirdikleri medeniyet ve bölgeye getirmiş oldukları dönemin teknolojisine göre ileri seviyede sayılabilecek gelişmeler, konuştukları dil, inançları, kültürleri, giyim-kuşam ve yaşam biçimleri, kentlerdeki örgütlenme biçimleri bu halkın Mezopotamya’nın yerli halkı olmadığını, bölgeye göç etmiş olabileceklerini düşündürmektedir.⁴ Mezopotamya’nın güney kısmına yerleşmiş olan Sumerliler yaşadıkları yer için *KEN.GI* veya *KI.EN.EN.GI*, kendileri için ise *Kengirli insan* anlamına gelen *LÚ.KI.EN.GİR* ya da *LÚ.KEN.GİR*’i kullanıyorlardı.⁵ Bugün hâlâ nereden geldikleri ve atalarının kimler olduğu kesinleştirilememiş ve tartışma konusu olmaya devam eden Sumerler, Ord. Prof. Dr. Benno Landsberger’e göre Basra Körfezi üzerinden Mezopotamya’ya gelmiş olabilirlerdi. Çünkü yüksek bir medeniyete sahip Sumerlerin göç hareketleri güneyden

¹ Esmâ Reyhan - Tülin B. Cengiz, *Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı El Kitabı*, Ankara, 2015 s. 21.

² *a.g.e.*, s. 23-24.

³ Füzûzan Kınal, “Yamhad Krallığı”, *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 8, s. 194.

⁴ Ahmet Zeyrek, *Medeniyete Yön Veren Uygarlıklar Sumerler*, İstanbul, 2017 s. 19.

⁵ Muazzez İlmiye Çığ, *Sumerliler Türklerin Bir Koludur. Sumer-Türk Bağları*, İstanbul, 2014, s. 33.

kuzeye doğru yoğunluk gösteriyordu.⁶ Sumerlerin ardından Mezopotamya'yı üç büyük Sami göç hareketi etkilemiştir. Bu göç hareketleri de genellikle kuzeye doğru gerçekleşmekteydi. Bunlardan ilki M.Ö. 2500'lerde yoğunlaşan Akad göçü, ikinci göç, M.Ö. 3. binyıl sonları ile 2. binyıl başlarında görülen Akadların Amurru (Tevrat'ta Amoriler), Sumerlerin ise *MAR.TU*⁷ olarak adlandırdıkları halkların göçleri, üçüncü büyük göç hareketi ise, Ege göçlerinin meydana getirdiği karışıklıktan yararlanarak, uzun süre bölgeye sızma girişiminde olan Arami kabilelerine ait göçlerdir.⁸

Henüz Sumerlerin Mezopotamya'daki varlıkları devam ettiği sırada bölgede güçlü bir şekilde bulunan Akadlardan, onların iki farklı kolu olan Asur ve Babil meydana gelmiştir. Özellikle III. Ur Sülalesi'nin Elamlar tarafından ortadan kaldırılması ile Yukarı Mezopotamya bölgesinde Asurlar, Sumerlere ait aşağıda kalan Güney Mezopotamya bölgesinde ise Babiller bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Sumerlilere ait olan çivi yazısı, Sumerlerden Akadlara, Akadlardan Asur ve Babillere, geçmişti. Aslında Asurca ve Babilce Akadçanın birer lehçeleriydi. Bu iki uygarlığın da Akadlardan sonra çivi yazısını kullanmasıyla çivi yazısı, Önasya'ya, Anadolu'ya ve buralardan da pek çok uygarlığa ulaşmıştır.⁹

Mezopotamya'nın güney kısmında bulunan Babil, düz ve açık topraklardan oluşuyor ve doğal sınırları bulunmuyordu. Bu durum da Babil'i pek çok saldırıya açık hale getiriyordu. Bir alüvyon ova üzerinde yer alan Babil ülkesinde pek çok uygarlığın varlık göstermesi ve çok kısa bir süre içerisinde yayılması coğrafi konumdan kaynaklanmaktaydı. Coğrafi açıdan tamamen savunmasız olan Babil şehri bu sebeple pek çok değişik uygarlık ve değişik etkin özellikler taşıyan sülaleler tarafından ele geçirilmişti. Babil şehrinde gördüğümüz ilk büyük sülale, Mezopotamya'nın ikinci büyük göç hareketini gerçekleştirmiş olan Amurrulardır. Amurrular ve Babil'den ilk bahsetmiş olan çivi yazılı kayıtlar, Akad Kralı Naram-Sin'in (M.Ö. 2254-2218) torunu Şar-kalişarri'ye (M.Ö. 2217-2193) ait yıl adlarıdır.¹⁰ III. Ur Sülalesi Kralı Şu-Sin'e (M.Ö. 2037-2029) ait bir yazıt ise Amurrular'dan; "*buğdayı bilmez, hayvansal güdüleri olan çılgın*

⁶ Benno Landsberger, "Mezopotamya'da Medeniyetin Doğuşu", *AÜ DTCF Dergisi*, C. 2, S. 3, Ankara, 1944, s. 423.

⁷ *MAR.TU/MAR.DÚ*= *Batı, batı tarzı* anlamına gelmektedir. Daniel A. Foxvog, *Elementary Sumerian Glossary*, Berkeley, 2008 s. 35.

⁸ Cemil Bülbül, "Amurru Göçleri ve Amurruların Eski Önasya Tarihindeki Rollerini", *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 48, Ankara, 2010 s. 35-36.

⁹ Yusuf Kılıç, "Eski Ön Asya Toplulukları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi", *PAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Denizli, 2009, s.135.

¹⁰ Joan Oates, *Babil*, (Çev. Fatma Çizmeli), Ankara, 2004, s. 39.

insanlar ve çölde yermantarı eşinen, çiğ et yiyen, ölülerini bile gömmeyen yersiz yurtsuz insanlar” diye bahseder. Ancak bütün bu yazılanlara rağmen Fara ve Agade¹¹ metinlerinde Amurru olup da Babil’de barış ve uyum içerisinde yaşamış insanlardan da bahsedilir.¹²

Babil başta olmak üzere Mezopotamya uygarlıkları hakkındaki bilgilerin büyük bölümü M.Ö. 4. binyıl sonlarından itibaren yaklaşık 3 binyıl boyunca kullanılan çivi yazısı ile yazılmış, kil tabletlerden sağlanmıştır. İnsanoğlunun kayıt tutmaya başlaması, onun geçmişten günümüze geçirdiği en önemli dönüm noktası olmuştur. Tabletlere mal-mülk miktarları, alınıp satılan eşyalar, ticari ilişkiler, siyasal gelişmeler, diplomatik temaslar, evlilikler, boşanmalar, fallar, büyüler, dualar, mitolojik öyküler gibi neredeyse her konuda kayıtlar tutulmuştur.¹³ Modern zaman arkeoloji çalışmaları sonucunda ortaya çıkmış bulgular, özellikle çivi yazılı kaynaklar olmasaydı bugün Babil ve pek çok uygarlık hakkındaki bilgilerimiz Kutsal Kitap’da yazılmış olanlar ve Herodot gibi Helen asıllı tarihçilerin aktarmış oldukları ile sınırlı kalacaktı. Özellikle Kutsal Kitaplar’dan; Tevrat ve İncil’de Babilli krallar ve halkı, bir milleti katletmiş, putperest ve lanetlenmiş kimseler olarak anılmaktaydı. Ancak kadim Babil şehrinin krallarını yalnızca bu şekilde anmak doğru olamaz. Kendimizi milattan öncesi ve sonrası olarak ayırdığımız ve çoğu milattan öncesine denk düşen uygarlıkların kralları, en az bugünün liderleri kadar uygar olmaya çalışmış, savaşmadan büyüyebilmek, zenginleşmek ve varlıklarını sürdürebilmek için, yakıp yıkmak yerine doğrudan ya da dolaylı olarak çeşitli temaslar geliştirmeyi yeğlemişlerdi. Bu aşamada Yakındoğu tarihinde Babilli krallar, pek çok uygarlığa kültürel anlamda oldukları gibi diplomasi anlamında da öncü ve örnek olmuşlardır.

Savaşlardan yoksul hale gelmiş ya da savaşmak için gerekli donanımı ve insan gücünü bulamayan devletler, kendi aralarında karşılıklı çıkarlarına dayalı ittifak ilişkileri geliştirerek diplomatik temaslarda bulunmuşlardı. Diplomasi, yöneticilerin kendi sınırlarını korumak ve güvende tutmak için, bazen dost bazen düşman oldukları karşı tarafı kontrol altında tutmak, bilgi akışını sağlamak için en uygun yöntemleriydi. Ancak diplomaside yer alabilmek için sahada var olmak, sahaya inebilmek için ise güçlü mücadeleler sergilemiş olmak gerekiyordu. Yani krallar önce askerî anlamda güçlerini kanıtlamış olmalıydı. Ayrıca mutlaka belli bir zenginlikleri olmalıydı. Ancak bu şekilde

¹¹ Agade kenti Akadların başkentidir. Araştırmacılar tarafından şehrin lokalizasyonu ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmesine rağmen şehrin yeri henüz tespit edilememiştir.

¹² J. Oates, *a.g.e.*, s. 58.

¹³ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul, 2016, s. 21.

denk olan krallar birbirleri ile diplomatik ilişki kurabiliyordu. Kadim Babil'in coğrafi özellikleri göz önüne alındığında krallar için savaşmaktan yılmış hale gelmektense diplomatik temaslar geliştirmek çok daha faydalı olmalıydı. Bu sebeple olmalı ki Babil'in en büyük hükümdarları ilişkilerinde birer diplomatik dehaya dönüşerek dönemlerinin en merak edilen şahısları olmayı becerebilmişlerdi. Savaş istenmedikçe diplomasi, Babilli kralların yönetiminde her alanda etkiliydi. Özellikle Mezopotamyalı liderler, 3. binyılın sonlarından itibaren kendilerine denk gördükleri hükümdarlar ile barışçıl münasebetler sürdürmeyi tercih etmiş ve diplomatik ilişkiler geliştirerek birbirlerine, karşılıklı elçiler göndermişlerdi. Babil'de hüküm sürmüş hanedanlardan diplomasiye en çok önem vermiş krallar Orta Babil Dönemi olarak adlandırdığımız dönem içerisinde yaşamış olan Kassit Hanedanı krallarıdır. Kendisiden önceki Babilli krallın icratları hakkında herhangi bir yazılı belge ele geçmemiş olduğundan, Babil'in ilk diplomatik dehasının Hammurabi olduğu düşünülse de Babil diplomasisinin altın çağı Kassitler Dönemin'nde yaşanmıştır. Bu dönem yaşanan her türlü ticari ve politik etkinlikleri, komşularla ve diğer bölgelerden uygarlıklarla olan ilişkileri, diplomatik temasları, çivi yazılı kaynaklar olan kraliyet yazıtlarından, kralların elçileri aracılığı ile birbirlerine yolladıkları mektuplardan, bazen bir elçinin, başka bir kralın sarayından kendi kralına yazdığı istihbarat mektuplarından öğrenmekteyiz. Çivi yazılı kaynaklar bize diplomasi hakkında çok önemli ipuçları vermiştir. Eski Mezopotamya diplomasisi açısından Mari Mektupları, El-Amarna Dönemi Mektupları, Ugarit/Ras-Shamra Mektupları son derece önem taşımaktadır.

Krallar arasındaki diplomatik ilişkiler ve ittifak hali, karşılıklı çıkar ilişkileri doğrultusunda sık sık taraf değiştiriyordu. Diplomasi ile krallar her ne kadar savaşmama durumunu garantilemeye çalışsa da bazen diplomasi nedeniyle işler tersine de dönebiliyordu. İki dost olan ülke beklenmedik anda birbirlerine düşman olurken, düşman olan ülkeler ise dost olabiliyordu. Bu durum Önasya diplomasisinin karakteristik bir özelliği haline dönüşmüştü. Önasya tarihinde kadim dost ya da kadim düşman diye bir olgu yoktu.

Krallar arasındaki diplomatik temaslar karşılıklı olarak birbirlerine yolladıkları elçiler aracılığı ile gerçekleştiriliyordu. Bu elçiler yanlarında, kralları tarafından yazdırılmış mühürlü mektuplar ve çok kıymetli hediyeler taşıyorlardı. Bu dönem devletleri arasında daimi elçilikler yoktu. Bugünkü anlamda bir konsolosluk ya da elçilik

gibi bir düşünce o zaman için söz konusu değildi.¹⁴ Diğer ülkelerin saraylarında elçilerin ne kadar kaldığı konusunda net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak mektuplarda yazarlardan bazen elçilerin ziyaretlerinin uzun sürdüğü, kralların bilerek elçileri saraylarında uzun süre tuttuğu ve elçi yollayan kralın endişe duyduğu anlaşılmaktadır. Elçiler yüksek mevkili ailelerden seçilmekteydi. Bazen krallar yabancı ve önemli kişilerin elçi olarak gönderilmesini talep ediyorlardı. Bu elçilerin günümüzde olduğu gibi çeşitli imtiyaz ve dokunulmazlıklara sahip olup olmadıklarını ise bilemiyoruz.

Elçi göndermek yalnızca bağımsız devletlere ait bir yetkiydi. Bağımsız olmayan devletler yalnızca bağlı buldukları devlete elçi gönderebilirdi. Bağımsız bir devletin o zamana kadar başka bir devlete bağımlı olan bir ülkenin elçisini kabul etmesi, o devletin bağımsızlığını kabul etmesi anlamına geliyordu. Elçilerin sözleri yalnızca yanlarında götürdükleri tablete uyduğu takdirde değerliydi. Mektuptaki sözlerin değiştirilmesinin cezası ise ölümdü.¹⁵ Elçilerin doğru zamanda doğru yere ulaşmaları ilişkiler açısından çok önemliydi. Mektuplardan anlıyoruz ki ulaşımda binek hayvanı olarak eşek kullanılmaktaydı. Eski Babil Dönemi'nde eşek, ulaşımda önemli bir araçken ondan daha güçlü ve hızlı olan, insanlığın ekonomik iş hayatı ile sosyal hayatında çok önemli bir yeri bulunan atın ise bu dönemde bilindiği ancak asil bir hayvan olarak görülmediğinden pek tercih edilmediği mektuplarda yazan bilgilerden anlaşılmaktadır.¹⁶ Özellikle Sumerce *ANŞE.KUR.RA*¹⁷ sözcüğünün çivi yazılı kaynaklarda geçmiş olması M.Ö. 3. binyılda Mezopotamya'da atın bilindiğini gösterir.¹⁸

Diplomatik ilişkilerde her ne kadar kuralları belirleyen uluslararası kuruluşlar olmasa da, kralların kendi aralarında uydukları ve olmazsa olmaz kurallar, hitap ve üslup vardı. Her şeyden önce denklik çok önemliydi. Birbirlerine denk olan krallar yazışmalarında birbirlerine '*kardeşim/biraderim*' diye hitap ederken, biri diğerinden üstün olanın yazışmalarında hitap '*baba-oğul*', birbiri arasındaki seviye çok daha farklı

¹⁴ Bir kurum olarak konsolosluğun başlangıcı Eski Yunan sitelerine dayanır. Eski Yunan'da bugünkü gibi bir konsolos görevine benzeyen görev yürütenlere *prostates* ve *proxenos* ya da çoğul olarak *proxenis* denirdi. Rona Aybay, *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*, İstanbul, 2009, s. 11.

¹⁵ Sedat Alp, "Eski Önasya'da Siyasal İlişkilerden Bölümler", *Cumhuriyetin 50. Yıl Anma Kitabı*, Ankara 1974, s. 428-429.

¹⁶ Mari kralı Zimri-Lim'e hizmetlilerinden şu şekilde uyarı mektubu gönderilmişti: "*Efendim krallık şerefini korusun ve katırların çektiği bir arabaya binsin ama at sırtına binmesin.*" Bkz. J. Oates, *a.g.e.*, s.69.

¹⁷ *ANŞE.KUR.RA*= *Dağ eşeği*, *ANŞE.KÚNGA*=*Katır/ yaban eşeği yavrusu*, anlamlarına gelmektedir. Foxvog, D. A. *a.g.e.*, s.6-7.

¹⁸ Yusuf Kılıç, "Eskiçağ'da Kapadokya'da At Yetiştiriciliği", *I. Uluslararası Nevşehir Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Nevşehir Üniversitesi Yayınları, C. 8, s. 192-193.

(örneğin kralla bir memuru arasındaki yazışmalar) olanların hitabı ise ‘köle-efendi’ şeklindeydi.

Diplomasinin bir diğer olmazsa olmazı hediyelerdi. Her dönemin diploması tarihinde hediyein bir karşılığı olmuştu. Bu karşılık gelenek, güven, şeref gibi toplumsal kurallara bağlı olabileceği gibi, bir güç yarışı, diğerine üstünlük sağlama ve saygınlık düşkünlüğünden kaynaklanan bir zorunluluk haline gelmişti.¹⁹ Hediye alma-kabul etme ve karşılık verme diplomasinin olmazsa olmazıydı. Her hediye diplomatik değer taşıyordu. Hediyelerde makbul olan, krallardan birisi için önemli olanın diğeri için de aynı önemi taşımasıydı. Bu sebeple diplomaside kullanılan belirli armağanlar vardı. Değerli madenler, gıda ürünleri (şarap, bal gibi), ender bulunan hayvanlar, köleler, kâtipler, sanatçılar gibi olabiliyordu. Bütün bunların yanında en önemli diplomatik hediyeler ise kralların kendi saraylarından diğer kralın sarayına birinci eş olması ümidiyle gönderdikleri prenseslerdi. Kralların kızları ya da kız kardeşleri olan bu prensesler diplomatik ilişkilerin garantörlüğü açısından önemli hediyelerdi. Böylece krallar savaşmadan ganimet elde edebiliyor, siyasi evlilikler ile de topraklarını garantileyebiliyordu. Bir kere diplomatik münasebet kurulduğunda o ilişkiler uzun süreli devam edebiliyordu. Bu diplomatik ilişkilerin yürütülebilmesi yeteneğe bağlıydı. Kralların birbirlerine elçi ve hediye yollayabilmesini gerektiren pek çok durum vardı. Önceden dost olmuş iki kral, tahta çıktıklarında, askerî-dinî törenlerde ve bayramlarda, evlilik ve ölüm gibi durumlarda birbirlerine mektup ve hediyeler göndermeliydi Aksi olması durumunda krallardan birinin bir diğerine serzenişlerde buldukları çivi yazılı mektuplara sıklıkla yansımıştı.

Eskiçağ toplumlarının diplomatik ilişkilerinde günümüz ilişkileri açısından farklılıklar gözlenebildiği kadar pek çok da benzerlik tespit edilmiştir. O dönemlerde yaşanan tüm ilişkiler günümüzde daha modern şekillerde siyasi yaşama yansımıştır. Ancak o dönem diplomasisi ile günümüz diplomasisini ayıran en önemli farklılık siyasi evliliklerdir. Bugünün büyük devletleri arasında böyle bir evliliğin gerçekleşmesi siyasi çıkar açısından görülen bir durum değildir. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde devlet tek bir ailenin malı olmadığından ülkeleri yöneten aileler arasında yapılan bir evliliğin ülkeye çıkar sağlaması beklenemez. Ayrıca bugün liderler arasındaki en önemli diplomatik temaslar, yüz yüze gerçekleştirilirken o zamanın koşullarında mesafeler sebebi ile

¹⁹ Banu Öztürk, “Protokol İlişkilerinde Hediyein Rolü”, *Toplumsal Tarih*, S. 149, s. 76.

ilişkileri çok sağlam olan kralların bile birbirlerini asla görmedikleri kesindir. Her ne kadar Asurlu krallar, özellikle Babilli krallar ile ilişkilerinde bu durumda istisna sayılabilecek izler bırakmış olsalar da genel anlamda ilişkiler birbirlerini hiç görmeden yürütülüyordu. Bugün diplomasi sadece yöneticilerin birbirlerine yazmış oldukları mektuplar aracılığıyla değil teknolojinin sağlamış olduğu imkânlar sayesinde basın yoluyla yapılan açıklamalar, uluslararası antlaşmalar ve sözleşmeler ile de yürütülmektedir.

Eskiçağlardan günümüze siyasetin ve uluslararası ilişkinin temelini oluşturan diplomasi, zamanla değişimler geçirmiştir. Herhangi bir kaos ve anlaşmazlığa düşmeden diplomasiyi sürdürebilmek için, örf ve âdetler, kodifikasyon çalışmaları sonucunda ‘1961 tarihli Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi’ ile taraf olan devletler arasında diplomasi, elçiler ve görevleri ile ilgili kurallar belirlenmişti.²⁰ Bugün neredeyse her ülkenin taraf olduğu bu sözleşmeye bağlı olan ülkeler arasındaki, diplomatik ilişkiler ve diplomasiyi ilgilendiren anlaşmazlıklar bu sözleşmenin kuralları çerçevesinde yürütülmekte ve çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Ancak Eskiçağ’da devletlerin siyasi ilişkilerini sürdürürken ve anlaşmazlıklarına çözümler ararken ortak bir sözleşme hukuku olmadığı tamamen geleneksel ve dinî kurallarına bağlılık ve saygı göstererek ilerledikleri, neredeyse yazısız ama sıkı kurallar dâhilinde yürüttükleri görülür. Birbirlerine çok uzak coğrafyalarda yaşayan krallar bile aynı kurallara uymakla yükümlüydü. Bu ilişkilerin tam merkezinde ise Babil bulunmaktaydı.

İki büyük nehrin, Dicle ve Fırat Nehirleri’nin birbirine en çok yaklaştığı bölgede yer alan Babil şehrine egemen olmuş yetenekli liderler, bu bölgenin konumundan yararlanmayı bilerek burada tarihin en önemli olaylarını gerçekleştirmişlerdi. ‘Tanrıların kapısı’²¹ anlamına gelen Babil şehrinin bütün büyüü aslında ona egemen olan uygarlıkların çeşitliliğinden ve bıraktıkları izlerden gelmektedir.

Siyasi açıdan Babil’in varlığını incelerken Babil üç döneme ayrılmıştır. Bu dönem içerisinde Akhamenid ve Makedon Hükümdarları ve Seleukos Sülalesi hariç tam olarak dokuz ayrı sülale Babil’de kontrolü ele geçirmişti.

²⁰ Nasih Sarp Ergüven, “Uluslararası Hukukun Tarihsel Boyutuyla Diplomasinin Kurumsal Gelişim Süreci”, *AÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1, 2016, s. 111.

²¹ *Bābum: Kapı, ilum: Tanrı, bab ilī/ babil: Tanrıların Kapısı*, (Sum. *KÁ.DINGIR.RA.KI*) Akadca kelimeler ve Fransızca karşılıkları için bkz. René Labat, *Manuel D’épigraphie Akkadienne*, Paris, 1968, ss. 311,320.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ BABİL DÖNEMİ DİPLOLATİK İLİŞKİLERİ

(M.Ö. 1894-1595)

1. 1. Babil'in Yükselişi

M.Ö. 1894-1595 yılları Eski Babil Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Ur Şehri'nin Elamlılar tarafından yıkılmasıyla başladığı kabul edilen bu dönem, M.Ö. 1595 yılında Hitit Kralı I. Murşili'nin Suriye'ye kadar gelip buraları fethetmesinden sonra Babil'e doğru ilerleyerek Babil Şehri'ni zaptetmesi ile son bulur. Bu dönemden itibaren özellikle Mezopotamya'da, o dönemi aydınlatacak kaynakların olmaması sebebi ile pek çok uygarlığın akıbeti hakkında karanlık bir dönem içerisine girmiştir.

Tablo 1 Birinci Babil Sülalesi Kralları ve çağdaş Krallıklar²²

<i>Babil</i>	<i>Asur</i>	<i>Mari</i>	<i>Larsa</i>	<i>Eşnunna</i>
Sumu-Abum (1894-1881) ²³				
Sumulael (1880-1845)				
Sabium (1844-1831)				
Apil-Sin (1830-1813)				
Sin-Muballit (1812-1793)	I.Şamşi-Adad (1813-1781)	Yahdun-Lim (1810-1794)	I.Rim-Sin (1822-1763)	II. İbal-pî-el (1778-1768)
Hammurabi (1792-1750)	I.İşme-Dagan (1780-1741)	Sümû-Yaman (1793)	Babil ele geçirdi. (1763)	Silli-Sin (1764-1762)
Samsu-İluna (1749-1712)		Yasma-Adad (1792-1775)	II. Rim-Sin (1742)	
Abi-Eşuh (1711-1684)		Zimri-lim (1775-1766)		
Ammi-Ditana (1683-1647)		Babil ele geçirdi (1762)		
Ammi-Şaduka (1646-1626)				
Samsu-Ditana (1625-1595)				

Bazı kaynaklarda I. Babil Sülalesi olarak da adlandırılan bu dönemde toplam 11 kral Babil tahtında bulunmuştur. Bu dönemin ilk kralı, hakkında pek bir bilgiye

²² Andrea Seri, *Local Power in Old Babylonian Mesopotamia*, London, 2005, s. 4; J. Oates, *a.g.e.*, s. 211.

²³ Tablodaki bütün tarihler milattan öncesine aittir.

ulaşamadığımız Sumu-Abum (M.Ö. 1894-1881) isimli kişidir. Sumu-Abum'un tahtta olduğu dönem ile ilgili memleketin durumu hakkında yazılı kaynak olmadığı için bilgi edinilememiştir. Ancak Babil'in bir şehir olarak önemli bir yerinin olmadığı kesindir. Çünkü tahtın altıncı sırasında bulunan Hammurabi Babil'e kral olduğunda bile Babil hâlâ önemsiz bir konumdaydı.

Babil'in yükselişi ve bir krallık merkezi haline gelmesi tamamen Hammurabi'nin başarıyla yürüttüğü diplomatik yeteneğinden, iyi planlanmış stratejik hamlelerden ve bütün siyasi ve askerî faaliyetlerin dışında kendini çoban ilan ederek ülkesi için yaptığı sosyal reformlar sayesinde.

Mezopotamya'da askerî üstünlük elde ettikten sonra, yeniden kendi ülkesinin iç meselelerine yönelen Hammurabi, M.Ö. 1760 yılından itibaren susuzluk sorununa el atarak '*Hammurabi halkın bereketidir*' isimli 160 kilometre uzunluğunda Nippur, İsin, Larsa ve Eridu'dan geçen bir su kanalı inşa ettirmiştir.²⁴

Aslında Hammurabi ilk yıllarında savunma diplomasisi ve bir durgunluk dönemi geçirirken, 29. yılından itibaren askerî saldırganlık sergilemiştir. Bu durumdan yalnızca Babil değil Yukarı Mezopotamya, Asur Bölgesi bile etkilenmiştir.

I. Babil Sülalesi'nin ilk kralı olan Sumu-Abum'dan Hammurabi'ye kadar olan süre boyunca Babil ile ilgili yapılmış icraatlardan haberdar değiliz. Ancak Hammurabi ile birlikte Babil'in tüm kaderi de değişmiştir. Öncelikle Hammurabi bir kral olarak Babil tahtına geçtiğinde memleketin etrafı kendisinden daha güçlü devletler ile çevriliydi. Özellikle kuzeyinde Asur Bölgesi'nde güçlü krallıklar mevcuttu. Böyle bir durumda Hammurabi'nin çok fazla askerî hamle yapabilmesine imkân yoktu. Bu sebeple hükümdarlığının ilk 29 senesinde Babil'in gelişimi ile ilgilenmiş, diğer taraftan da Mezopotamya'daki gelişmeleri yakından takip ederek siyasi anlamda bir savunma diplomasisi izlemişti. Bölgenin en güçlü kralı Asur Kralı I. Şamşi-Adad'dı (M.Ö. 1813-1781). Bu kral ile aynı tarafta duruş sergileyerek ılımlı bir politika yürütmüştü. Bu ilk yıllarında tamamen ülke içindeki ekonomik ve sosyal meseleler ile ilgilenmiştir. Şamşi-Adad'ın ölümüne kadar bölgedeki gelişmeleri sabırla takip edip sadece ülke meselelerine odaklanmıştır. Bu arada dış politikada bölgenin en güçlü kişisi ile de arasını iyi tutuyordu.

²⁴ Marc Van De Mieroop, *Babil Kralı Hammurabi*, (Çev. Bülent O. Doğan), İstanbul, 2012, s. 80.

Fakat zamanla ittifak kurduğu her devletin tek tek üzerine saldıracaktı. Elam, Larsa, Ešnunna ve nihayetinde Mari...

Hammurabi öldüğü zaman Babil artık eski zamanlardaki gibi önemsiz bir şehir değil, çok büyük bir medeniyetin bütün izlerini taşıyacak bir merkez haline gelmeye başlamıştı. Fakat Babil'in o zamanki yükselişi, Hammurabi'nin ardından gelen basiretsiz krallar tarafından sürdürülememiş bu yükselme bir sonraki döneme kadar sekteye uğramıştır.

Hammurabi'nin siyasi başarısıyla birlikte Mezopotamya'nın dinî merkezi de Babil olmaya başlamıştı. Şehrin tanrısı, Hammurabi ve oğlu Samsu-İluna'nın tanrısı, Marduk olmuştu. Bu durum Babil'in Mezopotamya'nın kült merkezi olma özelliğinin ilk adımıydı.

Basra Körfezi sularının Mezopotamya'nın güneyinden çekilmesi sonucu ortaya geniş düzlük alanlar çıkmış, kurak ikliminden, toprağın tuzlanmasından ve felaket ile sonuçlanan su baskınlarından dolayı suların düzene sokulması için bir sistem ve sulama yöntemi olmaksızın bu bölgedeki topraklardan yararlanmak imkânsızdı.²⁵ Bu durum Hammurabi'nin su kanalları açmasının Babil halkı için ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Babil'in yükselişi sadece Hammurabi'nin diplomatik yeteneği ve askerî hamleleri sayesinde olmadı. Bunlar elbette çok önemli faktörlerdi. Hammurabi'nin ülkesinin yönetiminde iyi bir idareci ve halk adamı olması onu başarıya taşıyan en büyük etkidir. Bir liderin dış politikada, diplomatik ilişkilerde yer alabilmesi için ülke içinde güçlü bir varlık göstermesi, güçlü bir ekonomi ve kalkınma gücüne sahip olması gerekiyordu. Fakir ve ekonomisi zayıf olan bir kral zaten diplomasi de yer alamıyordu. Kısaca diplomatik zafer içeride sergilenen başarılarından geliyordu. İçerideki meseleler hiçbir zaman diğer devletlerin kendi lehinde kullanabilecekleri bir durumda olmamalıydı. Kral, halkı tarafından sevilen ve saygı duyulan bir lider olmalıydı. Başka bir devlet o halkı kralına karşı kışkırtmamalıydı. Bu yüzden krallar halkına önem vermeliydi (Öyle ki, Babil'in kaderinde bunun ne kadar önemli olduğuna, son yerel kral Nabunidus ile tanık olacağız). Bütün bunlar incelendiğinde bile Hammurabi'nin Babil'in kaderinde ne denli büyük ve önemli bir kral olduğunu anlayabiliriz. Kral bütün bunların farkında olacak ki,

²⁵ Gian Maria Di Nocera, "Mezopotamya'da Kentleşme, Toplumsal ve Ekonomik Hiyerarşilerin Doğuşu", *Antik Yakındoğu*, (Ed. Umberto Eco), İstanbul, 2018, s. 59.

ilk yıllarında dış politikada sadece sabırla gözlem yolunu tercih etmiş, iç politika da ise ülke meseleleri ile uğraşarak ülkenin gelişmesine ve kalkınmasına yardımcı olacak hamleler yapmıştır.

Hammurabi'nin ve Babil'in yükselişinde, Hammurabi'nin bir kral, bir politikacı olmasının dışında kanun adamı kimliği de etkili olmuştur. Kendisini Mezopotamya'daki pek çok kraldan ayıran ve günümüze kadar varlığını koruyacak asıl şöhretine kavuşturan kanun kodeksleridir. Birer prolog ve epilog kısımları bulunan bu kanunlar 282 maddeden oluşmaktadır.²⁶

Artık Babil, Hammurabi ile birlikte bir krallık merkezi olmuş ve Hellenistik Dönem'de hüküm süren Seleukoslar'a kadar dinî ve politik merkez olarak varlığını devam ettirmiştir.

1.2. Hammurabi Dönemi (M.Ö. 1792-1750) Diplomatik İlişkileri

Yalnızca Babil ve Mezopotamya tarihinin değil, dünya tarihinin en önemli ve en etkili isimlerinden olan Hammurabi Amurru kökenli bir sülale olan I. Babil Sülalesi'nin altıncı kralıdır. Bu kral tahta çıktığı zaman Babil, önemsiz bir Güney Mezopotamya şehriyken bölgede Babilli krallardan çok daha güçlü krallar mevcuttu. Özellikle bölgenin en güçlü kralı I. Şamşi-Adad idi. Bu kral, Asur ülkesini iki başkettten; Asur ve kuzeydoğuda Suriye'deki Şubat-Enlil şehrinden yönetmekteydi. Krallığının en parlak döneminde, son derece transit öneme sahip olan Mari şehrini, Yakdum-Lim adlı beyin elinden alarak bu şehire, mektuplarında sık sık beceriksizlikle suçladığı oğlu Yasma-Adad'ı vali olarak atamış, bir diğer Kuzey Mezopotamya şehri Ekallatum'a ise nispeten Yasma-Adad'dan daha becerikli olan oğlu İşme-Dagan'ı (M.Ö. 1780-1741) yerleştirmişti.²⁷ Böylece, neredeyse Babil'in kuzeyi tamamen Asurlu Şamşi-Adad'ın krallığı altında yönetiliyordu. Diğer taraftan bu dönemin diğer güçlü devletleri, Eşnunna, Larsa ve Elam idi. Eşnunna şehri İbal-Piel, Larsa şehri Rim-Sin tarafından yönetiliyordu. Elam da Mezopotamya'nın güçlü devletlerindendi. Ancak hiçbir zaman Mezopotamya'daki toprak paylaşımına dâhil olmadığı gibi, genellikle devletlerin aralarındaki anlaşmazlıklarda arabulucu olarak yer alıyordu. Ayrıca bölge kralları Elam kralını kendilerinden üstün tutarak yazışmalarında ona *baba* diye hitap ediyorlardı. Elam kralı ise kendisinin üstün olduğunun farkında olmasından olacak, yazışmalarda bu

²⁶ Bkz. Hammurabi Kanunları'nın yazılı olduğu dikilitaş, Ek-4.

²⁷ J. Oates, *a.g.e.*, s. 67.

devletleri tehdit edebiliyor ve emrivaki yaparak konuşabilme hakkını kendisinde bulabiliyordu.

İşte Hammurabi tahta çıktığı zaman Mezopotamya'daki siyasi durum bu şekildeydi. Bu durumda Hammurabi krallığının ilk yıllarında, bölgede savunma diplomasisi ve durgunluk gösterirken, diğer taraftan dış politikadaki siyasal gelişimleri takip ediyordu. Ayrıca bütün bu durgunluk döneminde ülke içindeki sosyal ve imari meseleler ile ilgilenerek Babil'in iç politikadaki gelişmelerine öncelik vermişti. Bölgenin en güçlü kralı olan I. Şamşı-Adad ile de temaslarını sıcak tutmuş, iyi huylu politika sergilemişti. Anlaşılan I. Şamşı-Adad da, Hammurabi'yi kendisine iyi bir müttefik olarak görüyordu ve Hammurabi için bazı iyilikler yapıyordu. Mari şehrindeki oğlu Yasma-Adad'a bir mektubunda Hammurabi için çoğalttığı tabletler olduğunu yazmış ve Yasma-Adad'dan bu tabletleri iletmeleri için Babil sınırındaki valiye göndermesini istemişti. Ayrıca Babil'den kendi ülkesine kaçanları da Babil'e iade etmişti.²⁸ Ancak M.Ö. 1781 yılında I. Şamşı-Adad'ın ölümü üzerine Mezopotamya'da güç dengeleri değişmeye başlamıştı. Bölgenin diğer güçlü devletleri harekete geçmiş ve bir kargaşa, savaşa hazırlık ortamı başlamıştı.

I. Şamşı-Adad'ın ölümünden sonra Eşnunna kralı Babil sınırı Mankişum'a kadar yayılmıştı. Mari Şehri'ne ise Yamhad Kralı'nın (merkezi Halep olan krallık) kızı ile evlenen Zimri-Lim, kayınpederinin desteği ile I. Şamşı-Adad'ın oğlu Yasma-Adad'ı devirerek, Mari Şehri'nin yeni kralı olmuştu. Hammurabi ile çağdaş olan Zimri-Lim döneminde Mari'den diğer ülkelerin saraylarında bulunan elçilerden krallarına yazılmış çok fazla mektup bulunmuştu. Bu şehrin saray arşivinde bulunan mektuplarda Hammurabi'nin neredeyse her hareketi, sarayında koğuşlanmış Zimri-Lim'in casusları tarafından kayıt altına alınmıştı. Bu dönemde özellikle Zimri-Lim ile Hammurabi arasındaki diplomatik ilişkiler önemliydi. Birbirlerine sıklıkla elçi ve hediyeler gönderen bu iki kral birbirlerine karşı dengesiz bir diplomatik duruş sergilemekteydi. Özellikle Zimri-Lim çağdaşı Hammurabi'yi diğer krallar gibi yakından takip etmiş her hareketinden haberdar olmak istemişti. Hatta siyasi yazışmalarla yetinmeyip karısı aracılığı ile kâhinlere danışmış Hammurabi'nin akibeti ve tutumları hakkında kâhinlerden bilgi almıştır.²⁹

²⁸ M. Mieroop, *a.g.e.*, s. 6.

²⁹ M. Mieroop, *a.g.e.*, s. 72.

Krallığının ilk yıllarında son derece sakin bir tavır sergileyen Hammurabi, artık I. Şamşı-Adad'ın ölümü itibariyle saldırgan bir tutum sergilemeye başlamıştır. Bunun sonucunda ise çok kısa bir sürede dönemin bütün büyük devletlerini sırası ile ele geçirmişti.

I. Şamşı-Adad'ın ölümden sonra tavrında değişiklik yapan tek kral Hammurabi değildi. Bu zamana kadar Mezopotamya'daki diğer devletlerin iç işlerine pek karışmayan, toprak elde etme çabasında olmayan Elam *sukkali*, I. Şamşı-Adad'ın ölümünden sonra bölgede yaşanan gelişmeler sonucu tutum değiştirerek harekete geçmiş, yaşanan kargaşa ortamından yararlanarak toprak elde etmeye çalışmıştır. Elam iki ayrı başkettten, batı Elam Susa'dan, doğu Elam ise Anşan'dan yönetilmekteydi. Bütün Elam'ın tek bir büyük hükümdarı vardı ve bu yüce hükümdar Babil ülkesinden alınmış bir unvan olan *sukkalmah* unvanını kullanıyor, yönetimde söz sahibi olan ikinci önemli kişi ise *sukkal* unvanına sahipti. Hammurabi döneminde *sukkalmah* Sive-palar-huppak, Susa'daki *sukkal* ise Kudu-zulaş idi.³⁰

I. Şamşı-Adad'ın ölümünden sonra ilk olarak Eşnunna sahada harekete geçmişti. Böylece Elam, Eşnunna tarafından batıya erişimin tıkanmasıyla Mari Kralı Zimri-Lim ile diplomatik temaslar kurmaya başlamıştı. Mari ve Elam arasında başlayan mektuplaşma ve hediyeleşmeye Hammurabi'nin Babil'i de dâhil olmuştu. Mari'den gönderilen bir mektupta şu şekilde hediyeler kayıt edilmişti: “*Anşan Kralı Şeplarpak'a Susa Kralı Kudu-zulaş'a hediye olarak çeyrek kilo ağırlığında gümüş bir vazo. Babil elçisi İşkur-Manşum'a ise çeyrek kiloluk bir vazo verilecek.*”³¹ Elçilere verilen hediyeler doğrudan sarayın malı oluyordu.

Elam Kralı Mezopotamya'daki devletleri fazlasıyla etkisi altına almıştı. Her devleti kendi parmağında oynatmak istiyordu. Bu kral Mari ve Babil'i kendisine denk olarak değil altları olarak görüyordu. Bu krallar da yazışmalarda Elam Kralına *baba* diye hitap ediyor kendilerini de onun oğulları olarak takdim ediyorlardı. Elam *sukkali* kendisine baba diyerek hitap eden kralları mektuplarında tehdit edebiliyor ve onlara emirler yağdırıyordu.

Bu dönemin diğer siyasi gelişmeleri ise Babil, Larsa ve Elam arasında yaşanıyordu. Elam Kralı ikili oynayarak hem Babil'e hem de Larsa'ya birbirinden

³⁰ M. Mieroop, *a.g.e.*, s. 15.

³¹ M. Mieroop, *a.g.e.*, s. 17.

habersiz mektuplar yolluyordu. Bu durumdan, elçileri aracılığı ile gönderilen mektuplarla Mari kralı haberdar edilmişti. Elam'ın ikiyüzlü tutumundan haberdar olan Mari Kralı yine de Elam ile ittifaktan yana olmuştu. Daha sonra Elam'ın yaptıklarından haberdar olan Hammurabi ve Larsa Kralı ise, Elam'a karşı birlikte hareket etmeye karar vermiş, bir ittifak geliştirmişlerdi.³² Ayrıca Elam'ın Babil'i ele geçirme planından haberdar olan Hammurabi, Elam'a karşı Mari Kralı Zimri-Lim'den destek istemişti. Kuzeyden gelecek bir ittifaka çok ihtiyacı olan Hammurabi, Zimri-Lim ile aralarında bir anlaşma yaparak karşılıklı yemin etmişlerdi. Her kral kendisi için önemli olan tanrının huzurunda yemin ediyordu. Bu hareket diplomasi de önemli bir garanti hareketiydi. Neredeyse hiçbir zaman yüzyüze gelme imkânı olmadan ilişkilerini yıllarca sürdüren Eski Mezopotamya kralları ilişkilerin güvenliği açısından tanrıların huzurunda yemin etmeyi önemli saymışlardı. Kendilerine krallık bahşeden tanrılara krallar yalan söyleyemezdi. Bu sebeple yemin çok önemliydi. Yeminin gerçekleşmemesi ya da önemsenmemesi büyük bir eksiklikti. Elam ile ilgili bir meselede Hammurabi Zimri-Lim'in yemininden şüphe duymuş ve Mari Kralı'nın kendi payına düşen yemini edip etmediğini öğrenmek istemişti. Böyle bir durumu Zimri-Lim'in hizmetkârları Mari'ye şu şekilde bildirmişti: *“Onun (Hammurabi) önünde durdum ve yanında şahit olarak Nabum-malik varken şöyle dedim: ‘Hükümdarım (Zimri-Lim) Elamlı'yla ittifak kurmadı. Un serperken elini Şamaş'a doğru kaldırıp yemin etti. Elamlı'yla barış imzalamayacağıma yemin ediyorum.’ Hükümdarımın yemini böyleydi, öyleyse neden sen de yemin etmiyorsun?”*³³

Marili Zimri-Lim'in müttefikliği pek çok açıdan Hammurabi için önemliydi. Böylece hem kuzeyde önemli bir müttefik olacak hem de bu müttefiklik süresince Zimri-Lim'in kayınpederi olan Yamhad Kralı'nın da desteğini almayı sağlayabilecekti. Yaşanan bu ittifaklar neticesinde Hammurabi Elam'ı yenmeyi başarabilmişti. Elam *sukkali* Hammurabi'ye barış teklif etmiş, Larsalı Rim-Sin ve Ešnunnalı Silli-Sin'e karşı kendisine destek vereceğini söyleyerek güvenini kazanmaya çalışsa da Hammurabi'nin Elam *sukkaline* güvenmesi için tüm bu sözler yeterli olmamıştı. Zaten bir süre sonra Elam *sukkalinin* iyice yaşlanması ile artık Elam Hammurabi için tehlike olmaktan çıkmıştı.³⁴ Hammurabi'nin Elam'a karşı savaşında en büyük destekçisi Marili Zimri-Lim idi.

³² Bkz. Mari Mektupları No.383.

³³ M. Mieroop, *a.g.e.*, s. 21.

³⁴ M. Mieroop, *a.g.e.*, s. 29.

Hammurabi için kendisinden çok daha fazla güçlü olan Elam'ı yenmesi neredeyse imkânsızken, akıllı bir diplomasi yürüterek Elam'ı yenebilmeyi başarmıştı.

Elam'ın ardından Larsa Şehri'ne karşı harekete geçen Hammurabi, bu sefer Larsa'ya karşı Ešnunna Kralı Silli-Sin ile yakınlaşmaya başlamış ve aralarında kurdukları diplomatik ilişkiyi Silli-Sin ile kızını evlendirerek pekiştirmişti. Hatta bu evlilik Ešnunna'da tarihlenme usulü içerisinde kullanılmış ve Silli-Sin'e ait bir yıl adında '*Silli-Sin'in Hammurabi'nin kızı ile evlendiği yıl*' olarak kayıt edilmişti.³⁵ Böylece Larsa'ya karşı Silli-Sin'in desteğini alan Hammurabi ordularını derhal Larsa'ya gönderdi ve M.Ö. 1763'te Larsa'yı ele geçirdi. Henüz Larsa kuşatması devam ederken Hammurabi'nin en önemli müttefiki olan Marili Zimri-Lim, Hammurabi'nin damadı olan Ešnunnalı Silli-Sin'i kışkırtarak Hammurabi'ye karşı kendisiyle ittifak kurmasını istemişti. Bu durumdan haberdar olan Hammurabi Mari Kralı'ndan intikam almaya karar vermiş ve bir süre sonra Mari'ye karşı harekete geçmişti. Artık bu olaydan sonra kurulan ittifaklar arasında roller değişmiş ve krallar kendilerine başka ittifaklar oluşturmaya başlamışlardı. Eski ittifaklara karşı farklı krallar ile yeni ittifaklar kuruluyordu. Böyle bir durumda Hammurabi hemen, zaten Mari'den nefret eden I. Şamşı-Adad'ın Ekallatum'daki yönetici olan oğlu İşme-Dagan ile diplomatik temaslar kurmaya başladı. Böyle bir ittifak için Hammurabi'nin İşme-Dagan'ı ikna etmekte çok zorlanmadığı neredeyse kesindir. Sonuçta Zimri-Lim Mari'yi İşme-Dagan'ın kardeşi olan Yasma-Adad'ı tahttan indirerek ele geçirmişti. Hammurabi'nin I. Şamsi-Adad döneminde başlayan diplomatik temasları, onun ölümünden sonra da oğullarıyla devam etmişti. Ancak anlaşılıyor ki, Hammurabi bu diplomatik ilişkilerde I. Şamşı-Adad'ın oğlu İşme-Dagan'ı kendisinden daha alt sırada görüyordu. Bu sebeple de İşme-Dagan'a içinde bulunduğu duruma göre muamele gösteriyordu. Fakat şimdi Mari'ye karşı İşme-Dagan'ın müttefikliğine ihtiyacı vardı. Bu yüzden İşme-Dagan'a ve sarayındaki İşme-Dagan'ın elçilerine büyük özen gösteriyordu. Bu durum Babil sarayındaki Zimri-Lim'in elçilerini rahatsız etmiş, İşme-Dagan'ın elçilerine verilen ayrıcalıkların kendilerine gösterilmediğinden yakınan bir mektubu kralları Zimri-Lim'e yazmışlardı.³⁶ İyice bozulan ilişkiler sonucunda Hammurabi M.Ö. 1761'de Mari'ye karşı harekete geçti. Kent ve saray yağmalandı ve yakılıp yıkıldı.³⁷ Babilli görevliler işlerine yarayan Babil ve meşhur Hammurabi hakkındaki belgeleri yanlarında götürdüler. Böylece Hammurabi Mari'yi yağmalayarak Zimri-Lim'in

³⁵ M. Mieroop, *a.g.e.*, s. 47

³⁶ Bkz. Mari Mektupları No. 104.

³⁷ M. Mieroop, *a.g.e.*, s. 132.

sarayından gelen yazılı kaynakları da sona erdirmiş oldu. Artık hem Mari hem Babil hem de diğer devletler hakkında bilgi aktarımı son bulmuştu.

Eski Babil Dönemi'nde Marili Zimri-Lim ile Hammurabi arasındaki ilişkiler dönemin diplomasisi açısından çok önemliydi. Hammurabi kendi döneminde bile çağdaş olduğu devletler tarafından çok merak ediliyor ve takip ediliyordu. Özellikle Zimri-Lim'in sarayında bulunan elçiler ve casuslar aracılığı ile yapılan yazışmalar, Hammurabi ve diğer devletlerin siyasi ve askerî hamleleri bakımından çok değerli bilgiler sunuyordu. Mezopotamya diplomasinin tipik bir özelliği olan eski düşman yeni dost, eski dost yeni düşman anlayışı, Mari'den gelen mektuplar sayesinde Zimri-Lim ile Hammurabi arasında sıklıkla gözlenebiliyordu.

Öncelikle Marili Zimri-Lim Elam'a karşı Hammurabi'ye yardım etmiş, sonra Hammurabi Eşnunna'ya karşı Mari'ye yardım etmişti. Karşılıklı çıkar ilişkisi çerçevesinde devam eden ittifak durumu bir anda düşmanlığa dönüşmüştü. Özellikle Mari ve Babil arasında bitmek bilmez bir mesele olan *Hit* şehrinin akibeti, daima Zimri-Lim ve Babil arasındaki ilişkileri tetikliyordu. Mari ve Babil sınırında bulunan bu şehir, Babil'in kuzeyinde Mari'nin güneyinde bulunuyordu. Bu şehrin her iki devlet açısından da büyük önemi vardı. Babil, gemilerinin kalafatlanması için gerekli olan zifti bu şehirden sağlıyordu. *Hit* şehrinde zift bol miktardaydı. Fakat Mari için bu şehrin anlamı tamamen maneviydi. Marililer Mezopotamya uygarlıkları açısından önemli bir ritüel olan su ordali yani suça ya da suçsuzluğa karşı nehir tanrısına danışma ritüelini bu şehirde bulunan nehirde gerçekleştiriliyordu.³⁸ Bu şehir böylesi önemli bir ritüel için sadece Mari halkı tarafından değil Halepliler (Yamhad Krallığı) ve Elamlılar tarafından da kullanılıyordu. Elam kralından *Hit* şehri hakkında hakemlik yapılması istendiğinde kral, *Hit* şehrinin Mari'ye ait olduğu yönünde hüküm vermişti. Hammurabi'yi pek memnun etmeyen bu hüküm, Zimri-Lim ile Hammurabi arasındaki ilişkilere zarar vermişti.³⁹

³⁸ Su ordali, özellikle Mezopotamya toplumlarının çivi yazılı hukukunda kendini göstermiş olan suç tespit veya cezalandırma yöntemidir. Suçlanan kişi kutsal kabul edilen nehre atılarak nehir tanrısının hakemliğine başvurulurdu. Eğer kişi sudan sağ çıkar ise suçsuz bulunur, sağ çıkmaz ise nehir tarafından suçlu bulunarak cezasını boğularak öderdi. Ortaçağ'da Hristiyan inanişinde da uygulanan bu ritüel, suyun kutsallığı ve kötülerini cezalandıracağı inanişi ile, kişi nehirde boğulduğu takdirde suçsuz bulunurdu. Böylece suçsuz kişiyi tanrı bağrına basmış kabul edilirdi. Hanım Hande Duymuş Florioti, *Eski Yakındoğu Üzerine Notlar*, İstanbul, 2016, s. 94-95.

³⁹ M. Mieroop, *a.g.e.*, s. 65-66.

Eski Babil Dönemi'nde kendisiyle çağdaş olan diğer bütün krallıkları tek tek zaptedebilmeyi başaran Hammurabi, krallığının sonlarına doğru Guti ve Turukkiler'e⁴⁰ karşı da zafer kazanmış M.Ö. 1755'te kuzeye Subartu'ya⁴¹ son seferini gerçekleştirmiştir.⁴²

Bugün Hammurabi, savaş ve yağmalar ile anılan değil, hukuki reform ve düzenlemeleri sayesinde insanlığa yaptığı olumlu katkılar ile anılan tek eski Mezopotamya hükümdarıdır. Onun kanunları modern dönem hukukunun oluşumunda esin kaynağı olmuştur. Hammurabi'nin ünlü anıtı olan bu yasalar steli, 1901-1902 yılları arasında *Jean-Vincent Scheil* başkanlığındaki Fransız arkeolog topluluğu tarafından Elam'ın başkenti Susa'da bulunmuştu. Sippar Şehri'nde Şamaş Tapınağı'nın önüne dikilmiş olabileceği düşünülen bu anıt, Elam Kralı Şutruk-Nahunte tarafından pek çok anıt ile beraber Babil yağmalandığı sırada M.Ö. 12. yüzyılda Susa'ya götürülmüştü.⁴³ Paris'de Louvre Müzesi'nde bulunan bu anıt, 2.25 m yükseklikte ve 1.6 m genişliktedir. Babil ve Mezopotamya tarihine hatta insanlık tarihine çok büyük katkıları olan Hammurabi'nin portresi pek çok önemli kişiyle birlikte ABD kongre binasındaki büyük salonda yer almaktadır.⁴⁴ Bu durum Hammurabi'nin ne kadar önemli bir devlet adamı ve kanun koyucu olduğunun göstergesidir.

⁴⁰ Günümüz Irak; Musul, Erbil ve Kerkük şehirlerinin olduğu alanda varlık gösterdikleri düşünülen Turukkular hakkındaki en önemli bilgileri veren çivi yazılı kaynaklar Mari ve Şamşara arşivlerinden gelen kaynaklardır. Bunlara göre Turukkular ilk defa M.Ö. 19.yy. sonları ile M.Ö. 18. yy. başlarından itibaren tarih sahnesine çıkmışlardır. Doğuda Urmiye Gölü ile batıda Dicle Nehri arasındaki bölgede konar-göçer hayat sürmüş olan bu halk özellikle Mari Arşivi'nden edinilen bilgilere göre Dicle'nin orta kesimindeki dağlık alanda yaşayan etnik gruplardan birisiydi. Bkz. Yusuf Kılıç-Hüsrem Çelik-Cemal Yılmaz, "Turukkular (Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 5 S.11, s.61.

⁴¹ Sumerce kaynaklarda *SU.BİR*^{KI} yani *S/Şubartu* olarak geçen Subartu memleketi, Asurca ve Babilce çivi yazılı kaynaklarda *Šu-ub-ri-a*, *ma-at Šu-ba-ar-tim* veya *Šu-ba-ru-u* olarak geçer. Çivi yazılı kaynaklar değerlendirildiğinde bu bölgenin Kuzey Mezopotamya'da Zagros Yaylası ve Asur bölgesi arasındaki dağlık alanı da kapsayarak Asur ülkesine bağlı bir bölge olduğu varsayılmaktadır. Subartu terimi, Babililer tarafından Mezopotamya'nın kuzeyinde bulunan bölgeler için kullanılmışken, Asurlular içinse Asur'un batısında kalan bölgeler için kullanılıyordu. Yusuf Kılıç, "Çivi Yazılı Belgelerde Subar/Subartular", 3. *Uluslararası Türk Şöleni (Türk Kültür Sempozyumu) Bildirileri*, Erzurum, 2016, s.667; Abdulgani Kaçar, "Yazılı Kaynaklara Göre Subartu ve Subarlar" *Archivum Anatolicum (ArAn)-Anadolu Arşivleri*, C. 12, S.1, Ankara, 2018, s.47.

⁴² Nicla De Zorzi, "Hammurabi Döneminde Babil, *Antik Yakındoğu*, (Ed. Umberto Eco), İstanbul, 2018, s. 142.

⁴³ Luigi Turri, "Hammurabi Steli ve Kadim Yasalar", *Antik Yakındoğu*, (Ed. Umberto Eco), İstanbul, 2018, s. 322.

⁴⁴ M. Microop, *a.g.e.*, s. 127-128; Bkz. portre için, Ek- 6. Ayrıca ABD Senato bina büyük salonunda Amerikan Hukunun oluşmasında ilham veren 23 kişinin mermer portresinin arasında 1950 yılında sanatçı Joseph Kiselewski tarafından yapılmış Kanuni Sultan Süleyman'ın da portresi bulunmaktadır. Bkz. Architect of The Capitol, <https://www.aoc.gov/art/relief-portrait-lawgivers/suleiman> (Erişim tarihi: 03.05.2019).

Hammurabi Dönemi'nde Babil, Sumerlerin, Akadların, Elamların ve Subarruların yaşadığı bir yer haline gelmişti. Akadça resmi dil olarak kullanılıyordu. Aynı zamanda Akadcanın bir lehçesi olan Babilce de diplomatik ilişkilerde resmi dil olmaya başlamıştı. Hammurabi'nin hükümdarlığının sonlarına doğru birer şehir devleti olan ve kendi aralarında sürekli rekabet ve düşmanlık gösteren şehirler tek bir yönetim merkezi altında toplanmıştı. Gerek imar gerekse sosyal reformlar ve sosyal adalet anlayışıyla Babil, Hammurabi Dönemi'nde artık etkisi hiçbir zaman silinmeyecek hem sosyal hem de dinî merkez haline gelmişti.⁴⁵

Hammurabi kendisinden önce Mezopotamya'nın güçlü kralları olan, Akad Kralları gibi kendini tanrı ilan etmemiş,⁴⁶ aksine alçak gönüllülük ile kendisini çoban olarak takdim etmişti⁴⁷ ve bu çoban-kral yenilgiye uğrattığı her ulusun geleneklerine saygılı davranmış, onlara Babil kültürünü dayatmamıştı.⁴⁸

Görüldüğü gibi, M.Ö. 1792 yılında Babil tahına oturan Hammurabi, Babil'i küçük ve önemsiz bir kent devletinden, diplomatik hamleleri, askerî stratejileri, hukuk ve imar başarıları ile Mezopotamya'nın en gözde merkezi haline getirmişti.

1.3. Eski Babil Dönemi'nin Sona Ermesi

III. Ur Hanedanı'nın yıkılmasıyla Mezopotamya'nın güneyine Amurru kökenli bir sülale hâkim olmuştu. I. Babil Sülalesi olarak da adlandırılan bu sülale dönemi M.Ö. 1894 yılında Sumu-abum ile başlamıştır. Toplam 11 kralın hüküm sürdüğü bu dönemde Babil, asıl yükselişini Hammurabi'nin tahtta kaldığı 42 yıllık hükümdarlık süresinin ikinci yarısından itibaren gerçekleştirmeye başlamıştır. Babil'in siyasi varlığını devam ettirebilmesi için dışarıda olduğu kadar içeride de önemli çalışmalar yapılması gerekiyordu ve Hammurabi bu konuda öncü kral olmuştu. Öncelikle susuzluk Babil topraklarında en büyük sorundu. Babilli Hammurabi, bu konuda gerekli çalışmaları yapmış fakat halefleri döneminde susuzluk bir sorun olmaya devam etmişti. Ayrıca doğal sınırları bulunmayan Babil toprakları, dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye son derece açık durumdaydı. Özellikle Hammurabi'nin oğlu olan Samsu-İluna ne kadar uğraşmış olsa da Hammurabi dönemindeki büyümeyi devam ettirememiş sadece devletin

⁴⁵ Ekrem Memiş, *Eskiçağ'da Mezopotamya*, Bursa, 2017, s. 137.

⁴⁶ Akadlı krallar, Naram-Sin Dönemi'nden itibaren kendilerini tanrı ilan etmiş ve heykellerinde kendilerini tanrılık simgeleriyle gösterirken ünvanlarında da tanrı unvanını kullanmışlardır.

⁴⁷ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara, 2002, s. 181 s 212.

⁴⁸ L. Turri, *a.g.e.*, s. 322.

küçülmesini önleyecek çalışmalarda bulunabilmişti. Ayrıca Samsu-İluna döneminde Deniz Sülalesi lideri İluma-İlum, kuzeyde Nippur'dan Babil'i kontrol altına almıştı. Samsu-iluna kuzeybatı'da kontrolü elinde tutmayı başarmış olsa da bu durum I. Babil Sülalesi'nin yıkım sürecini sadece yavaşlatmıştı. Samsu-İluna döneminde Deniz Sülalesi'nin varlığını göstermiş olmasıyla beraber, Kassitlerin de Babil'deki varlığından söz edilmeye başlanmıştı. Babil çivi yazılı kaynaklarında Kassitlerden ilk olarak Samsu-İluna'ya ait bir yıl adında söz edilmişti. Samsu-İluna'nın 9. yılı; “*MU Sa-am-su-i-lu-na LUGAL-e UGNİM Kaš-šu-ú yani Kas ordusunu kral Samsu-iluna'nın (yendiği) yıl*” şeklinde kayıt edilmiştir.⁴⁹ Ancak Kassitler'in I. Babil Sülalesi'nin yıkılma sürecinde bir etkileri olduğu konusunda henüz yazılı bir kanıt ele geçmemiştir.

I. Babil Sülalesi'nin son dan bir önceki kralı Ammi-Şaduqa idi (M.Ö.1646 – 1626). Bu kral günümüze kadar ulaşmış olan kendi ismiyle anılan fermanı ile bilinmektedir. Ammi-Şaduqa'nın yazdırmış olduğu Ammi-Şaduqa fermanından siyasi açıdan çok fazla bilgi edinemesek de Babil toplumunun son dönemi hakkında önemli bilgiler bulabiliyoruz. Eski Babil Dönemi'nin sonlarında İsin, Larsa, Malgum, Uruk gibi önemli şehirlerin hâlâ Babil'e bağlı olduğunu, Ammi-Şaduqa fermanındaki maddelerden öğrenmekteyiz.⁵⁰

Samsu-İluna Dönemi'nden itibaren Deniz Sülalesi'nin ve Kassitlerin bölgeye sızma girişimleri görülse de Eski Babil Dönemi'nin sonunu getiren hareket, Anadolu'dan gelmişti. Hint-Avrupa kökenli bir toplum olan Hititler, I. Murşili'nin (M.Ö. 1620²-1590) önderliğinde, Anadolu'dan Suriye'ye doğru harekete geçmişlerdi. Suriye'ye saldırdıktan sonra Fırat boyunca ilerleyerek Babil'e ulaşan Hitit Kralı, Babil Şehri'ni yağmalamıştı.⁵¹ Hititli kral Babil'e vardığında tahtta, I. Babil Sülalesi'nin son kralı olan Samsu-Ditana (M.Ö.1625-1595) bulunuyordu. Kral Babil'i tamamen ele geçirmesine rağmen, ilginç bir şekilde sadece şehri yağmalamış ve yerleşmeden ya da arkasında kendisine bağlı bir valiyi atamadan, Hattuşa'ya geri dönmüştü.⁵² Böylece Eski Babil Dönemi M.Ö. 1595

⁴⁹ Kemal Balkan, “Kas Tarihinin Ana Hatları”, *Bellekten*, C. 12, S. 48, Ankara, 1948, s. 727.

⁵⁰ Ammi-Şaduka Fermanı 8 ve 18. Maddeler. Bkz. M. Tosun-K. Yalvaç, *a.g.e.*, ss. 268,270.

⁵¹ J. Oates, *a.g.e.*, s. 89.

⁵² I. Murşili'nin Babil'i fethi sırasında aslında Anadolu'da, Hitit Sarayın'da da karışıklıklar yaşanmaktaydı. Bu sebeple I. Murşili Babil fethinin hemen ardından Anadolu'ya dönmek zorunda kalmıştı. Hititler'e Mezopotamya'nın kapılarını açan bu büyük zaferinin hemen ardından Hatti'ye geri dönen kral ne yazık ki çok kısa bir süre sonra bir saray entrikası sonucu öldürülmüştü. Murşili'nin öldürülmesinden kısa bir süre sonra ise Anadolu tarihine *Gasıp Krallar Devri* olarak geçen ve her kralın suikast ile mevcut kralı öldürerek tahta geçtiği son derece entrikalı ve kanlı bir dönem yaşanmıştı. Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar*, Bursa, 2017, s. 95-96.

yılında gerçekleşen I. Murşili'nin Babil'e gerçekleştirmiş olduğu bu sefer ile son buldu. Bu dönemden sonra yaşanan olaylar hakkında yazılı kaynakların yetersizliğinden dolayı bilgi sahibi değiliz. Yazılı kaynaklar yeniden varlık gösterdiklerinde ise artık Yakındoğu'da bambaşka uygarlıklar ve yepyeni güçler ortaya çıkmıştı.

1.4. Mari Sarayı

“*Bana Zimri-Lim'in sarayını gösterin, onu tanımak istiyorum.*” Bu sözler M.Ö. 1780'li yıllarda Akdeniz Dünyası'nda hüküm süren bir beyin Halep Kralı'na yazmış olduğu mektuba aittir.⁵³ Bu cümle Mari Sarayı'nın o dönem dünyasında ne kadar ünlü olduğunun ve merak edildiğinin en büyük kanıtıdır.

Günümüzde Tell Hariri olarak bilinen bölgenin sınırlarında kalan Mari Şehri kalıntıları, 1933 yılında şans eseri, oldukça önemli bir heykelin bulunması sonucunda keşfedilmiştir. Bu keşfin sonucunda Fransız arkeolog André Parrot bu bölgede düzenli kazılar yaparak, kısa sürede Mezopotomya'da unutulmuş olan önemli bir uygarlığı, Mari şehrini ve sarayını gün yüzüne çıkartmış oldu. Bu kazılar sonucunda sadece bir uygarlığın üzerinde yaşadığı şehir değil, pek çok devlet ve krala dair çok önemli ipuçlarına da ulaşılmış oldu. Hâlâ kazı çalışmaları devam eden Mari Şehri'nde⁵⁴ bulunan en heyecan verici yapı olağanüstü saraydı. Burası iç içe dolanan koridorun ve odaların, konutların, küçük tapınakların sıralandığı çok geniş iki avlu ile birlikte duvarları hâlâ canlılığını koruyan renkli boyalar ile kaplı, muazzam büyüklükte bir labirent saraydı.⁵⁵ Gün yüzüne çıkartılmış olan bu sarayın kendisi gibi içinde barındırdığı kıymetli heykel ve hazinelerden başka, çivi yazılı tablet koleksiyonuna sahip arşivi de çok kıymetliydi. Bu arşivlerdeki tabletler sadece Mari saray yaşantısı hakkında bilgi vermiyor, bütün Mezopotomya'nın idari-iktisadi ve siyasi ilişkilerine de ışık tutuyordu. Babil ve Elam'dan

⁵³ Jean Bottero-Marie-Joseph Stève, *Evvel Zaman İçinde Mezopotamya*, İstanbul, 2016 s.123.

⁵⁴ 1933 yılında André Parrot ile başlayan Mari kazıları 1974 yılına kadar devam etmiş, 1979 yılında Jean-Claude Margueron kazı heyetinin yönetimini üstlenerek 2004 yılına kadar yönetmiştir. Son olarak Paris Pantheon-Sorbonne Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan Pascal Butterlin Mari kazılarının yönetimini üstlenmiş ve hâlâ günümüze kadar devam ettirmektedir. Elizabeth Knott, “Imagining Mari: Jean-Claude Margueron and the Archaeology of Tell Hariri”, *Near Eastern Archaeology*, Vol. 79, No. 1, 2016, s. 37. Pascal Butterlin Nisan 2019'da “*Mari et l'histoire militaire Mésopotamienne: Du temps longa u temps politice-militaire (Mari ve Mezopotamya'nın askerî tarihi: Uzun zamandan politik-askerî zamanlara)*” adlı çalışma yayınlamıştır. Mari şehri hakkında önemli bilgiler veren bu çalışma Mari hakkında yayınlanmış son güncel çalışma olma özelliği taşımaktadır. M.d'Andrea vd., “Mari et l'histoire militaire Mésopotamienne: Du temps longa u temps politice-militaire”, *Pearls of the Past, Studies in Near eastern Art and Archaeology in honour of Frances Pinnock*, marru 8, Münster, 2019, s. 109-138; https://www.academia.edu/38692150/2019_a_Mari_et_l_histoire_militaire_mésopotamienne_du_temps_long_au_temps_politico-militaire (Erişim tarihi 30.04.2019).

⁵⁵ J. Bottero-M. J. Stève, *a.g.e.*, s. 120-121.

başlayarak Doğu'ya, Akdeniz kıyılarına kadar zamanın bütün uluslararası siyaseti mektuplar aracılığı ile gözler önüne seriliyordu.⁵⁶ İki katlı görkemli bir labirent saray olan Mari Sarayı'nın alt bölümünde 260'dan fazla oda mevcuttu. Bu odalarda bulunan 20 binin üzerinde Akadça yazılmış tabletler, Zimri-Lim ile çağdaş olan kralların son dönemlerine aittir.⁵⁷

Yakındoğu'nun büyük bir kısmında olduğu gibi Mari Sarayı da güneşte kururken çatlamayı engelleyen doğal bir birleşim olan kil ve samandan yapılmış kerpiç ile inşaa edilmiş bir saraydı.⁵⁸

I. Şamşi-Adad'ın ele geçirdikten sonra oğlu Yasma-Adad'ı vali olarak atadığı bu şehir, Zimri-Lim ele geçirdikten sonra çok daha önemli bir yer haline gelmişti. Özellikle Hammurabi gibi büyük krallarla ittifak içine girmiş olan Zimri-Lim, elçileriyle mektuplaşarak Mari'ye bilgi akışı sağlıyor ve neredeyse Babil ve Mezopotamya'nın diğer önemli devletleriyle ilgili her gelişmeden haberdar ediliyordu. Bu mektup trafiği sırasında da elçilere pek çok önemli hediyeler takdim ediliyordu. Elçilere verilen bu hediyeler kralın, dolayısıyla doğrudan sarayın hazinesine aktarılıyordu. Özellikle Hammurabi ile bir küs bir barışık ikilemde gerçekleştirilen diplomatik ilişkiler, Hammurabi'nin Mari Şehri'ni yağmalaması ile son bulmuştur. Hammurabi ordusunun yağmalamaları ile bu zengin miras 19. yy.'da modern dönem arkeologlarının kazılarına kadar yok olup gitmişti. Yağma sırasında askerler Mari'deki Babil ile ilgili mektupları sarayın 115 sayılı salonundan, mühürlü sepetler içerisinde Babil'e götürmüşlerdi.⁵⁹ Ancak Babillilerin yanlarında götüremedikleri Mari'ye dair çok önemli eserler de vardı. Bunlar saray duvarlarına çizilmiş resimlerdi. Louvre Müzesi'nde bulunan Mari duvar resimleri hem şehrin kült ve tören anlayışına ışık tutmakta, hem de o dönemde kullanılmış olan resim sanatı stilini göstermektedir.⁶⁰ Ebla metinlerinde '*genç yazmanlar Mari'den geldi*' ifadesinin yer almış olması yazıcıların ve kâtiplerin Mari Şehri'nde yetişmiş olabileceğini aklımıza getirmektedir.⁶¹

Mari arşivinde bulunmuş olan bütün çivi yazılı belgeler Eski Babil Dönemi içerisindeki siyasetin ve ilişkilerin en önemli kanıtları olsa da, bu dönem ilişkilerine ışık

⁵⁶ J. Bottero-M. J. Stève, *a.g.e.*, s. 124.

⁵⁷ K. Köroğlu, *a.g.e.*, s. 106.

⁵⁸ Luigi Turri, "Mari Sarayı", *Antik Yakındoğu*, (Ed. Umberto Eco), s. 318.

⁵⁹ N. D. Zorzi, *a.g.e.*, s. 142.

⁶⁰ L. Turri, *a.g.e.*, s. 319.

⁶¹ Marc Van de Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, (Çev. Sinem Gül), İstanbul, 2018, s. 55.

tutan başka saraylardan gelen kaynaklar da vardı. Mari’de olduğu gibi, Kattara (Tell-Rima), Šušara (Şemşara)⁶², Šubat-Enlil (Tell-Leylan) gibi başka şehirlerin saraylarında da arşivler bulunmuştur. Ancak en önemli bilgiler, kendisinden çok uzaktaki krallıklar tarafından bile merak edilen kentte, Mari’nin saray arşivlerinde gün yüzüne çıkartılmıştı. Bütün bu saray arşivlerindeki bilgiler, liderlerin savaşmadan hayatta kalabilmek için diplomatik ilişkilere ne kadar ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.⁶³

1.4.1. Eski Babil Dönemi Diplomatik İlişkilerine Işık Tutan Mari Mektupları Transkripsiyon ve Tercümelere

NO 362 [A.1860+A.4419]⁶⁴

Mari Kralı Zimri-Lim’e Hammurabi’nin sarayında bulunan hizmerkârı (muhtemelen elçisi) Yarim-Addu tarafından yazılan 51 satırlık mektupta, Elam kralının hem Hammurabi’ye karşı hem de Larsa Kralı Rim-Sin’e karşı iki taraflı oynaması sonucunda bu durumdan haberdar olan Hammurabi ve Rim-Sin’in Elam kralına karşı beraber hareket etmeleri anlatılır. Tıpkı diğer Mari mektuplarında olduğu gibi bu mektupta da Mari kralına bölgede yaşanan bu önemli olay ayrıntılarla anlatılmıştı. Mektubun bir diğer önemi ise, Elam kralının ikiye bölünmüş bir politika yürütmesinden Mari Kralı’nın haberinin olmasına rağmen, Elam ile ilişkilerine devam etmiş olması. Bunu mektubun son satırlarında Yarim-Addu’nun, Elam kralından *efendimin babası* diye bahsetmesinden anlayabiliriz.

- 1 a-na be-lí-ia qí-bí-ma
- 2 um-ma ia-ri-im-^dIM ʾİR-ka¹-a-ma
- 3 SUKKAL ELAM ma-tim a-na še-er H[a-am-mu-ra-b]i
- 4 ki-a-am iš-pu-ra-am [um-ma šu-ú-ma]
- 5 a-na La-ar-sa^{KI} ʾpa-nam ša-ak-na-ku ša¹-[ba-ka bé-e]h-ra-am
- 6 ša-ab tu-up-ši-ik-ka-nim⁶⁵ ù ʾİR-di^{MEŠ}-ka
- 7 ša i-na Èš-nun-na^{KI} a-mu-ru ki-i-in-ma a-na pa-ni-ia

⁶² Irak sınırları içerisinde bulunan ve Eski Babil Dönemi’nde *Šušara* olarak, günümüzde *Tell Şemşara* olarak bilinen bu yerleşim yerinin önemli bir kısmı Dokan Gölü’nün baraj suları altında kalmıştır. Tell Şemşara’da 250 adet çivi yazılı tablet arşivi ortaya çıkmıştır. Bu arşiv; mektup, idari metin ve mühürlerden oluşmaktaydı. Aysel Ateş, *Eski Yakındoğu Arşivleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), PAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2018, s. 36.

⁶³ M. Mieroop, *a.g.e.*, s. 78.

⁶⁴ Trans.ve Fransızca terc. için bkz. Dominique Charpin-Francis Joannès-Sylvie Lackenbacher-Bertrand Lafont, *Archives Épistolaires de Mari I/2(ARM 26/2)*, Paris, 1988, s.163-164.

⁶⁵ tupšikkānu (OB): inşaat işçisi. tupšikku/dupšikku/šupšikku: angarya iş ile uğraşan (OAkk.). Bkz. *Chicago Assyrian Dictionary*, Chicago U.S.A. 2006, s.476; D. Charpin vd., *ARM 26/2*, s.164.

8 re-ša-am li-ki-il-lu i-na ša-bi-im ša a-mu-ru
 9 1 LÚ ip-pa-ra-ku-ma a-na še-ri-ka-ma
 10 pa-nam ú-sa-ah-<ha>-ra-am an-ṇ[i-t]am SUKKAL ELAM-ma-tim
 11 a-na še-er Ha-[am-m]u-ra-bi iš-pu-ra-am-ma
 12 ki-a-am i-pu-u[l-š]u um-ma šu-ù-ma ki-ma ša ta-aš-pu-ra-am
 13 ša-bi ša-mi-i[d-m]a re-eš te-bé-e-ka ú-ka-al
 14 U₄-um te-te-eb-b[i-a]m ša-bi a-na pa-ni-ka it-ta-al-la-kam
 15 an-ni-tam [i]-p[u]-ul-šu ù ki-ma ša SUKKAL ELAM-ma-tim
 16 a-na š[e-er] Ha-a[m-m]u-ra-bi iš-pu-ra-am
 17 a-ṇ[a še]-er Ri-im-^dSu'en ki-a-am iš-pu-ur um-ma šu-ma
 18 a-na KÁ.DÍNGİR.RA^{KI} p[a]-nam ša-ak-na-ku
 19 ša-ba-ka bé-eh-ra-am ša-ab tu-up-ši-ik-ka-nim
 20 ù ÌR-di^{meš}-ka ták-lu-tim ki-i-in-ma
 21 re-ša-am li-ki-il-[lu]
 22 i-na ša-bi-ka ša eš-te-ne-mu-[ú 1 LÚ ip]-pa-ra-ku-ma
 23 a-na še-ri-ka-ma pa-nam ú-^rsa-ah-ha¹-ra-am
 24 an-ni-tam SUKKAL ELAM-ma-tim a-na še-er ri-im-^dsu'en
 25 iš-pu-ra-am ṭup-pa-am ša SUKKAL ELAM-ma-tim
 26 a-na Ri-im-^dSu'en ú-ša-bi-lu ṭup-pa-am ša-a-tu Ri-im-^dSu'en
 27 a-na še-er Ha-am-am-mu-ra-bi ú-ša-bi-la-aš-šu
 28 ù a-am-mu-ra-bi qa-tim-ma ṭup-pa-am ša SUKKAL ELAM-ma-tim
 29 ú-ša-bi-la-aš-šum a-na še-er ri-im-^dsu'en
 30 uš-ta-bi-il-šu ù iš-tu U₄-mi-im ša-a-tu
 31 ^dSu'en-be-el-ap-lim SUKKAL ú-ba-ri ù 1 DUMU È ṭup-pi⁶⁶
 32 i-na dub-sar sà-kà-ak-ki-im ú-wa-e-er-ma
 33 a-na La-ar-sa^{KI}iṭ-ṭà-ra-ad
 34 i-na Ma-aš-ka-aš-ša-pí-ir^{ki67} ma-ha-ar ^dSu'en-mu-ba-lí-iṭ wa-aš-bu
 35 ù SUKKAL ša Ri-im-^dSu'en ma-ha-ar Ha-am-mu-ra-bi wa-ši-ib
 36 ṭe₄-em Ri-im-^dSu'en a-na še-er Ha-am-mu-ra-bi sa-di-ir
 37 ù ṭe₄-em Ha-am-mu-ra-bi a-na še-er Ri-im-^dsu'en sa-di-ir

⁶⁶ DUMU È ṭup.pí: Tablet evinin oğlu, katip.

⁶⁷ ARM 26/2'de Maşkanşapir, Sin-muballit'in krallığı olan Yamhad krallığının başkenti olarak belirtilmiştir. Bkz. s.147. Günümüzde bu yerin Irak'da Bağdat'ın 140 km güneydoğusunda Tell Abu-Duvari olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. <https://arkeokur.tumblr.com/post/73719798315/sümer-kentleri-3> (Erişim tarihi 30.04.2019).

- 38   ša-ni-tam DUMU.MEŠ šī-īp-ri ša SUKKAL ELAM-tim a-na še-er
       Ha-am-mu-ra-[bi]
 39   sa-ad-ru U₄ 1.KAM úš-ša-bu-ma i-na ša-ni-im U₄-mi-im
 40   i-ṭà-ar-ra-as-sú-nu-ti U₄-um i-ka-aš-ša-du-nim
 41   i-na KÁ é-kál-lim⁶⁸ e-ṭe₄-eh-hi-ma it-ti-šu-<nu> an-nam-ra-am
 42   šu-lum SUKKAL ELAM-tim a-ša-a-al ù ki-a-am a-qa-ab-bi-šu-nu-ši-im
 43   um-ma ana-ku-ma aš-šum be-lí ṭe-em-šu a-na SUKKAL ELAM-tim
       a-bi-šu
 44   ú-ga-am-mi-ru-ma it-ti SUKKAL ELAM-tim a-bi-šu
 45   li-il-ba-am ga-am-ra-am i-ta-wu-ú
 46   iš-tu U₄-MÍ ma-du-tim i-ia-ti ka-lu-ni-in-ni₅
 47   be-lí iš-pu-ra-am-ma ú-ul ú-wa-aš-še-ra-an-ni
 48   ù iš-tu ku-nu-ti a-na-aṭ-ṭà-lu¹
 49   da'a₄-at ma-am-ma-an ú-ul a-ša-a-al
 50   an-né-e-tim a-da-a-ab-bu-ub-šu-nu-ši-im
 51   an-ni-tam be-lí lu-ú i-de “

Tercüme; ¹⁻²Efendime kulu Yarim-Addu şöyle söyler: ³⁻⁴ “Elam sukkali Hammurabi’ye yazdı; ⁵⁻¹⁰Larsa’ya karşı sefere çıkmaya niyetlendim (karar verdim) seçkin askerlerini ve tuğla ustalarını Ešnunna’da gördüm. Onları huzuruma hazırla (onları benim için hazırla ki) gördüğüm adamlardan (askerlerden) bir tane (bile) eksik olursa (senin huzurunda sorarım). ¹⁰⁻¹² İşte Elam sukkali Hammurabi’ye böyle yazdı. ¹²⁻¹⁵ (Hammurabi ise) şöyle cevap verdi: “Yazdığın gibi ordumu hazırladım, sen saldırdığın gün ordum da saldıracak (harekete geçecek).” ¹⁵⁻¹⁷ (sonra) Elam sukkali Hammurabi’ye yazdığı gibi (Larsa kralı) Rim-Sin’e de yazdı. ¹⁷⁻¹⁸ şöyle dedi; “Babil şehrine saldırmaya karar verdim. ¹⁹⁻²³ seçkin askerleri ve uzman kişileri benim için hazırla, bir tane (bile) adam eksik olursa sana sorarım.” ²⁴⁻²⁵ İşte Elam sukkali Rim-Sin’e (de) böyle yazdı. ²⁵⁻²⁹ Rim-Sin Elam kralının mektubunu Hammurabi’ye gönderdi. Hammurabi’de Elam sukkalinin mektubunu Rim-Sin’e yolladı. ³⁰ ve bugünden sonra ³¹⁻³³ (Hammurabi) vali Sin-bel-Aplim’i ve 1 tane kâtibini Larsa’ya yolladı. ³⁴⁻³⁷ Sin-Muballit ile Maškan-šapir’de kalıyorlar ve Rim-Sin’in valisi de Hammurabi ile kalıyor. Rim-Sin Hammurabi’ye yazıyor, Hammurabi’de Rim-Sin’e yazıyor (düzenli olarak haberleşiyorlar). ³⁸ Elam

⁶⁸ Sum. .KÁ. É.GAL, Akk. *Bab ekallim*= Sarayın kapısı, Sum.sözlük için, bkz. Daniel A. Foxvog, *a.g.e.*, s. 14.

kralının oğulları (ulakları) Hammurabi'ye gelmeye devam ediyor. ³⁹ 1 gün kalıyorlar ve ikinci gün (Hammurabi) onları gönderiyor. ⁴⁰⁻⁴¹hükümdarımın babası Elam sukkaline sarayın kapısında soracağım. ⁴³⁻⁴⁶efendim hakkında şöyle diyeceğim, babası Elam sukkale yalansız konuştuğu için ben buradayım.⁴⁷⁻⁴⁸ ve (şimdi) siz buradasınız. ⁴⁹ Kimseyi umursamıyorum. ⁵⁰ işte bunları anlatacağım. ⁵¹ şimdi efendim bunları bilsin.”

NO 367 [A.308]⁶⁹

Mektup Zimri-Lim'in hizmetkârı Yarim-Addu tarafından yazılmıştır. Yarim-Addu, Rim-Sin'den Hammurabi'ye yazılmış bir mektubun içeriğini kralı Zimri-Lim'e anlatmaktadır.

- 1 a-na be-lí-[ia]
- 2 qí-bí-[ma]
- 3 um-ma Ia-ri-i[m-^dIM ÌR-ka-a-ma]
- 4 šu-ut ʾa-ab-e-li-ma-a-tim [^dSu'en-be-el-ap-l]im
- 5 ù ÌR-du^{MEŠ} ra-ab-bu-[tum] ša [Ha-am-m]u-ra-bi
- 6 ša iš-tu U₄-mi ma-du-tim
- 7 a-na Ma-aš-ka-aš-ša-pí-ir^{KÍ}ša-ap-ru
- 8 a-dí-ni ú-ul i-tu-ru-nim
- 9 ^mRi-im-^dsu'en a-na še-er Ha-am-mu-ra-bi
- 10 ki-a-am iš-pu-ra-am um-ma-a-mi
- 11 ša-bi i-na ma-ti-ia pa-hi-ir
- 12 ù ša-bu-ka i-na ma-ti-[ka]
- 13 lu-ú pa-hi-ir
- 14 šum-ma LÚ.KÚR a-na še-ri-ka
- 15 pa-nam iš-ta-ak-ka-nam
- 16 ša-bi ù ^{GIŠ}má-tur-h[á] i-ka-aš-ša-da-ak-ka
- 17 ù šum-ma LÚ KÚR a-na še-ri-ia
- 18 pa-nam iš-ta-ak-nam
- 19 ša-bu-ka ù ^{GIŠ}má-tur-há-ka
- 20 li-ik-šu-da-an-ni
- 21 an-ni-tam Ri-im-^dSu'en a-na Ha-am-mu-ra-bi
- 22 iš-pu-ra-am a-dí-ni ša-bu-šu-nu
- 23 ú-ul in-ne-mi-id-m[a]
- 24 [ʾe₄-e]m-šu-nu ga-am-r[a-am]
- 25 a-na še-er be-lí-i[a]
- 26 ú-ul aš-pu-r[a-am]

⁶⁹ Trans. ve Fransızca terc. için bkz; D. Charpin vd., *ARMT* 26/2, s. 170-171.

Tercüme: ¹⁻³ Efendime kulu Yarim-Addu şöyle söyler, ⁴ “Tab-eli-matim (ve) Sin-bel-aplim ⁵ve Hammurabi’nin üst düzey hizmetlileri ⁶⁻⁸şimdiye kadar Maşkan-şapir’e dönmedi. ⁹⁻¹⁰ Rim-Sin Hammurabiye şöyle yazdı; ¹⁰⁻¹¹ ‘askerlerim ülkemde toplandı ¹²⁻¹³senin askerlerin de senin ülkende toplansın. ¹⁴⁻¹⁵Eğer düşman sana doğru saldırırsa ¹⁶ordum ve gemilerim (sana) katılacak. ¹⁷⁻¹⁸Ve eğer düşman bana doğru saldırırsa ¹⁹⁻²⁰ senin askerlerin ve gemilerin (benim için) toplansın.’ ²¹ işte Rim-Sin Hammurabi’ye ²² (böyle) yazdı ama şimdiye kadar askerlerini ²³ birleştirmede (yollamadı) ²⁴ onların mektuplarının tamamını ²⁵ efendime ²⁶ yazamadım.”

NO 383 [A.2381+A.3898]⁷⁰

İki kısımdan oluşan mektup, Zimri-Lim'e elçisi Yasim-hammu tarafından yazılmıştır. Mari ile Babil arasındaki ilişkiler açısından önemli bilgiler veren mektubun birinci kısmından, Hammurabi'nin Elam'a karşı ittifak yapmış olduğu ortağı Larsa ile düşman olduğunu ve Larsa'ya karşı Mari Kralı Zimri-Lim'in Hammurabi'ye destek olduğunu anlamaktayız.

- 1 a-na be-lí-ia qí-bí-ma
- 2 um-ma Ía-si-im-ha-am-mu ÌR-k[a-a-ma]
- 3 ʽşa-bu-um ša be¹-lí-ia ša-lim
- 4 i-nu-ma ša-ab be-lí-ia a-n[a ş]e-[e]r Ha-am-mu-ra-bi
- 5 ik-šu-da-am Ha-am-mu-ra-ʽbi ma¹-di-iš ih-du
- 6 ki-ma Ma-aš-ka-an-ša-pí-ir^{Kí} iş-şa-ab-tu
- 7 ma-at Ía-mu-ut-ba-lim ka-lu-ša a-na Ha-am-mu-ra-bi
- 8 bu-ur be-lí iş-ta-si ù um-ma-na-at Ía-mu-ut-ba-lim
- 9 i-na ru-bu-uş um-ma-na-at Ha-am-mu-ra-bi
- 10 ir-ta-ab-şa pa-an um-ma-na-tim ši-na-ti Ha-am-mu-ra-bi
- 11 iş-ba-at-ma a-lam La-ar-sa^{Kí} il-ta-wi
- 12 [ÍTÍ] taş-ni-i-ti-im il-wi-šu 3 e-[ma]-ri x-ʽti-im¹
- 13 [a-na] ʽe¹-pé-ri ša ^{Giš}di-ma-t[i-im ša-pa-ki-im]
- 14 [x] ^{Giš}ia-ši-bi-na-x [(kırık)

Tercüme: ¹⁻²Efendime kulu Yasim-hammu şöyle söyler: ³"Efendimin ordusu iyidir. ⁴⁻⁵Beyimin ordusu Hammurabi'ye ulaştığında, Hammurabi sevindi. ⁶Maşkin-şapir'i zaptettiği gibi ⁷Yamutbal ülkesi de hepsi Hammurabi'ye ⁸Efendime uzun ömür (Hammurabi çok yaşa) diye bağırды ve Yamutbal ordusu ⁹Hammurabi'nin ordusuna uzandı (barış yaptı). ¹⁰Hammurabi'nin ordusunun önünde ¹¹ve Larsa şehrini (kuşattı). ¹²onun kuşattığı ---- ayında. 3 eşek⁷¹ - - - ¹³kulelerin diyarı ¹⁴ [- - -]"

⁷⁰ Trans. ve Fransızca terc. için bkz. D. Charpin vd., *ARMT* 26/2 s. 197-198.

⁷¹ J-M Durand bu kelimenin imēru (eşek) olarak okunmasının gerektiini belirtmiştir. Bkz. *ARMT* 26/2 s. 198.

NO 372 [A.107+A.110]⁷²

Yarim-Addu'nun efendisi Zimri-Lim'e yazdığı 80 satırlık mektup 3 kısımdan oluşmaktadır. Mektubun birinci kısmında aralarında yeni bir ittifak başlayan Ešnunna kralı ile Hammurabi arasındaki ilişkiden bahsedilir. İkinci kısımda Hammurabi'nin Larsa ve Malgium ile olan ilişkilerinden ve üçüncü kısımda ise Atamrum ile Hammurabi arasındaki ilişkiler anlatılırken, Hammurabi'nin Išme-Dagan ile de bir yazışmasından bahsedilir.

- 1 [a-na] b[e-lí-ia qí-bí-ma]
- 2 [um-ma Ia-ri-im-^dIM ÌR-ka-a-ma]
- 3 [aš-šum t]e₄-em LÚ Èš-nun-na^{Ki} ša Ha-[a]m-mu-r[a-bi - -]
- 4 [ú-w]a-e-ra-am-ma a-na še-er be-lí-ia a[š-tap-ra-am]
- 5 i-nu-ma Ha-am-mu-ra-bi a-na Pa-ar-si-pa^{Ki} [il- li-ku(?)]
- 6 DUMU.MEš ši-ipri LÚ Èš-nun-na^{Ki} ik-šu-du-nim-ma it-ti-šu
[ú-ul in-nam-ru]
- 7 U₄ 2.KAM ma-ah-ri-šu úš-bu-ma ú-ša-bi-i[s-s]ú-[nu]-t[i-ma]
- 8 me-he-er te₄-mi-šu-nu i-pu-ul-šu-nu-ti-ma [^dSu'en- - -]
- 9 DUMU Ka-ak-ka-ru-uq-qí-im ù ^dAM[AR.UTU-mu-ša-lim DUMU - -]
- 10 ú-wa-e-er-ma it-ti-šu-nu iṭ-[ru-ud-šu-nu-ti ṭup-pa-am še-eh-ra-am]
- 11 i-na qa-ti-šu-nu il-qú i-na ṭup-p[í-im ša-a-ti LÚ Èš-nun-na^{Ki}]
- 12 na-^rpí-iš^l-ta-šu ú-ša-al-pa-tu [
- 13 i-il-la-kam-ma an-ni-ki-a-am Ha-am-m[u-ra-bi na-pí-iš-ta-šu]
- 14 i-la-ap-pa-at iš-tu i-na ṭup-pí-im ṣ[e-eh-ri-im na-pí-iš-ta-šu-nu]
- 15 il-ta-ap-tu ṭup-pa-am [r]a-bé-e-em ṭup-[pí ší-im-da-tim]
- 16 Ha-am-mu-ra-bi a-na še-er LÚ Èš-n[un-na^{Ki}ú-ša-ba-lam-ma]
- 17 LÚ Èš-nun-na^{Ki} ni-iš DINGIR ú-ša-áz-k[a-ar LÚ Èš-nun-na^{Ki}]
- 18 ṭup-pa-am ra-bé-em ṭup-pí ší-i[m-da-tim]
- 19 a-na še-er Ha-am-mu-ra-bi i-ṭar-[ra-ad]
- 20 ri-ik-sa-tim bi-ri-šu-nu i-ša-[ak-ka-nu ri-ik-sa-tum]
- 21 bi-ri-ir Ha-am-mu-ra-bi ù LÚ Èš-nun-na^{Ki}ša-ak-n]a ú-la-šu-ma
- 22 qè-er-bi-iš-ma pa-nam ir-še-e i-na-an-na a-di-ni ^rme-he-er^l te₄-mi-im
ša šu-ut ^dSu'en-i[d[?]..]

⁷² Trans. ve Fransızca terc. için bkz. D. Charpin vd., *ARM* 26/2, s. 179-182.

- 23 ù^dAmar-Utu-mu-ša-lim iš-tu Èš-nun-na^{Ki} ú-ul i-ši-pa-am-ma
 24 ʔe₄-ma-am ša-a-tu a-na še-er b[e]-lí-ia ú-ul aš-pu-ra-am
 25 wa-ar-ki ʔup-pí-ia an-ni-im ʔe₄-ma-am ga-am-ra-am ša iš-tu Èš-nun-na^{Ki}
 26 i-ka-aš-ša-dam a-na še-er be-lí-ia a-ša-ap-pa-pa-ra-am
-
- 27 aš-šum ʔe₄-em Ri-im-^dSu'en LUGAL ša La-ar-sa^{Ki} ki-ma be-lí il_x(AL)-ma-
 du
 28 a-wa-ra-a-tu-šu pa-né-e-tum-ma mi-im-ma ú-ul ik-ki-ra
 29 it-ti Ha-am-mu-ra-bi it-ta-ki-ir ge₅-er-re-e-tu-šu
 30 a-na ma-a-at Ha-ma-mu-ra-bi i-te-ne-er-ru-ba-nim
 31 i-ša-ah-hi-ʔà-ma ú-še-eš-še-e ù ša ki-ma it-ta-an-pa-pu-nim-ma⁷³
 32 ut-te-er-ru-nim DUMU.MEŠ š-i-ip-ri ša Ri-im-^dsu'en
 33 a-na é-kál-lim uk-ta-ás-su-ma LÚ.MEŠ šu-nu-ti
 34 ú-ka-[al-lu-šu]-nu-ti
 35 ù [Ha-am-mu-ra-bi mu]-ru-uš li-ib-bi-šu
 36 [a-na pa-ni-in(?) iš-ta-n]a-ak-ka-an
 37 [   ] i-na-an-na wa-aš-bu x
 38 [a/i-k]a-aš-dam-ma
 39 mi-[im-ma DUMU š-i-ip-ri ša Ri-im^dsu'en a-na KÁ.DĪNGĪR.R]A^{Ki}
 ú-ul i-ba-aš-ši
 40 ù mi-[im-ma DUMU š-i-ip-ri ša Ha-am-mu-ra-b]i i-na
 Ma-aš-ka-aš-[š]a-pí-ir^{Ki}   ú-ul i-ba-aš-ši
 41 DUMU.MEŠ Ši-ip-r[i š]a [i-pí-,q-eš₄-tár LU]GAL ša Ma-al-gi-im^{Ki}
 42 a-na še-er Ha-am-mu-ra-^rbi sa^l-ad-ru-nim ù DUMU.MEŠ š-i-ip-ri ša
 Ha-am-mu-ra-bi
 43 a-na še-ri-šu sa-ad-ru šu-ul-mu-um bi-ri-šu-nu
 44 it-ta-na-al-la-ak DUMU š-i-ip-ri ša Warad-sà LUGAL ša De-er^{Ki}
 45 ^ra-di^l-ni a-na še-er Ha-am-mu-ra-bi ú-ul li-li-kam
 46 [ù DUMU š]i-ip-ri ša Ha-am-mu-ra-bi a-na še-ri-šu ú-ul il-li-ik
-
- 47 [Z]i-im-ri-sa-ma-ás ìr ša A-tam-ri-im ge-er-ri È-kál-la-tim^{Ki} iš-ba-tam-ma
 48 [a-na K]Á.DĪNGĪR.RA^{Ki} ik-šu-dam A-tam-rum a-na še-er
 Ha-am-mu-ra-bi

⁷³ it-ta-an-pa-pu-nim-ma= apāpu: etrafını sarmak. *CAD A/2* s. 166.

- 49 ki-a-am iš-pu-ra-am um-ma-a-mi Šu-eš₄-tár^rù^d Amar-utu¹-mu-ša-lim
İR.MEŠ^š ša a-bi-ia
- 50 a-na še-ri-ia ik-šu-du-nim-ma ʔ₄ma-am ša a-b[i-ia ub-lu]-nim
- 51 a-na ʔ₄mi-im ša a-bi iš-pu-ra-am ma-di-iš a-q[ú]-ul šu-bu-ul-tam] ša a-bi
ú-ša-bi-lam
- 52 túg-há lu-bu-uš-tam hu-ub-ur-tam^{Giš}GU.ZA⁷⁴ ù [mi-im-ma šum-šu i-n]a
qa-at
- 53 DUMU.MEŠ^š a-wi-li a-mu-ur-ma ma-di-iš ah-du túg-[há ù lu-bu-uš-tam
at-t]a-al-ba-aš
- 54 ù i-na^{Giš}GU.ZA ša a-bi ú-ša-bi-lam ú-ši-i[b a-na a-bi-ia ak]-ta-na-ar-ra-ab
- 55 aš-šum ʔup-pí ni-iš DĪNGĪR⁷⁵ ša a-bi ú-ša-bi-lam i-[na ʔup-pí-im ša-a-tu]
- 56 DĪNGĪR.MEŠ^š wa-at-ru-tum ù a-wa-a-tum wa-at-[r][t]um
[ú-ul i-ba-aš-še₂₀-e]
- 57 mi-im-ma a-na DĪNGĪR.MEŠ^š wa-at-ru-tim ù a-wa-^ra¹-[tim wa-at-ra-tim
ú-ul ha-aš-ha-ku]
- 58 i-na ʔup-pí-im ša-a-tu ki-a-am ša-ʔ₄-er um-[ma-a-mi it-ti na-ak-ri-ia]
- 59 lu-ú na-ak-ra-a-ta it-ti sa-li-mi-ia [lu-ú sa-al-ma-a-ta]
- 60 an-ni-tam a-bi iš-pu-ra-am ù ki-ma LÙ.ME[Š^š
- 61 a-na a-bi-ia la ú-ka-al-lu a-na-ku [
- 62 i-na Ta-wi-tim a-lam ša-a-tu id-d[i]-nu [
- 63 ú-ša-áz-ki-ru-ni-in-ni₅ ki-a-am àz-[ku-ur um-ma-a-mi]
- 64 la-a a-ka-al-lu-ku-nu-ti la-a[
- 65 ša-al-mu-ut-ku-nu a-na a-li-ku-nu lu-[uz-ku-ur
- 66 ni-iš DĪNGĪR an-ni-a-am àz-ku-ur-šu-nu-ši-im [
- 67 ša-bu-um šu-ú a-na Èš-nun-na^{Ki} li-ti-iq la-a [
- 68 ù a-na-ku ni-iš DĪNGĪR a-na a-bi-ia lu-[uz-ku-ur
- 69 ki-a-am A-tam-rum a-na še-er Ha-am-mu-r[a-b]i [iš-pu-ra-am]
- 70 i-na U₄-mi-šu-ma Ha-am-mu-ra-bi a-na Īš-me-[^dDa-gan iš-pu-ra-am
um-ma-a-mi]
- 71 ša-ba-am LÚ Èš-nun-na^{Ki} ša A-tam-rum ú-ša-ar-ra-[am
- 72 [x x x]-^rti[?]-šu-nu¹ [š]u-ul-li-im-šu-[NU TI] [nu-ti]
- 73 a-na A-t[am-ri-im] ki-a-am iš-pu-ur [um-ma-a-mi

⁷⁴ GišGU.ZA= (Akk. *kussûm*) taht.

⁷⁵ ʔuppi niš ilûm= Tanrının sözü üzerine yemin etmek.

74 [a-na še-e]r İř-me-^dDa-gan ář-tap-r[a-am um-ma-a-mi
 75 [i-nu]-ma ta-ba-al-la-tú [
 76 İş-me-^dDa-gan a-na pa-t[İ-
 77 [ù a]t-ta- ni-iş DİNGİR zu-uk-r][a-am
 78 [i]-şa-ri-iş ap-lam-ma a[r-hi-iş me-he-er]
 79 [tup-pí]-ia [şu-up-ra-am
 80 [ki-a-am Ha-am-mu-ra-bi a-na A-tam-ri-im iş-pu-ur

Tercüme: Birinci Kısım: ¹⁻²Kölen Yarım-Addu efendime şöyle söyler; ³⁻⁴
 “Hammurabi’nin Eşnunnalı adam hakkındaki kararını efendime yazdım. ⁵Hammurabi
 Borsipa’ya geldiği zaman ⁶Eřnunnalı adamın habercileri (de) geldi (ama Hammurabi)
 görüşmedi. ⁷2. gün huzuruna çıkıp oturabildiler. ⁸⁻⁹Kararına karşı onlara cevap verdi.
 Kakkaruqqum’un oğlu ve Marduk-Muşallim’in oğlu ¹⁰(küçük tableti) onlara yolladı
¹¹(tableti) yanlarına aldılar ve Eşnunnalı adam ¹²tabletin gereğini yapacak (hayata
 geçirecek) ¹³gelecek ve Hammurabi gereğini yapacak (tableti uygulamaya koyacak) ¹⁴
¹⁶küçük tableten (sonra) büyük tableti kabul edecek, küçük tablet kabul edildikten (sonra)
 büyük tablet (anlaşma metni) kabul edilecek. Eşnunnalı adama gönderecek. ¹⁷-
¹⁹Eřnunnalı adam yemin edecek ve anlaşma metnini Hammurabi’ye gönderecek. ²⁰-
²¹(böylece) onların arasında sözleşme (anlaşma) koyulacak, ittifak başlayacak.
 Hammurabi ile Eşnunnalı adam arasında anlaşma yapıldı veyahut ²² her an yapılacak,
 şimdi ²³⁻²⁴ Sin-[ ]ve Marduk-Muşallim henüz Eşnunna’dan ulaşmadı (gelmedi). Kararı
 efendime yazamıyorum. ²⁵⁻²⁶bu mektubumdan sonra Eşnunna’dan hüküm gelirse
 efendime yazacağım.”

İkinci kısım: ²⁷Larsa Kralı Rim-Sin hakkında efendim (- - -) gibi ²⁸önceki
 hükümler hiç değişmedi. ²⁹(Rim-Sin) Hammurabi’ye karşı düşmanca davranıyor.
 Yollarına durmadan ³⁰Hammurabi’nin ülkesine saldırdı ³¹ yağma ve sınırdışı ediyor ve
 etraflarını sardıklarında rapor ediyorlar. ³²Rim-Sin’in elçileri ³³⁻³⁴ saraya onun adamlarını
 tuttular. ³⁵⁻³⁶ve Hammurabi kalbini benim önüme koydu (içindekileri bana anlattı). ³⁷ [-
 - - -] şimdi otur. ³⁸ [- - -] ³⁹ Rim-Sin’den hiçbir elçi Babil’e gelmiyor. ⁴⁰ve
 Hammurabi’nin hiçbir elçisi Maşkan-şapir’de bulunmuyor. ⁴¹Malgum kralı İpiq-Eştar’ın
 elçileri ⁴²düzenli olarak Hammurabi’ye geliyor ve Hammurabi’nin elçileri ⁴³düzenli
 olarak onun huzuruna çıkıyor. Onlar arasında selamlaşma bitmiyor. ⁴⁴Dēr kralı
 Waradsa’nın elçileri de ⁴⁵zaten Hammurabi’nin huzuruna gelmedi ⁴⁶ve Hammurabi’nin
 elçileri de onun huzuruna gitmedi.

Üçüncü kısım: ⁴⁷Atamrum'un hizmetlisi Zimri-samas, Ekallatum'un yolunu tuttu. ⁴⁸Babil şehrini zaptetti (ulaştı). Atamrum Hammurabi'ye ⁴⁹şöyle yazdı: “ Šu-Eštar ve Marduk-Mušallim, babamın hizmetkârları ⁵⁰bana geldi. Babamın mektubunu getirdiler. ⁵¹babamın mektubunda yazdığına çok dikkat ettim, babamın malına oturdum (tahtına) ⁵²taht elbisesini giydim ve (artık) babamın tahtı ve serveti benim elimde. ⁵³adamları gördüm ve çok mutlu oldum kraliyet elbisesini giydim. ⁵⁴babamın sayesinde tahta oturdum. ⁵⁵Babamın tanrı yemini altında gönderdiği mektup hakkında (ki) tanrılara yemin sözü yoktur! Zaten tanrıların böyle bir yemin ve yemin sözüne ihtiyacı yoktur. Düşman adam benim için iyidir. Senin için de iyi olsun ⁶⁰⁻⁶¹İşte babamın yazdığı şey buydu ve babamın adamları gibi tutmuyorum. Bu ⁶²Tawitum'da onu şehre verdiler. ⁶³Bana yemin ettirdiler. Bu sözlerle yemin ettim. ⁶⁴(yemin ederim) seni alıkoymayacağım (tutmayacağım). ⁶⁵şehrin iyi olsun! [- - - - ⁶⁶ bu onlara söylediğim yemin [- - - ⁶⁷ Bu birlik Ešnunna'ya (doğru) yola çıksın, geçsin. [- - - ⁶⁸ ve ben babama yemin ederim (babamın üzerine yemin ederim)” ⁶⁹İşte Atamrum Hammurabi'ye böyle yazdı. ⁷⁰O gün (aynı gün) Hammurabi İşme-Dagan'a şöyle yazdı: ⁷¹⁻⁷² “Atamrum'un Ešnunnalı askerini sağ salim (huzur içinde) bırakın! ⁷³ ve Atamrum'a şöyle yazdı: ⁷⁴⁻⁷⁵ İşme-Dagan'a şöyle yazdım, iyi olduğun zaman [⁷⁶ İşme-Dagan sınıra [- - - ⁷⁷ [ve s]en yeminini et! ⁷⁸⁻⁷⁹ Bana memnuniyet ver ve hemen mektubuma cevap yaz!” ⁸⁰ işte Hammurabi Atamrum'a böyle yazdı.

NO 40 [M.5625+M.15295]⁷⁶

Zimri-Lim'in hizmetkârlarından Asqudum, Babil ve Mari arasında daima mesele olan *Hit* şehri hakkında bir mektup yazmış Hammurabi'yi yalancılık ve herşeyi abartmakla suçlamıştır. Ayrıca mektupta Hanalılardan, İbal-pi-el, Sahlaban ve Kurdalı Qarni-Lim'den de bahsedilmektedir.

- 1 a-na be-lí-ia [qí-bí-ma]
- 2 [u]m-ma Às-qú-du-um Ì[R-ka-a-ma]
- 3 ʔem ʔup-pí ša Ha-am-mu-ra-bi [L]UGAL K[Á.DINGIR.RA^{Ki}]
- 4 ša a-na še-er be-lí-ia il-li-kam be-lí [iš-pu-ra-am]
- 5 [k]i[?] wa-ta-ar ʔem Ha-am-mu-ra-bi ù s[ar-ra-at a-wa-sú]
- 6 [be-l]í i-im-ma-ar ki-ma [Ha-am-mu-ra-bi] LUGAL]
- 7 [K]Á.DINGIR.RA^{Ki} it-ti be-lí-ia na-p[í-iš-ta-šu i-la-pa-tu]
- 8 [be]-lí ú-ul i-de-e-ma-a ù aš-šum ʔem^{dÍD} wa-šu-ri-im⁷⁷]
- 9 [be-l]í iš-pu-ra-am um-ma-a-mi ʔem-ma-am ša-[ti]
- 10 ÍGÍ ÌR^{MEŠ}-ia aš-ku-un-ma aš-šum^{dÍD} wa-aš-šu-r[i-im]
- 11 ni-iš-ta-ai-ma um-ma ÌR^{MEŠ}-ia-ma a-na še-e[r- - - - - - - - -]
- 12 a-lik LUGAL^{MEŠ} til-la-ti-ka a-mu-ur-[ma]
- 13 aš-šum^{dÍD} wa-aš-šu-ri-im a-na še-er Ha-am-mu-ra-bi Š[EŠ-ka]
- 14 [šu-pu]-ur ù i-na-an-na 2 DUMU ši-ip-re qa-al-lu-tim
- 15 [a-na K]Á.DİNGİR.RA^{Ki} aš-pu-ur
- 16 [ki-ma š]a be-lí iš-pu-ra-am ù {TE} ʔem-ma-am ša pí-i ʔup-pí
- 17 [ša] Ha-am-mu-ra-bi ÍGÍ ia-qí-im^{dIM}
- 18 Ù Zi-im-ri-e-ra-ak ÌR^{MEŠ} be-lí-ia ú-wa-e-ra-an-ni
- 19 aš-šum ʔem LÚ Ha-na^{MEŠ} ša be-lí ú-wa-e-ra-an-ni
- 20 ki-ma ša be-lí ú-wa-e-ra-an-ni a-la-kam e-pu-úš
- 21 U₄ 1.KAM a-ia-nu-um-ma ú-ul ak-ka-li
- 22 a-na qa-qa-ar ha-da-nim a-na Ra-šé-e-em^{Ki} ak-šu-ud-ma
- 23 10 LÚ^{MEŠ} šu-ut sag ù 10 LÚ^{MEŠ} su-ha-i^{Ki} ša be-lí it-ti-ia
- 24 iṭ-ru-dam LÚ^{MEŠ} šu-nu-ti 1 LÚ àm a-na Ha-ší-ra-tim

⁷⁶ Jean-Marie Durand, *Archives Épistolaires de Mari I/1*, (ARM 26/1), Paris, 1988, s. 176-178.

⁷⁷ ʔem^{dÍD} wa-šu-ri-im kelimelerinin motamot çevirisi *hükmi nehir tanrısına* bırakmak demektir. Hit şehrinin, büyücülük, ihanet gibi suçların açığa çıkması için sınavların yapıldığı bir şehirdi. M. Mierop Hit şehrinin bir diğer adının *nehir sınavı şehri* olduğunu belirtmiştir. Bkz. M. Mierop, 2012, s. 66. Ayrıca ARMT 26/1'de ʔem^{dÍD} wa-šu-ri-im, tercüme edilirken Hit şehri olarak kullanılmıştır. Bkz. ARMT 26/1 s. 177.

59 [ú]i-im a-na še-er Ha-am-mu-ra-bi aš-pu-ur
 60 i-ka-aš-ša-du-nim-ma 4-em-šu-nu ga-am-ra-am a-na še-er be-lí-ia
 61 a-ša-ap-pa-ra- am
 62 ù aš-šum a-di i-na-an-na LÚ Ha-[na]^{MEŠ} i-na pa-ha-ri-im
 63 ú-hi-ra-am be-lí la i-ta-na-aš-ša- aš
 64 ki-ma 1 LÚ [L]Ú Ha-na^{MEŠ} ka-lu-šu i-pa-h[a-ar]

Tercüme; ¹⁻²Efendime kölesi Asqudum şöyle söyler: ³⁻⁴“Babil Kralı Hammurabi’nin efendime yazdığı hükmü efendim bana yazdı. ⁵Hammurabi hükmünü (sözünü) ne kadar yükseltiyor (abartıyor) ve onun sözü yanlıştır. ⁶⁻⁷Efendim görecek. Babil kralı Hammurabi efendim ile ittifak yapacak (yaşamına dokunacak, anlayacak). ⁸⁻⁹Efendim bilmiyor (mu?) ve Hit hakkında efendimin yazdığı bu bilgi: ¹⁰‘Hit hakkındaki hükmü hizmetlilerim önünde koydum.’ ¹¹hizmetlilerim şöyle dediler; ¹² ‘git senin birlik olduğun adamlara bak. ¹³Hit hakkında kardeşin Hammurabi’ye ¹⁴yaz ve şimdi iki tane haberciyi çabucak, ¹⁵Babil’e yolluyorum. ¹⁶Beyimin yazdığına göre ¹⁷⁻¹⁸Hammurabi’nin mektubundaki sözleri açığa çıkarmak için Efendim hizmetlileri Zimri-Rak ve Yakim-Adad ‘ı gönderdi. ¹⁹Hanalı adamlar hakkında beyimin söylediği şeyi gittim yaptım. ²¹⁻²²Sadece bir günde hiçbir yerde tutulmadan Rasum’a ulaştım. ²³⁻²⁴⁻²⁵Efendimin benimle birlikte gönderdiği 10 Suhalı adam ve onun 10 muhafız adamı, Haşarum’a yolladım ve ateş sinyali aldım ²⁶Sugagulu adamlar ve Hanalı adamlar önceden ²⁷bana ulaştı. Buluşma hakkında Hanalılar’a sordum. ²⁸Hanalılar buluşma için bir ay verdi ²⁹Ve Hanalılar geldikleri gibi [- - - -] ³⁰ve onların kararları ne olursa olsun [- - - -] ³¹Duyduğum (şey) olmayacak [- - - -] ³²bütün yolluklar(?) [- - - -] ³³[- - - - - bu ta]bletten sonra ³⁴⁻³⁸ [kırık satırlar] ³⁹yaklaştı [- - - - -] ⁴⁰aksi haledede [- - - - -] ⁴¹Hanalılar [- - - - -] ⁴²benim yap[madığım - - - - -] ⁴³⁻⁴⁴Efendim bana yolladığı mektupta derhal buraya gelmemi söyledi ⁴⁵ve İbal-pi-el’in ⁴⁶⁻⁴⁷ordusu sınırda ayaklanacağını çok sık duyuyorum. ⁴⁹Hanalı adamlarla istila etmiş ve [- - - -] ⁵⁰Hanalı adamlar ve hakkında [- - - - -] ⁵¹Sahlaban’ın Za[lmaqum] topraklarında? ⁵²[- - - -] yakalandığı zam[an - - - - -] ⁵³onları efendimin ellerine vereceğim. ⁵⁴Hanalılar hakkında efendime herşeyi yazdım. ⁵⁵⁻⁵⁶Kurdalı adam Qarni-Lim ve Hammurabi’nin savaş yapacağını duydum. ⁵⁷⁻⁵⁸⁻⁵⁹Davalarını çözmek için Qarni-Lim ve Hammurabi’ye [- - - - -] yolladım. ⁶⁰bana ulaştıkları zaman efendime eksiksiz ⁶¹yazacağım. ⁶²⁻⁶³ve Hanalı adamlar toplandıkları zaman, efendim Hanalıların toplanmaları hakkındaki gecikmeyi önemsemesin. ⁶⁴Hanalıların hepsi bir erkek gibi toplanacak.”

NO 104 [A. 98+ M.6634]⁷⁸

Hammurabi'nin müttefiki olan Şamši-Adad'ın oğlu İšme-Dagan'ın birlikleri, Elam'a karşı koalisyonda faydalı olmuştur. Hammurabi İšme-Dagan'ın hizmetkârlarını meclisindeki toplantıda kabul ediyor, ancak Mari kralı Zimri-Lim'in hizmetkârları meclise alınmıyordu. Böyle bir ayrıcalığı elde edemeyen Zimri-Lim'in elçisi bu durumdan hoşnutsuzluğunu Mari Sarayı'na, efendisi Zimri-Lim'e mektupla bildirmişti.

- 1 a-na be-lí-ia
 2 [q]í-bí-ma
 3 um-ma I-ba-al-pí-AN
 4 ÌR-ka-a-ma
 5 LÚ^{MEŠ} ÌR^{MEŠ} İš-me-^dDa-gan İ-šar-li-im
 6 Mu-tu-ha-ad-qí-im ù Ri-im-^dIM be-lu-ú ma-a-tim^{KI}
 7 is-ku-pu-ma šu-nu-ma a-na be-lu-ú pí-ri-iš₇-ti (ŠU)
 8 Ha-am-mu-ra-bi i-tu-ru ip-pí-šu-nu ú-ul i-ti-iq
 9 i-nu-ma Ha-li-ha-du-tum ù Í-ni-ib-^dUTU
 10 [l-š]u 2-[š]u te-re-tim i-pu-šu ù i-nu-ma te-re-tim
 11 ú-te-r]u-ú i-šar-li-im mu-tu-ha-ad-qí-im
 12 ù Ri-im-^dIM ú-ul i-pa-?ra-sú? [i]z-z[a]-zu-ma
 13 ša pí-i te-re-tim iš₇-te-né-mu-ú
 14 ul-la-an [p]í-ri-iš₇-[ti] LÚ.MÁŠ.Šu.SU₁₃.SU₁₃ mi-nu-um
 15 pí-ri-iš₇-tum ša-ni-tum iš-tu ÌR^{MEŠ} ra-ma-ni-šu
 16 [p]í-ri-iš₇-ti LÚ.MÁŠ.ŠU.SU₁₃.SU₁₃ la i-še-m[u-ú]
 17 ù šu-nu i-še-mu-ú ul-[l]a-an an-[nu-tim]
 18 [ÌR]^{MEŠ} ša h[a-m]u-r[a-bi] x-
 [KIRIK]
 1 [- - - - - Ha-am-m]u-ra-bi ša i-[qa-bu-ú]
 2 [li]-ib-ba-am [ga-a]m-ra-am it-it be-lí-ia šu-[- - -]
 3 LÚ^{MEŠ} šu-n[u] ù İšme-^dDa-gan a-wa-tim
 4 la dam-q[a]-tim i-na bi-ri-[it Ha-a]m-mu-ra-bi
 5 ù [be-lí i-š]a-ak-ka-nu [a-w]a-tim
 6 ša a-m[u-ru i-na l]i-ib-bi-ia ú-ši-im-ma

⁷⁸ J.-M. Durand, *ARM 26/1*, s. 270-271

- 7 a-na be-lí-[ia aš]-pu-ur be-lí ıup-pí an-né-en
 8 li-iš-m[e-ma] a-[w]a-tam ša-a-ti be-lí i-na li-ib-bi-šu
 9 a-na ma-ti-ma⁷⁹ lu-ıú¹ i-de₄
-

Tercüme; ¹⁻⁴Efendime kölesi İbal-pi-el şöyle söyler: ⁵“İşme-Dagan’ın hizmetkârları İşar-lim ⁶Mutu-Hadqim ve Rim-Adad efendilerin ülkesini ⁷⁻⁸ele geçirdiler ve Hammurabi’nin meclisinin efendisi oldular(mecliste söylenen sırları ele geçirdiler). ⁹⁻¹⁰Hali-Hadun ve Inib-Şamaş bir iki kez bilgi verirken, ¹¹⁻¹²İşar-lim, Mutu-Hadqim ve Rim-Adad’a (dışarı çıkmaları için) hüküm verilmedi (orada bulundular). ¹³bilgi verildiği zaman işittiler. ¹⁴⁻¹⁵¹⁶kâhinlerin sırlarından gizli ne (var)? (kralın) kendi hizmetkârları bile (ikinci kişi olarak) kâhinlerin sırlarını işitemiyor. ¹⁷⁻¹⁸Hammurabi’nin hizmetkârlarından başka onlar işitiyor.[KIRIK]

¹[... Hammu]rabi’nin söy[lediği] ²tüm kalbimle efendim ile [...] ³⁻⁴⁻⁵İşme-Dagan ve adamlarının sözleri güzel değil. Hammurabi ve efendim arasında söz koyacak (aralarını bozacak). ⁶⁻⁷⁻⁸kalbimde duyduğumu efendime yazıyorum. Efendim bu tableti dinlemeli (kulak vermeli). Efendimin kalbindeki söz ⁹ilelebet bilmeli. (kalbinin sesini daima dinlemeli).

---

⁷⁹Matīma= Herhangi bir zamanda, daima sürekli, ana matīma: ilelebet, sonsuza kadar.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA BABİL DÖNEMİ DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ

(M.Ö. 1730-732)

2.1. Kassitler Dönemi Babil Siyasi Tarihi

III. Ur Sülalesi'nin sona ermesi ile birlikte Babil, M.Ö. 1894 yılında Amurru kökenli bir sülalenin egemenliğine girmişti. M.Ö. 1792 yılında Hammurabi'nin tahta çıkması ile 42 yıl süren saltanatında Babil, Sumer kültüründen sıyrılarak, bambaşka bir dinin ve siyasi yapılanmanın merkezi haline gelmiştir. İlk yıllarında ülkesinin iç meseleleri ile meşgul olan kral, Mezopotamya'da meydana gelen siyasi boşluklardan yararlanmayı bilmiş ve artık Babil'i siyasi organizasyonlarda söz sahibi güçlerden biri haline getirmişti. İttifak içerisinde olduğu bütün rakiplerini büyük diplomatik dehası sayesinde sırasıyla ele geçirmiş ve hepsini yağmalamıştı. Bu olaylardan en önemlisi Mari Krallığı'nın sona erdirilmesiydi. Mari'nin Babil tarafından yok edilmesinden sonra Mezopotamya siyaseti ve diplomasisi hakkında gelen bilgi akışı sona ermişti. Neredeyse ittifak içerisinde olduğu bütün devletleri alt etmeyi başaran Hammurabi, gücüne güç katmaya devam ettikçe başka milletlerin de ilgileri Babil'e doğru kaymaya başladı. Ancak Hammurabi'nin ardılları zamanında Babil gün geçtikçe güç kaybetmişti. Nihayetinde M.Ö. 1595 yılında I. Murşili'nin başında bulunduğu Hitit ordusu Babil'i ele geçirerek Eski Babil Dönemi boyunca Babil Şehri'ne egemen olan Amurruların hakîmiyetine son vermişti. Böylece I. Babil Sülalesi sona erdirilmiş oldu. Hititler Babil'de siyasi bir varlık kurma girişiminde bulunmamış sadece şehri yağmalayarak geri dönmüşlerdi. Anadolu'ya geri döndüklerinde ise arkalarında sahipsiz bir Babil bırakmışlardı. Hammurabi Dönemi'nde yükselmeye başlamış olan Babil, coğrafi konumunun da vermiş olduğu savunmasızlıktan, pek çok tehlikeye açık hale gelmişti. İlk olarak Deniz-Eli Sülalesi Babil'e girmeye başladı. Basra Körfezi yakınlarında bataklık bölgede yaşayan Deniz-Eli Sülalesi, Samsu-İluna zamanında İluma-ilum tarafından kurulmuştu. Ancak Kassitler Deniz-Eli'nin Babil'de uzun süre barınmasına müsaade etmeyecekti.

Eski Babil Dönemi sona erdikten sonra Kassitlerin Babil'e egemen olmaları sırasında yaşanan siyasi olayları kaynak yetersizliğinden bilemiyoruz. Ancak emin olduğumuz tek şey, yazılı kaynaklar ortaya çıktığında Babil'in yeni sahipleri Kassitlerdi. Kral isimleri dışında dilleri ile ilgili pek bir bilgi bilinmeyen Kassitlerin kral isimlerinin

bazıları Sumerce bazılarının Akadca bazılarının ise Asyatik dillere ait sözcüklerden oluştuğu görülmektedir. Kralların bu isimleri sonradan almış olabilecekleri düşüncesi ile beraber, kralların isimlerindeki etimolojik çeşitlilik Kassitler Dönemi'nde Babil'deki çok kültürlülüğü de yansıtmaktadır. Bu dönemde Mezopotamya hem siyasi hem de kültürel açıdan çok önemli, çok farklı bir döneme girmişti. Özellikle Kassitler ile birlikte Yakınoğu'da siyasi oluşumlar, askerî harekâtlar ve diplomasi açısından altın çağ yaşanmıştı. Bu dönemin en belirleyici özelliği buydu. Eski Mezopotamya tarihinin en önemli iki büyük uygarlığı Asur ve Babil, bu dönem içinde tamamiyle yükselişe geçeceklerdi. Kassitler Dönemi'nde Babil, tek bir sülale ile en uzun iktidar süresini, yaşamış ve kültürel anlamda en büyük güç olmuştu. Kassitlerin hükümdarlık sürelerini de içinde barındıran M.Ö. 1730-732 yılları Babil tarihinde Orta Babil Dönemi olarak kabul edilmektedir. Ancak bazı araştırmacılar bu dönem hakkında farklı tarihler de belirtmektedir.⁸⁰

Yazılı kaynaklarında *Kaslar* olarak da geçen Kassitler, özellikle Mısır yazışmalarında kendilerinden *Karaduniaş/Karduniş* olarak söz ederlerdi. Yaklaşık 575 yıl gibi uzun bir süre Babil'i yöneten bu sülale ne yazık ki modern araştırmacılar tarafından hak ettikleri değeri görememiştir. Haklarında en eski kaynaklar 18. yüzyılın ikinci yarısına ait olup, Kassitler'in Zagros Dağları civarından gelmiş olabilecekleri ile ilgilidir. Kassitlerden ilk bahseden kayıtlar, Hammurabi'nin oğlu Samsu-iluna'nın (M.Ö.1749-1712) 9. sene ismine ait bir kayıttır.⁸¹

⁸⁰ Elizabeth Knott, *The Middle Babylonian/Kassite Period (ca. 1595-1155 B.C.) in Mesopotamia*, <https://www.metmuseum.org/toah/hd/kass/hd.kass-htm> (Erişim Tarihi: 23.04.2019).

⁸¹ E. Memiş, 2017a, a.g.e., s.154.

Tablo 2. Kassit Kralları ve çağdaş Asur Kralları⁸²

Gandaş (1730)	
II. Agum (1570)	
I. Burna-Buriaş (1510)	III. Puzur-Asur (1520)
III. Kaštiliaşu (1490)	
III. Agum (1465)	
Kara-indaş (1415)	Asur-ben-nišeşu (1417-1409)
I. Kadaşman-Harbe	
I. Kurigalzu (1390)	
I. Kadaşman-Enlil (1370)	(Mısır'da III. Amenofis)
II. Burna-Buriaş (1359-1333)	
Kara-hardaş (1333)	I. Aşşur-uballit (1363-1328)
Nazi-Bugaş (1333)	
II. Kurigalzu (1332-1308)	Enlil-nirari (1327-1318)
Nazi-Maruttaş (1307-1282)	Arik-den-ili (1317-1306)
Kadaşman-Turgu (1281-1264)	I. Adad-nirari (1305-1274)
II. Kadaşman-Enlil (1263-1255)	I. Salmanassar (1273-1244)
Kudur-Enlil (1254-1246)	
Şagarakti-Şuriaş (1245-1233)	I. Tukulti-Ninurta (1243-1207)
IV. Kaštaliaş (1232-1225)	
Tukulti-Ninurta (1225)	
Enlil-nadin-şumi (1224)	
II. Kadaşman-Harbe (1223)	
Adad-şuma-iddina (1222-1217)	
Adad-şuma-usur (1216-1187)	III. Asur-nirari (1202-1197)
Meli-Şipak (1186-1172)	
I. Marduk-apla-iddina (1158)	
Zababa-şuma-iddina (1158)	I. Asur-dan (1178-1133)
Enlil-nadin-ahi	(Elam'da: Şutruk-Nahhunte)
(Enlil-şuma-usur) (1157-1155)	

Ele geçen hiçbir kaynaktan Kassitlerin Babil'i saldırgan bir şekilde istila ettiklerine dair bir kayıt yoktur. Mezopotamya'da çok sık görüldüğü gibi Kassitler de Babil'e tehlike arz etmeyecek şekilde yavaş yavaş sızmış olmalı. Mezopotamya'da tarım işçisi olan Kassitler, Babil'i yerel pek çok sülaleden daha iyi yönetmişlerdi. Babil kültürünü fazlasıyla benimsemiş olan bu halk, Babil kültüründen tamamen bağımsız bir sülale olarak Babil dili ve dinini kabul etmekle kalmayıp Akad dilinin Babil lehçesini uluslararası bir diplomasi dili haline getirmişlerdi. Babil kültürünün tüm eski dünyaya yayılmasına vesile olmuşlardır. Uzun süre iktidarda kalmış olmaları Babil'de istikrarı sağladıklarını gösterir. Kassitler ile birlikte politik dayanışma ve diplomasi ilk kez Mezopotamya dışına çıkmıştır.

⁸² Tablo için bkz. J. Oates, *a.g.e.*, s.211.

Güneyde Kassitler büyük bir güç olarak ortaya çıktıklarında, kuzeyde Hurriler siyasi üstünlük oluşturarak bölgeyi siyasi anlamda hareketlendirmeye başlamışlardı. Anadolu'ya ise Hititler hâkimlerdir. Kassitler, Hititler ile birlikte Hurri-Mitanniler ve Mısır ile sıkı siyasi, diplomatik ve kültürel ilişkiler kurmuşlardır. Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de siyasal varlık gösteren Hurriler, Mezopotamya kültürünü Hititler'e aktarmış olmalıydı.⁸³ Böylece Babil kültürü Hitit, Filistin, Fenike ve daha sonra Yunan ve batı dünyasına iletilmişti.⁸⁴ Hurriler M.Ö. 15. yy. başlarında Mitanni⁸⁵ adlı kendi bölgelerini kurmakla kalmamış, Hitit ve Kizzuvatna⁸⁶ arasında da baskın güç haline gelmişlerdi. Ayrıca, Suriye-Filistin kent devletleri de Hurri isimli hükümdarlarca yönetiliyordu.⁸⁷ Hurriler özellikle Mezopotamya'da atı yaygınlaştırmışlardı. Bir önceki dönemde at yerine eşek, taşımacılık için tercih ediliyordu. Ancak Hurriler ile birlikte at ve at arabası Mezopotamya ve Yakındoğu'ya yayılmaya başlamıştı. At arabasının yaygınlaşması ise savaşlar için önemli bir teknolojik gelişme sayılabilecek atlı savaş arabalarının kullanılmasını sağlamıştı.⁸⁸

Kassitler Babil'de büyük bir siyasi güç elde edebilmiş fakat Babil'in yerel kültürünün etkisinden çıkamayarak kültürel anlamda çok fazla bir değişiklik meydana getirememişlerdir. Buna rağmen kendilerine ait kültürel eserler de yaratarak Babil kültürüne katkıda bulunmuşlardır. Kassitlere ait en önemli anıtlar, *Kudurru* ismini verdikleri sınır taşlarıdır. Toprak bağıışı ile ilgili olan bu sınır taşları Kassitlere ait bir eserdir. Bu kudurruların en ünlüsü Meli-şipak tarafından I. Marduk-apla-iddina'ya verilen tapınak bağıışı ve yine toprak bağıışı ile ilgili Nazi-Marutaş'ın Susa'da bulunmuş kudurusudur.⁸⁹

Kassit kralı I. Kurigalzu (M.Ö. 1390), bugünkü adı Aqar-Kuf olarak bilinen Bağdat'ın batı kısmına Dur-Kurigalzu isimli yeni bir başkent kurmuştu. İran'a giden

⁸³ Özellikle Hitit çivi yazısı Babil karakterinde bir yazı sistemidir. Bu yazı formunun Kuzey Suriye'deki Hurriler aracılığı ile Hititler'e geçtiği ve Hititler'in Eski Babil çivi yazısını kendi dillerine uyarlayarak kullandıkları düşünülmektedir. Turgut Yiğit, "Hurrilere İlişkin Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar", *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 38, Ankara, 2005, s. 66.

⁸⁴ J. Oates, *a.g.e.*, s. 92.

⁸⁵ Mitanniler Asur kaynaklarında *Hanigalbat* ismiyle geçerler.

⁸⁶ Kelime kökeni olarak Hurriceye dayanan Kizzuvatna, bugünkü Çukurova'da varlık göstermiş olan bir krallıktı. Bu krallık çivi yazılı kaynaklarda M.Ö. II. binyılda Kizzuvatna, M.Ö. I. binyılda Kilikya olarak geçmekteydi. Füzuan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, 1998, s.8; Akın Bingöl, "Hurrilerin Siyasi Organizasyonları", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 1, s. 121.

⁸⁷ M. Mieroop, 2018, s. 110.

⁸⁸ M. Mieroop, 2018, s. 111.

⁸⁹ Mario Liverani, *The Ancient Near East. History, Society and Economy*, London and New York, 2014, ss. 367,369.

ulaşım yolları üzerinde kontrolü sağlamak amacı ile kurulan bu başkent, bir süre siyasi-idari bir kent olarak kullanıldığı düşünülse de Kassitlerin Babil’inde asıl merkezin burası olduğuna dair net bir kayıt ele geçmemiştir. Kesin olan ise Babil’in sadece Babilliler için değil, Asur ve pek çok Mezopotamya uygarlığı için kült merkezi olduğudur.

M.Ö. 1500-1200 yılları arasında Yakındağu Batı İnan’dan Ege Denizi’ne, Anadolu’dan Nübye’ye tüm bölgeyi içine alan uluslararası bir sistem içinde bütünleşmiş ve bir dizi devlet birbirlerine eşit ve rakip devletler olarak etkileşime girmişlerdi. Bu dönemde büyük devletler Kassit Babil’i, Hitit Anadolu’su, Mısır, Kuzey Mezopotamya Suriye’de önce Mitanni, M.Ö. 14.yy.’da Asur’dur. Asur bu dönemde siyasi arenaya Babil ve Hitit’ten sonra, Mitanni’yi ele geçirmesi ile çıkabilmişti. Diğer yandan doğuda Elam, batıda ise Mikenler⁹⁰ bilinen büyük devletlerdi.⁹¹ Saraylar bu dönemde sıklıkla birbirleriyle ilişki kurduklarından idari işler ile ilgili metinler arasında diplomatik yazışmalar ve anlaşmalar da vardı. Artık küçük kent devletlerinden merkezileşmiş devletlere geçiş başlamıştı. Zenginlik artmış, inşaat faaliyetleri ve sanatsal üretim de artmıştı. Bu sebeple bu dönemden günümüze arkeolojik kanıtlar da bir önceki döneme nazaran oldukça fazladır. Krallar artan refah düzeyleri ve zenginliklerini göstermek için inşaat faaliyetlerinin yanında yeni başkentler de kuruyorlardı. Tıpkı Babil’de Dur-Kurigalzu, Elam’da Al-Untaş-Napirişa, Mısır’da Akhetaton ve Per Ramses, Asur’da ise Kar-Tukulti-Ninurta gibi.⁹²

Kassitler Dönemin’de dış politika kadar iç politika da hareketliydi. Kara-indaş Dönemi’nde (M.Ö. 1415) Babil ülke olarak birleştirilmiş, inşaat faaliyetlerine önem verilmiş, birkaç yeni yerleşme dışında yeni yapılaşmaya gidilmemiş, mevcut yapılar restore edilmişti. Mısır ile ilişkilerin ilerlemiş olmasından ötürü I. Kurigalzu (M.Ö. 1390) zamanında Ur, Uruk ve Eridu gibi Sumerlilerden kalma kadim kentler, Mısır’dan gelen

⁹⁰ Akalar olarak da bilinen bu halk, en verimli dönemlerini M.Ö. 1400-1100 yılları arasında yaşamıştır. İsmi efsanevi kralları Minos’dan almış olan Minos Uygarlığına son vererek Girit bölgesini de ele geçirmişlerdir. Savaş ve askerlik gibi konularda farklı olmalarına rağmen Minos Uygarlığı ile özellikle kültürel anlamda fazlası ile kaynaşmışlardı. Yunanistan Girit’den Kıbrıs’a, Güney İtalya ve Sicilya arasındaki Lipara adalarından Önyasya ve Mısır’a kadar geniş bir alanda varlık göstermiş olan Mikenlerin Anadolu’nun güneybatı kısmında bulunan Ahhiyava Uygarlığı ile aynı uygarlık olup olmadığı hâlâ tartışma konusudur. Bülent İplikçiöğlü, *Eskiçağ Tarihinin Anahatları II*, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 486, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No 20, İstanbul, s. 12-13; Tanju Günseren, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, 2009, s. 32.

⁹¹ M. Mieroop, 2018, s. 115.

⁹² M. Mieroop, 2018., s. 130.

finansal destek sayesinde restore edilmişti.⁹³ Bu dönem Babil’de gümüş kullanılmasına rağmen artık Mısır’dan gelen altın alışverişte gümüşün yerini almıştı.

Babil, Kassitler ile yükselişe geçmişken, Asur’un toprağa dayalı siyasi varlık oluşturması Babil’den çok sonra olmuştu. Asurlular Mitanni’yi ele geçirdikten sonra sahada yakalamış olduğu başarıyı diplomaside de yakalamaya çalışmıştı. M.Ö. 14. yy. ortalarında I. Aşşur-uballit Asur ülkesi kralı ünvanı ile Mısır firavunuyla diplomatik temaslar kurmaya başlamıştı. Bu sırada Mısır ile çoktan kardeşlik bağlarını (diplomatik anlamda) ilerletmiş olan Babil kralları ise bu durumu hiç de hoş karşılamamışlardı.

M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısından itibaren Babil ile Asur arasında sıklıkla ittifak olsa da yoğun siyasi ve kültürel temaslar bundan sonra bu iki devlet arasında karmaşık bir döngü başlatmıştı. Asurlu krallar Babil üzerinde siyasi ve askerî baskılarını arttırdıkça kültürel anlamda Babil’e bağlanmaya başlamışlardı. Her ne kadar bazı Asurlu kralların saldırgan tutumları sebebiyle Babil kültürü yok edilmek istense de mutlaka sonraki Asur kralı bu durumu telafi edip Babil’i restore etme çalışmalarına girişiyordu. Tarihi süreçleri içinde Asur ve Babil’i tanımak için birinden söz etmeden bir diğerini anlamak mümkün olamaz hale gelmişti. Bu iki uygarlık hakkında ilişkiler 15. yy.’da Kassit kralı Burna-Buriaş (M.Ö. 1510) ve Asur Kralı III. Puzur-Asur (M.Ö. 1520) ve Kara-indaş ile Asur-bel-nišeşu (M.Ö. 1417-1409) arasında yapılan içerikleri tam olarak bilinmeyen iki anlaşma ile başlar.⁹⁴ I. Kurigalzu’nun halefi II. Burna-Buriaş (M.Ö. 1359-1333) Dönemi’nde Babil, uluslararası saygınlığın zirvesinde Mısır, Elam ve Hitit devletleri ile ilişkilerini sürdürürken diğer yandan Asur da Babil politikasına yavaş yavaş müdahale etmeye başlıyordu. Bu dönemden sonra Asur, neredeyse bütün Mezopotamya ve Yakındoğu’nun en güçlü devleti olacaktır.⁹⁵

Özellikle I. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 1243-1207) Dönemi’nin yarısından sonra Babil-Asur arasında yaşanan çatışmalar artmaya başlamıştı. Kassit Kralı IV. Kaštiliaşu (M.Ö.1232-1225) Asur sınırındaki toprakların bir kısmını fethetmiş, bundan dolayı Asur ve Babil karşı karşıya gelmişti. Bu karşılaşmadan Asurlu kral I. Tukulti-Ninurta galip gelmişti. Babil kralını esir alarak Asur’a götürmüş daha sonra kendisi de tören eşliğinde Babil’e gitmişti. Böylece bir süre Babil’in kralı ünvanını alarak Babil’i yönetmişti.⁹⁶ I.

⁹³ J. Oates, *a.g.e.*, s. 94.

⁹⁴ Elena Devecchi, “Babil ve Asur”, *Antik Yakındoğu*, (Ed. Umberto Eco), İstanbul, 2018, s. 182.

⁹⁵ E. Devecchi, *a.g.e.*, s. 182.

⁹⁶ *a.g.e.*, s. 184.

Tukulti-Ninurta Dönemi'nin sonunda çıkan kavgalardan Babilli krallar yararlanmayı bilmişler ve tahtı yeniden ele geçirmişlerdi. En azından Kassitler bir süre daha Babil'i yönetebilme fırsatı bulmuşlardı. Ancak tüm bunlar yaşanırken Elam saldırgan politikaları ile Asur ve Babil üzerinde belirleyici güç olarak sahaya tekrar inmişti. Öncelikle Asurlu krallar düzenli aralıklarla Babil yönetiminde söz sahibi olmak için harekete geçiyorlardı. Diğer taraftan Elam da Babil'de söz sahibi olmak için hareket halindeydi. Nihayetinde Elam kralı Şutruk-Nahunte, Babil'in kuzeyini fethederken, oğlu Kutir-Nahunte'de Babil'e saldırarak şehri ele geçirmiş ve yağmalamıştı.⁹⁷ Kassit halkı tarafından lanetlenmiş bir kimse olan Kutir-Nahunte, Hammurabi'nin kanunlarının yazılı olduğu taş stel başta olmak üzere, Tanrı Marduk ve eşinin heykellerini ve daha pek çok eseri Babil'den Susa'ya götürmüştü. Böylece Elamlılar tarafından son Kassit kralı Enlil-şumatur (M.Ö. 1157-1155) yönetimine son verilerek M.Ö. 1155'de Kassitler'in Babil'deki hâkimiyetleri sona erdirilmişti.

Kassit egemenliğindeki Babil ve Anadolu'da hâkim olan Hititler arasındaki siyasi gelişmeler M.Ö. 14.yy.'dan sonra gelişmeye başlamıştı. Asurlular Hitit denetimindeki Mitannileri ele geçirmiş bu sırada Babil, kuzeydeki boşluktan yararlanmak için bu tarafa, kuzeye doğru yönelmeye başlamış fakat bu ilerleyiş sırasında gittikçe güçlenen Asurluların askeri gücü ile karşılaşmıştı. Asur'un güçlenmesi Babilli kralların gözünü korkutmuş ve diplomatik yollarla Asur ilişkileri sıcak tutulmaya çalışılmıştı. Aralarında gerçekleşen diplomasi, diplomatik bir evlilikle de garanti altına alınmıştı. I. Aşşur-uballit'in (M.Ö. 1363-1328) Muballiāt-şerūa⁹⁸ isimli kızı bir Babilli prensle evlendirilmişti. Babilli krallar Asur ile bu şekilde temaslar kurarken diğer taraftan Hittitli krallar ile de benzer temaslar kuruluyorlardı. Bu temaslar ile Babil ve Hitit kralları Asur'a karşı birbirleriyle ittifak oluşturmuş oluyordu. Bu ittifak sonucunda bu kez Babilli bir prenses Hatti sarayına gelin olarak gönderilmişti. Fakat Babil-Hitit yakınlaşması II. Kadaşman-Enlil'in (M.Ö. 1263-1255) ölümünden sonra zayıflamaya başlamıştı. Bu sırada I. Tukulti-Ninurta'da Babil'e karşı harekete geçmişti.

III. Hattuşili Hitit tahtına çıktığı zaman Hititlerin en büyük müttefikleri Babildi. Özellikle gittikçe güçlenen Asur'a karşı bu müttefiklik iki devlet arasında daha da güçleniyordu. Bilhassa Kadaşman-Turgu (M.Ö.1281-1264) zamanında güçlenen Babil-Hitit ittifakı, II. Kadaşman-Enlil zamanında iyice zayıfladı. Hititli kralların Babil

⁹⁷ *a.g.e.*, s. 185.

⁹⁸ K. Balkan, *a.g.m.*, s. 748.

siyasetine müdahale etme istekleri, Kassitler'in kabul edebilecekleri bir tutum değildi. Fakat özellikle Hititler için Babil ittifakı önemliydi. Böylece hem Mısır'a hem de Asur'a güçlü bir diplomatik dosta sahip olmanın gözdağını verebiliyorlardı.⁹⁹ Zamanla Babil ile hiçbir diplomatik teması kalmayan Mısır, Hititler ile çok önemli temaslar kurmaya çalışmaktaydı. Firavun II. Ramses, III. Hattuşili ile diplomasi geliştirmiş ve uzun süre aralarında yaptıkları savaşları sona erdirecek bir barış antlaşmasıyla dostluklarını iyice geliştirmeye başlamıştı. Eşit koşullar altında imzalanan ve bilinen en eski barış antlaşmalarından birisi olan Kadeş Antlaşması¹⁰⁰ Akadça çivi yazısı ile yazılmıştı ve bu antlaşma ile iki kral birbirlerinin sınırlarını tanıdıklarını ilan etmişlerdi. Mısır ve Hitit arasındaki bu yakınlaşma Yakındoğu'da o kadar büyük yankı uyandırmıştı ki Hitit ile ilişkileri kopma noktasında olan Kassit Kralı, II. Kadaşman-Enlil, III. Hattuşili'ye mektup yazarak Mısır ile yakınlaşmasının anlamını sormuştu.¹⁰¹

Kassitli krallar siyasi arenada diplomatik ilişkilerini garanti altına almak için sık sık diplomatik evliliklere başvuruyorlardı. Bu durum aslında sadece Babil'e has bir tutum değildi. Bu o zamanki şartlar altında Mezopotamya ve Yakındoğu diplomasisinde tipik bir özellikti. Ancak Amarna mektuplarından yaptığımız okumalarda, Kassit krallarının prenseslerini yabancı saraylara gelin olarak gönderme hevesi son derece dikkat çekicidir. Babilli prensesler bir yandan Mısır Sarayı'na gelin olarak gönderilirken diğer yandan Babil'den Anadolu'ya Hitit Kralı I. Şuppiluliuma'ya da eş olarak gönderiliyordu.¹⁰² Fakat I. Şuppiluliuma'ya (M.Ö. 1380-1335) eş olarak gönderilen Babilli prenses, Hitit sarayında önemli rol elde edebilme gücünü kendinde yakalamış ancak, saray entrikasına

⁹⁹ S. Alp, a.g.m., s. 433.

¹⁰⁰ Yakındoğu tarihinde Kadeş Antlaşması'ndan çok önce gerçekleştirilmiş barış antlaşmaları da mevcuttur. Özellikle çivi yazılı belgelerle Hitit siyasi yaşamı incelendiğinde III. Hattuşili'den önceki Hitit Devleti Kralları; Kizzuwatna Ülkesi Kralları, Tarhuntaşša Ülkesi Kralları, Arzawa Ülkesi Kralları, Mitanni Ülkesi Kralları ile de barış antlaşmaları imzalamışlardı. Bu antlaşmalardan Kizzuwatna ülkesi ile yapılan antlaşmaların metinleri çok fazla kırık olduklarından hangi Hitit Kralı ile yapılmış oldukları okunamamaktadır. Bu sebeple bu ülke ile yapılan antlaşmaların tarihlendirilmeleri konusunda tartışmalar mevcuttur. Fakat metinler üzerinde yapılan incelemeler sonucu ortaya atılan görüşler Kizzuwatna ile gerçekleştirilen antlaşmaların III. Hattuşili'den çok önceki tarihlerde yapıldığını göstermektedir. Güngör Karağuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Konya, 2002, s. 45-46.

¹⁰¹ S. Alp, a.g.m., s. 435.

¹⁰² Babilli prenses, isimlerinden Hurri kökenli kadınlar (*Daduhepa ve Hinti*) ile evli olduğu anlaşılan I. Şuppiluliuma'nın, üçüncü ve son eşiydi. İsmi *Malmigal* olduğu düşünülen bu prenses Hitit yönetiminde son derece etkili olmuş I. Şuppiluliuma ile beraber mühürlerde ismi geçmişti. Ancak bu kraliçe özellikle I. Şuppiluliuma'dan sonra tahta geçen II. Murşili tarafından sevilmemiş, kral pek çok saray entrikasına karıştığı iddiası ile Babilli bu kadını saraydan uzaklaştırılmıştı. Ekrem Memiş, "Hitit Sarayındaki Kraliçelerin Rolü", *Belleten*, C. LVIII, 1994, s. 287-288.

karıştığı iddiası ile I. Şuppilulima'dan sonra kral olan II. Murşili tarafından *tavannalıği*¹⁰³ elinden alınarak Hitit sarayından uzaklaştırılmıştı.

Kassitler, dönemin uluslararası siyasetinde büyük bir güç olmuş ve ilişkilerini bu şekilde yürütmüştür. Fakat Asur'un güçlenmesi ile birlikte Babil de zayıflamaya başlamıştı. Asurlu krallar askerî açıdan güçlendikçe, Babil siyasetine müdahale etmeye başlamışlardı. Kassitler tahtı ellerinde bulundurdukları son zamanlarında Asur ve Elam krallarının baskısı ile mücadele ederken, Akdeniz'de bir kargaşa ortamı yaşanmaya başlamış, Truva düşmüş ve Mısırlıların *Deniz Kavmi* olarak adlandırdıkları gruplar Anadolu ve Mezopotamya'ya doğru hareketlenmişti. Bu hareketlenmelerin sonucunda Hitit İmparatorluğu yıkılmış ve Hititlerin yıkılması sonucu Anadolu'da küçük krallıklar ortaya çıkmıştı. Urartular gibi Asurlu kralların işlerini çok zorlaştıracak uygarlıklar da baş göstermişti.

Hititler kadar güçlü bir uygarlığın yıkılmasından cesaret bulan Asur'un kralları, kuzeye doğru yayılmaya karar vermişlerdi. Kassitler'in son dönemlerine denk gelen bu olaylar sadece siyasi değildi, dünyanın kaderini ve ekonomik dengeleri değiştirecek kültürel ve ticari bir hareketti. O dönem diplomasisinin önemli bir aracı olan ve Hititlerin diplomatik hediyeleşmelerde değiş tokuş hamlesi olan demir, tarihin akışını değiştirecek bir şekilde el değiştirmişti. Hititlerden sonra demir işçiliği Filistinliler'in eline geçmişti ki İncil'e göre Filistinliler'in demiri işleyerek silah yapmaları, onlara İsraililer'e karşı büyük avantaj sağlamıştı.¹⁰⁴

2.2. Kassitler Sonrası Babil

Eski Babil Dönemi'nin sona ermesinden sonra, M.Ö. 1730-1155 yılları arasında Babil'in yeni sahipleri olarak karşımıza çıkan Kassitler, Asur-Elam arasındaki Babil'e egemen olma girişimleri sonucunda son kralları Enlil-nadin-ahi'nin (Enlil-şuma-usur) Elam kralı tarafından öldürülmesi ile sona erdirilmişti. Kassit Hanedanlığı Babil'de sona erdirildikten sonra, Babil'e politik açıdan pek bir önemi olmayan altı sülale hâkim olmuştu.

¹⁰³ Hititlerde, kral ve kraliçe *Labarna* ve *Tavannanna* unvanını kullanıyordu. *Labarna egemen kral*, *Tavannanna egemen kraliçe* anlamlarına gelmekteydi. Bu unvanların dışında Hititli kraliçelerin *SAL.LUGAL.GAL* (Hititçe *şakuuaşşar*) *Büyük kraliçe* anlamına gelen unvanları da vardı. E. Memiş, 1994, ss. 280,285.

¹⁰⁴ J. Oates, *a.g.e.*, s.110.

Tablo 3. İkinci İsin Sülalesi Kralları ve çağdaş Asur Kralları

Marduk-kabit-ahhešu	(1157-1146)	I. Asur-reša-iši	(1132-1115)
İtti-Marduk-balatu	(1139-1132)		
Ninurta-nadin-šumi	(1131-1126)	I. Tiglat-Pileser	(1114-1076)
I. Nabukadnezar	(1125-1104)		
Enlil-nadin-apli	(1103-1100)		
Marduk-nadin-ahhe	(1099-1082)	Aššur-bel-kala	(1073-1056)
Marduk-šapik-zeri	(1081-1069)	IV. Šamši-Adad	(1053-1050)
Adad-apla-iddina	(1068-1047)		
Marduk-ahhe-eriba	(1046)		
Marduk-zar-x	(1045-1034)		
Nabu-šumu-libur	(1033-1026)		

Tablo 4. İkinci Deniz Sülalesi Kralları

Simbar-Šipak	(1025-1008)
Ea-mukin-zeri	(1008)
Kaššu-nadi-ahi	(1007-1005)

Tablo 5. Bazi Sülalesi Kralları

Eulmaš-šakin-šumi	(1004-988)
I. Ninurta-kudurri-usur	(987-985)
Širikti-Šukamuna	(985)

Tablo 6. Elam Sülalesi Kralı

Mar-biti-apla-usur	(984-979)
--------------------	-----------

Tablo 7. E Sülalesi Kralları ve çağdaş Asur Kralları

Nabu- mukin-apli	(978-943)		
II. Ninurta-kudurri-usur	(943)		
Mar-biti-ahhe-iddina	(942-?)		
Šamaš-mudammik	(905)	II. Adad-nirari	(911-891)
I. Nabu-šuma-ukin	(895)	II. Tukulti-Ninurta	(890-884)
Nabu-apla-iddina	(870)	II. Asurnasirbal	(883-859)
I. Marduk-zakir-šumi	(854-819)	III. Salmanassar	858-824)
Marduk-balassu-ikbi	(818-813)	V. Šamši-Adad	(823-811)
Baha-ahaa-iddina	(812)		
(bilinmeyen 5 kral dönemi)		III. Adad-nirari	(810-783)
Ninurta-apla-x			
Marduk-bel-zeri		IV. Salmanassar	(782-773)
Marduk-apla-usur			
Eriba-Marduk	(770)	III. Asur-dan	(772-755)
Nabu-šuma-iškun	(760-748)	V. Asur-nirari	(754-745)
Nabunassar	(747-734)	III. Tiglat-Pilaser	(744-727)
Nabu-nadin-zeri	(733-732)		
II. Nabu-šuma-ukin	(732)		

Tablo 8. Dokuzuncu Babil Sülalesi Kralları ve çağdaş Asur Kralları

Nabu-mukin-zeri	(731-729)		
III. Tiglat-Pilaser/Pulu	(728-727)		
V. Šalmaneser/Ululaiu	(726-722)	V. Salmanassar	(726-722)
II. Merodah-Baladan	(721-710)	II. Sargon	(721-705)
II. Sargon	(709-705)		
Sinnaherib	(704-703)	Sinnaherib	(704-681)
II. Marduk-zakir-šumi	(703)		
II. Merodah-Baladan	(703)	(O sırada Yahuda'da Hezekiah)	
Bel-ibni	(702-700)		
Asur-nadi-šumi	(699-694)		
Nergal-ušezi	(693)		
Mušezi-Marduk	(692-689)		
Sinnaherib	(688-681)		
Esarhaddon	(680-669)	Esarhaddon	(680-669)
Šamaš-šuma-ukin	(667-648)	Asurbanipal	(668-627)
Kandalanu	(647-627)		
Asur'un hükümdarsız evresi	(626)	Asur-etel-ilani	(626-623)

Yukarıda tabloştırdığımız bilgilerden kontrol edebileceğimiz üzere Kassitler'in ardından varlık gösteren sülaleler politik açıdan Babil'e büyük katkılar sağlamamış olsalar da Geç Babil Dönemi'nin başlangıcına kadar pek çok önemli olayın yaşanmasında etkili olmuşlardı. Çok büyük zaferler elde edilmese de bu süre içerisinde egemen olan krallar, Babil'e verilen zararları gidermeye çalışmış, Asur ve Elam kralları ile mücadele etmeye devam etmişlerdi. Asur ve Babil arasındaki düşmanlık belirgin şekilde sürmesine rağmen bir taraftan ittifak sürdürülmeye çalışılıyordu. Ancak Asur'un Babil'e egemen

olma hırsı sebebiyle Babil'in bağımsız kalma mücadelesini devam ettirebilme çabalarını içeren bir ittifak süreciydi bu.

Kassitler'in ardından Babil'e ilk olarak II. İsin Hanedanı¹⁰⁵ egemen olmuştu. M.Ö. 1157-1026 yıllarını kapsayan bu dönemde en etkili kral tarihte ilk Nabukadnezar adıyla karşımıza çıkan I. Nabukadnezar'dı (M.Ö. 1125-1104). Bu kral kendisinden çok sonra Babil tahtında oturacak olan II. Nabukadnezar'ın habercisi gibi, bu dönemin en etkili kralı olmuştur. Elam'ı tamamen ortadan kaldıramasa da Elam'a karşı ciddi mücadelelere girişmiş ve Elam Şehri Susa'ya kadar ilerleyerek bu şehire saldırmıştı. Babil'den Susa'ya kaçırılan pek çok önemli eseri Babil'e geri getirmişti.¹⁰⁶ Özellikle Hammurabi'nin ve ailesinin baştanrısı olan ve zamanla Babil'deki tanrılar panteonunda baş sıraya oturacak olan Tanrı Marduk'un heykelinin Babil'e geri dönmüş olması ve tanrı ile kralın yeniden bir arada olması ile halk moral bulmuştu. Böylece tanrı ve kralın el ele olması sayesinde uzun zamandır ülkede gerçekleştirilemeyen yeni yıl şenlikleri de uzun bir aradan sonra yapılabilecekti. Bu tanrının heykelinin geri getirilmesi I. Nabukadnezar adına önemli bir hareketti.¹⁰⁷ Ayrıca bu heykelin Babil'e dönmüş olması ile Marduk, Babil panteonunda alt sıralardan birinci sıraya yükselip baş tanrı olmuştu.¹⁰⁸ Bu, geri dönüşü imkânsız olanın mucizevi dönüşüydü ve kuşkusuz Babil halkı için çok önemliydi.

¹⁰⁵ I. İsin Hanedanı M.Ö. 2017-1794 tarihleri arasında hüküm sürmüştür.

¹⁰⁶ I. Nabukadnezar Susa'dan pek çok önemli eseri Babil'e getirmişti. Ancak hiç şüphe yok ki Elam'ın Babil'i istilası sırasında Susa şehrine götürülmüş olduğunu düşündüğümüz Hammurabi kanun stelleri, Susa'dan Babil'e geri götürülenler arasında bulunmuyordu. Çünkü bu kanun stelleri 1901-1902 'de Susa'da bulunmuştu. I. Nabukadnezar'ın Babil'in büyük tanrılarına atıfta bulunan bu kadar önemli bir eseri Susa'da bırakması mümkün değildi. Bu durum iki şeyi göstermektedir. Ya I. Nabukadnezar Hammurabi kanun stellerini bulamamıştı ya da bu stelleri önemsiz sayıp Susa'da bırakmıştı. Özellikle Hammurabi gibi önemli bir krala dair neredeyse hiçbir Babil kralının yazıtlarında gönderme olmaması Hammurabi'nin Babil'in sonraki kralları tarafından bilinmediğini düşündürmekte, bu da Hammurabi'nin neden tanınmadığının merak ettirmektedir. Yaklaşık 42 yıl kadar Babil tahtında bulunmuş ve Babil'e çok büyük katkıları olan kral Hammurabi, kanun stellerinin bulunmasıyla dikkatleri üzerine çekmişti. Hâlbuki Hammurabi kadar büyük icraatları olmayan pek çok kral, kendilerinden çok sonra Babil tahtında bulunan kralların yazıtlarında yer buluyordu. Hammurabi hakkında bilgiler veren önemli kaynakların yalnızca kendi dönemine denk düşen Mari mektupları gibi kaynaklardan geldiğini de göz önüne alırsak, Hammurabi'nin kendisinden sonraki hiçbir Babil kralı tarafından anılmaması bu kralın tanınmadığı düşüncemizi kuvvetlendirmektedir.

¹⁰⁷ Babil inancına göre bir tanrının yeni bir heykelini yaptırmak iyi bir şey değildi. Önemli olan eski heykeli korumak ve zarar gördüğünde büyük bir özenle onu restore etmektir. Bu da Babil'de gelenekçiliği göstermektedir. J. Oates, *a.g.e.*, s. 116.

¹⁰⁸ Bazı araştırmacılar, Babil edebiyatına ait en önemli eser olan *Enûma eliş/ vaktiyle yukarıda, adlı* eserin bu dönemden sonra yazılmış olabileceği fikrini savunmaktadırlar. *Enûma eliş* adlı eserde Marduk'un tanrılar panteonunda üst sıralara yükselmesi anlatılırken, I. Nabukadnezar Marduk heykelini Babil'e geri getirdiği zaman Marduk Babil şehrinde baş tanrı olmuştu. Mezopotamya edebiyatında kozmogoninin en güzel örneklerinden olan Babil yaratılış destanı enuma eliş, yedi tabletten oluşmaktadır ve bu mitolojik öykü sadece Marduk'un panteonda üst sıralara çıkması ve Marduk'a sunulan övgüler ve dualar ile ilgili değildir. Babil inancına göre insanın yaratılışı ile ilgili dikkat çekici bilgiler de vermektedir. Bkz. Alexander Heidel, *Enûma Elish Babil Yaratılış Destanı*, İstanbul, 2018.

Geç Babil Dönemi'nin son kralı olan Nabunidus'a kadar Marduk, Babil'deki bütün krallarının büyük tanrısı olarak popülerliğini korumuş, büyük saygı ve tapınım görmüştü.

Kassitler Dönemi ortalarında başlamış olan ve Kassit Hanedanlığı'nın yok olmasında önemli bir etkisi bulunan, Asur'un Babil'in iç işlerine dâhil olma isteği, Kassitler sonrası Babil'de daha fazla hissedilmişti. İki devlet belirli aralıklar ile birbirlerine saldırmaya başlamıştı. Özellikle I. Tiglat-Pilaser (M.Ö. 1114-1076) Babil'e saldırmış ve pek çok yer yakılıp yıkılmıştı. Babil kralları Asur saldırılarına karşı direnç göstermeye çalışsalar da ülke içindeki açlık doruk noktasına ulaşmış, insanlar açlıktan birbirlerinin etlerini yemeye başlamıştı. Bütün bunlar yaşanırken Arami¹⁰⁹ tehdidi Mezopotamya'da yayılmaya başlamış ve Aramiler'e karşı bu iki ülke birbirlerine yaklaşmak zorunda kalmıştı. II. İsin Sülalesi Kralı, Marduk-şapik-zeri (M.Ö. 1081-1069) çağdaşı Asur Kralı Aşşur-bel-kala'dan (M.Ö. 1073-1056) yardım istemişti. Asurlu kral bu yardım çağrısına olumlu yanıt vermiş olsa da Babil tahtına kendi kızı ile evlendirmiş olduğu Arami kökenli Adad-apla-iddina'yı (M.Ö. 1068-1047) oturtmuştu.¹¹⁰

M.Ö. 978-732 yılları arasında Babil'de tarihçilerin E Sülale olarak adlandırdıkları bir sülale hâkimdi. Bu dönemde Asur-Babil arasındaki siyasi ve askerî faaliyetler yoğunlaşmaya başlamıştı. II. Asurnasirpal'in oğlu III. Salmanassar (M.Ö. 858-824) ile Babilli I. Nabu-apla-iddina'nın (M.Ö. 870) son yıllarında bir anlaşma yapılmıştı. Daha sonra I. Marduk-zakir-şumi (M.Ö. 854-819) kardeşinin Babil'de çıkarmış olduğu ayaklanmaya karşı III. Salmanassar'dan yardım istemişti. III. Salmanassar Babilli krala yardım etmiş ve bu iki kral kendi aralarında bir anlaşma sağlamıştı ve Asur kralı bu anlaşmayı bir görsel ile ölümsüzleştirmişti.¹¹¹ Mezopotamya diplomasisi açısından büyük bir görsel malzeme teşkil eden bu eser, bugün Irak Müzesi'nde sergilenmekte ve Nimrud'da bulunmuş olan bu betimlemede iki kral ayakta durur vaziyette birbirleri ile el sıkışırken görülmektedir.¹¹² İki kral da aynı hizada, ne birisi diğerinden daha kısa ne de birisi diğerinin önünde diz çökmüştü. Genellikle mektuplarda *kardeşim* diye hitap etmelerinden denk olduklarını anladığımız krallar, bu sefer denkliklerini görsel malzeme

¹⁰⁹ Aramiler'in M.Ö. 3. binyıl sonu ve M.Ö. 2. binyıl başlarından itibaren, Yukarı-Aşağı Mezopotamya'da (Mezopotamya'nın yukarı ve aşağı kısımları Fırat ve Dicle Nehirleri'ne göre belirlenmiştir) özellikle Suriye'nin kuzeyinde göçebe kabileler halinde yaşadıkları bilinmektedir. Aramilerin yerleşik yaşama geçtikleri bölge Orta Fırat Bölgesi olarak kabul edilmekte ve bu bölgeye sırası ile Mitanniler, Hititler ve Asurlular yerleşmiştir. Nurgül Yıldırım, "Demir Çağında Anadoludaki Aramilerin Politik Coğrafyası", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, C.6, 2016, s. 123.

¹¹⁰ J. Oates, *a.g.e.*, s.113.

¹¹¹ J. Oates, *a.g.e.*, s.116-117.

¹¹² Bkz. Ek-8.

ile göstermişti. Üstelik böyle bir betimleme bize, iki kralın yüzyüze karşılaşmış olabileceklerini gösterir ki bu Mezopotamya ve Yakınoğu diplomasisinde pek görölmüş bir durum değildi.

III. Salmanassar'ın ölümünden sonra ülkesindeki başkaldırılara karşı bu kez V. Şamşi-Adad (M.Ö. 823-811), Marduk-zakir-şumi'den yardım istemişti. Marduk-zakir-şumi Asur'a yardım etmeyi kabul etmiş ancak bu yardıma karşılık Asurlu kraldan çok ağır isteklerde bulunmuştu. Çok geçmeden yardım isteğine bu şekilde aç gözlülükle cevap verilen Asur kralı, bunun bedelini hem Babil kralına hem de halkına çok ağır ödetecekti. V. Şamşi-Adad, Marduk-zakir-şumi'den sonraki iki kralı Asur'a sürmüş ve Babil karışık bir dönemden geçerek bir süre isimleri tam olarak bilinmeyen beş kral tarafından yönetilmişti. V. Şamşi-Adad ise, Sumer-Akad kralı ünvanı ile Babil'de hak iddia etmişti.¹¹³ V. Şamşi-Adad'ın Babil'e müdahalesinden sonra Asur tahtına III. Adad-nirari çıkmış (M.Ö. 810-783) ancak bu kralın ölümünden sonra Asur'da bir zayıflama görölmeye başlanmıştı. III. Salmanassar zamanında isimlerinden söz edilmeye başlanan ve Babil'in kaderini tamamen değiştirecek kralların soyu olan Kaldeli bir topluluk, cesaret bularak Babil'de egemenliği elde etme denemelerine başlamışlardı. Fakat M.Ö. 770 yılında E Sülalesi beyi olan Eriba-Marduk (M.Ö. 770), Babil tahtına oturmuş,¹¹⁴ Babil ve Asur'a huzursuzluk vermeye başlayan Aramiler'den Babil ve Borshippa çevresini temizlemişti. Her ne kadar kral Babil için mücadele etse de kısa bir süre sonra yeniden huzursuzluklar meydana gelmiş ve M.Ö. 747'de Babil tahtına Nabu-nasır ya da Nabunassar (M.Ö. 747-734) isimli bir kral geçmişti. Bu kralın dönemi tam olarak M.Ö. 26 Şubat 747'de başlamıştı. Böyle bir tarihten haberdar olabilmemizin sebebi, Nabunassar itibari ile Babil'de her şey gün, ay, yıl olarak kayıt altına alınmaya başlanmış olmasındandır. Yine bu kral döneminde astronomik gözlemler ile yapılan coğrafi olayların kayıt altına alınması çok önemsenmişti. Ayrıca bu dönemde kayıtlar sadece kil tabletlere değil, balmumu kaplı tahtalar üzerine kayıt ediliyordu.¹¹⁵ Babil'de bu şekilde farklı olayların kayıt tutulmaya başlanması ise siyasi ve diplomatik hayat ile ilgili kayıtları iyice azaltmaya başlamıştı. Bu durumun bir sebebinin henüz ele geçmemiş ya da transkripsiyon ve tercümesi yapılmamış tabletlerden kaynaklı olabileceğini düşünsek de diğer taraftan Babil diplomasisi adına çoğu kaynağın Babil'den değil başka krallıklardan geldiğini varsaydığımızda Babillilerin zaten bu tarz kayıtlara çok fazla önem vermemiş

¹¹³ J. Oates, *a.g.e.*, s. 117.

¹¹⁴ J. Oates, *a.g.e.*, s. 119.

¹¹⁵ J. Oates, *a.g.e.*, s. 119.

olabileceklerini düşünmekteyiz. Alexander Polyhister ve Hellenli Babil tarihçisi Berossos'a göre, Nabunassar'ın tarihe bu kadar takıntılı olmasının sebebi, Kalde tarihinin kendisiyle başlamasını sağlamak içindi. Hatta bu yüzden kendisinden önceki kralların kayıtlarını toplatıp imha ettirmişti.¹¹⁶ Eğer bu bilgi doğruysa Babil'in M.Ö. 812 yılından sonra adı tam olarak bilinmeyen 5 kralın bilgilerinin de imha edilenler arasında olması muhtemeldir.

Asur'da III. Tiglat-Pilaser (M.Ö. 744-727) tahta çıktığı zaman, Asur Mezopotamya'nın en büyük askerî gücü haline gelmişti. Bu sırada Babil tahtında *Pulu*¹¹⁷ isimli bir kral (M.Ö. 728-727) vardı. III. Tiglat-Pilaser olduğu düşünülen bu kral ile birlikte Asur ve Babil çifte monarşi ile yönetilmeye başlanmıştı. Daha sonra aynı yönetimi III. Tiglat-Pilaser'in ardılları V. Salmannassar ve Asurbanipal'de de görmekteyiz. Nabunassar döneminde Babil'e müdahale eden III. Tiglat-Pilaser, Kaldeli kabilelerden vergi almaya başlamış ancak Nabunassar'ın Babil'i yönetmesine karşı hiçbir müdahale de bulunmamıştı. Bu sırada Babil'in Asur ülkesine daha yakın olan kuzey kısmı Asur'a karşı sadakat gösterirken, güney kısmı daha milliyetçi duygular ile biraz da Elam'ın kışkırtması ile Asur'a başkaldırmıştı.¹¹⁸

III. Tiglat-Pilaser'den sonra oğlu V. Salmannassar'da (M.Ö. 726-722) Asur ve Babil tahtında görülür. Bu kralın da Babil tahtında kullanmış olduğu ismi *Ululaiu* idi. V. Salmannassar Dönemi'nde Bit-Yakin kabilesi reisinin oğlu II. Merodah-Baladan (M.Ö. 721-710 ve M.Ö. 703) Babil tahtını ele geçirmişti. Farklı tarihlerde iki kere Babil tahtında görülen bu kral,¹¹⁹ Asurluların her saldırısından kaçarak hayatta kalmayı başarmış, işler durulduğunda yeniden meydan okuyarak ortaya çıkmıştı. Zengin bir kabile olan Bit-Yakin'li kral, kabilesinin zenginliğini kullanarak Elam'ı Asur'a karşı kışkırtmış ve Asur'un üzerine saldırtmıştı.¹²⁰ II. Merodah-Baladan Babil tahtında iken, II. Sargon (M.Ö. 721-705) Asur tahtına çıkmıştı. Bu kral döneminde Asur, Mısır'a iki kere başarı ile sonuçlanan sefere çıkmış ve Mısır'ı haraca bağlamıştı. Elam ülkesinde ise iç savaş başlamıştı ve Babil kralı Elam desteğinden mahrum kalmıştı. Belki de bu durumdan haberdar olan II. Sargon kendisinden önceki Asur krallarının da yapmış olduğu gibi Babil'e saldırmış ve II. Merodah-Baladan bir kere daha kaçmayı başarmıştı. Kralın siyasi

¹¹⁶ J. Oates, *a.g.e.*, s. 120.

¹¹⁷ Eski Ahit'te de bu şekilde *Pul/Pulu* ismi ile anılmakta.

¹¹⁸ J. Oates, *a.g.e.*, s. 120-121.

¹¹⁹ Bkz. Tablo 8.

¹²⁰ J. Oates, *a.g.e.*, s. 122.

bir manevra haline getirdiği, saklan-bekle ve ortaya çık hamlesi işe yaramış olmalı ki kral, farklı zamanlarda iki kere tahta çıkan tek Babil kralı ünvanına sahip olmuştu.¹²¹ II. Sargon itibariyle Asur tarihinde *Sargonitler* olarak anılan dönem başlamıştı. Bu dönem Asur tarihinin en verimli dönemidir. II. Sargon'un ölümünün ardından tahta çıkan oğlu Sannaherib (M.Ö. 704-681'de Asur tahtında, M.Ö. 704-703'de Babil tahtında) döneminde de Asur ve Babil tek bir kral tarafından yönetiliyordu. Sannaherib'e karşı saygı göstermeyen Merodah-Baladan, bu kez Filistin'deki Asur vasallarını kışkırtmış ve bir kez daha Asurlu kralının sabır sınırını zorlarcasına Asur saldırıları sırasında, ata kemiklerini de yanına alıp bütün ailesini geride bırakarak Babil'den kaçmıştır. Bütün dikkatini Elam'a yoğunlaştıran Sannaherib ise Elam'a denizden saldırabilme amacıyla, Suriye'den Ninova şehrine ustalar getirterek gemiler yaptırtmış ve bu gemileri Dicle Nehri üzerinden hareket ettirerek Sidon¹²² ve Tyre¹²³ üzerinden Opis'e¹²⁴ göndermişti. Bu sırada Elamlılar Sannaherib'in oğlunu esir almışlar ve Babil tahtına Nergal-uşezib (M.Ö. 693) isimli bir kişiyi oturtmuşlardı. Fakat Asurlular Babil'deki bu kralı yakalayarak Asur'a götürmüşlerdi. Boşta kalan Babil tahtı ise Arami kökenli bir kişi olan Muşezib-Marduk (M.Ö. 692-689) tarafından ele geçirilmişti.¹²⁵ Oğlunun kaybına ve Asur'un güneyindeki başkaldırlara çok sinirlenen Sannaherib, Babil'e karşı yumuşak politikasından vazgeçip, bütün Babil'i tamamen yok etmişti. Babil'in uğradığı yıkım şu şekilde kayıt edilmişti;

*“Gelecekte kentin yerini, topraklarını ve tanrılarını kimse hatırlamasın diye su baskınından daha olağanüstü bir şekilde kenti yıktım, baştan aşağı su ile kapladım ve otlak haline getirdim.”*¹²⁶

Babil'e bu şekilde bir kıyım yapmış olmaktan övünen Asur kralı, Babil'e yaptıklarının hemen ardından tapınakta dua ederken oğulları tarafından öldürülmüştü. Daha sonra tahta Babilli bir annenin oğlu olan ve bir Babil prensesi ile evlendirilen Sannaherib'in oğlu Esarhaddon (M.Ö. 680-669'da Asur ve Babil tahtında) çıkmıştı.

¹²¹ Kral, II. Sargon, Sannaherib ve Marduk-zakir-şumi'den sonra tekrar tahta görülür.

¹²² Sidon, günümüzdeki ismiyle Sayda. Lübnan'ın başkenti Beyrut'a 43 km mesafede.

¹²³ Tyre şehri günümüzde Sur adıyla bilinmekte ancak hala Tir ya da Tyre olarak da kullanılmakta. Lübnan'ın Akdeniz kıyısında bulunan bir liman şehri.

¹²⁴ Opis, Babil döneminin önemli şehirlerindedir. Bugün Irak'ın başkenti Bağdat'a oldukça yakın Dicle Nehri'nin doğusunda bulunmaktaydı. Pers kralı II. Kyros Babil'i ele geçirmeden önce Opis şehrini zaptetmiş ardından Babil'e giden yol üzerinde bulunan Sippar şehrini ele geçirerek hiçbir direniş ile karşılaşmadan nihayetinde Babil'e girmiş oldu. E. Memiş, *Eski İran Tarihi (Medler, Persler, Partlar)*, Bursa, 2018, s. 32-33.

¹²⁵ J. Oates, *a.g.e.*, s. 125.

¹²⁶ J. Oates, *a.g.e.*, s. 126.

Hayatındaki kadınların Babilli olmasının da etkisiyle bu kral Babil'e karşı son derece ılımlı hareket etmişti. Öncelikle babasının yaptıklarına karşılık Babil halkının toparlanması için, onlara destek sağlamış ve Babil'in yeniden onarılması için çabalamıştı. Bu kral Asur ve Babil tahtlarını iki oğluna paylaşmıştı. Asur tahtına Asurbanipal (M.Ö. 668-627), Babil tahtına ise Šamaš-šuma-ukin (M.Ö. 667-648) geçmişti. Bu iki kral yazışmalarında birbirlerine uzun ve iyi bir yaşam dileklerinde bulunmalarına rağmen, iki kardeşin arası hiçte iyi değildi. Herşeyden önce güneydeki Babil birlikleri de artık Asurbanipal'e karşı bağlılık gösteriyordu. Hâlbuki Babil'in güneyi her zaman kuzey bölgesinden daha fazla Babillilik göstererek Asur'un Babil'deki varlığına karşı çıkıyordu. Fakat şimdi işler değişmişti. Asur ve Babil'in iki farklı ulusun kralı olarak uluslararası sahada gerçekleşen siyasi ve diplomatik ilişkileri bu kez iki kardeş arasında yürütülüyordu. Fakat ilişkiler kardeşçe değildi. Güneydeki Asurbanipal popüleritesine rağmen, Šamaš-šuma-ukin bazı ülkelerin hükümdarlarına elçiler yollayarak bu devletleri Asur kralına karşı büyük bir koalisyon içinde birleştirmeyi amaçlamıştı. Mısır'dan Basra Körfezine kadar çoğu devlet ve krallar, Šamaš-šuma-ukin'in bu çağrısına olumlu yaklaşmışlardı. Sonuçta Asur, askerî seferleri sırasında pek çok devlete karşı son derece saldırgan bir tutum sergilemiş ve bölgede korku yaratmıştı. Bu sebeple Mısır'dan başka, Medler, Elam, Tir, diğer Fenike kentleri, Libya gibi geniş bir kesim Babil'in yanında gibi görünmüştü.¹²⁷ Belki bu devletlerin de desteklerine güvenerek Šamaš-šuma-ukin, kardeşi Asur kralına karşı başkaldırmıştı. Ancak düşmanlarının sayısı oldukça fazla olan Asurbanipal, kardeşinin ihanetine karşı mücadelesini büyük bir tedbirlilik içinde sürdürmüştü. Öyle ki kral, Babil'e girişeceği mücadelenin sonucunun, Babil ve Nippur gibi önemli kentlere ve Elam'ın takınacağı tavra bağlı olduğunu anlamış bu yüzden buralara birer diplomatik mesaj yollamıştı.¹²⁸ Eski Mezopotamya halklarının diplomasi tarihi bakımından büyük önem taşıyan bu belgede kralın Babillilere seslenişi son derece dikkat çekici ve meydan okuyucudur:

“Dipdiriyim ve sağlığım yerindedir. Bu konuda yürekleriniz sevinç ve neşeyle dolsun.

Kendisini kardeşim diye tanıtan bir yalancının boş sözleri dolayısıyla sizlere sesleniyorum. Sizlere söylemiş olduğu bütün ne varsa biliyorum. Onun özden yoksun

¹²⁷ S. Bakruşin, A. Efimov, İ. Mintz, E. Kosminski, *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi) I*, (Çev. Attila Tokatlı), İstanbul, 2015, s. 24-25.

¹²⁸ S. Bakruşin vd., *a.g.e.*, s. 25.

lafları yel gibidir. Dediklerinin bir tekine bile inanmayınız. İşte ben, tanrılarım Asur ve Marduk adına yeminler ederim ki onun ağzından bana karşı çıkan her söz, ancak tiksinti uyandırabilir. Uzun ve derin düşündükten sonra işte kendi ağzımla bildiriyorum ki o, sizlere ‘beni seven Babillilerin şerefini ve kendi adımı çiğnemek’ niyetini taşıdığını söylemekle alçakça ve haince davranmıştır. Bu türlü sözler bana yabancısıdır ve ağzımdan çıkmamıştır. Asurlularla olan dostluğunuz ve benim tarafımdan tanınmış olan hürriyetleriniz, düşündüğümde de büyüktür. Bir an bile dinlemeyin onun yalanlarını; hem benim gözümde, hem de bütün dünyanın gözünde lekesiz olan adınızı kirletmeye kalkmayın sakın. Tanrıya karşı bu kadar büyük bir günah işlemeyin...

Bir şey daha var ve ben biliyorum ki bu şey sizi çok endişelendiriyor: “Ona karşı nasıl olsa ayaklandık bir kere diyorsunuz kendi kendinize ‘şimdi pes edecek olursak, verdiğimiz haracı daha da arttıracaktır’. Siz böyle diyorsunuz, böyle düşünüyorsunuz. Ama bu haracın sadece adı haraçtır. Bana karşı düşmanımın birleşmiş olduğunuz için, bunu hem size zorla kabul ettirilen bir haraç, hem de günah olarak düşünün şimdi: Gerçekten de sizler, tanrılara verdiğiniz sözü çiğnemediniz mi? Ama şimdi dikkatli olun ve daha önce de yazdığım gibi, o suçlu kişinin boş sözlerine güvenerek güzel ününüzü kirletmeye kalkmayın.

Sonuç olarak, işbu harman ayının 23. günü yazdığım mektuba bir an önce cevap vermenizi dilerim. Mektup, krallık elçisi Şamak-balat-kuikbes tarafından getirilmektedir.”¹²⁹

Zaten kuzeyi ve güneyi ile Şamaş-şuma-ukin’e karşı Asurbanipal’i destekleyen Babil şehrine karşı, kısa bir süre sonra harekete geçen Asurbanipal, Babil ve Borsippa’yı ele geçirmişti. Şiddetli çatışmalar ardından Babil insan cesetleri ile dolmuş, kıtlık başlamış, insanlar yamyamlık yapmaya başlamıştı. Kardeşine karşı koyamayacağını anlayan Şamaş-şuma-ukin, sarayındaki bütün ailesi, cariyeleri ve çalışanları ile birlikte sarayı ateşe vererek intihar etmişti.¹³⁰ Bu korkunç olayın ardından Babil tahtına Kandalanu (M.Ö. 647-627) isimli bir kral geçmişti.¹³¹ Asurbanipal olduğu kabul edilen bu kral döneminde Asur ve Babil ülkeleri huzur içinde yaşamış gibiydi. Ancak Asurbanipal’dan sonra Asur; Babil ve Med iş birliği sonucu korkunç bir şekilde yok

¹²⁹ S. Bakruşin vd., *a.g.e.*, s. 25.

¹³⁰ J. Oates, *a.g.e.*, s. 128.

¹³¹ Hellen kaynaklarında, *Sardanopolas* olarak geçer.

edilecek Babil tahtına ise Kaldeli bir kral geçerek Babil'in son yerli sülalesinin dönemini başlatmış olacaktı.

M.Ö. 1595 yılında Hititler'in Babil'i istila etmesiyle Eski Babil Dönemi sona ermiş, Kassitlerin Babil'de egemenliği ele geçirmesiyle de Orta Babil Dönemi başlamıştı. Pek çok ulusun yapısında olduğu gibi Babil'de de değişimlerin ve yükselmenin gözlemlendiği bu dönemde Babil, Kassitli kralların istikrarlı yönetimi sayesinde uluslararası siyasette büyük bir yer edinmişti. Diplomasi alanında altın çağına yaşandığı bu dönemin sonlarına doğru bazı büyük devletler başka ulusların tarih sahnesine çıkmaya başlaması ile teker teker yok olurken, Kassitler'in ardından Babil, yönetim süresinde istikrar sağlayamayan pek çok sülale tarafından ayakta kalmayı başarmıştır. Babil, Asur'un Mitanni memleketini ele geçirmesine, Hitit Devleti'nin yıkılmasına, Mısır Devleti gibi diplomatik ortaklarının zayıflamasına şahit olmuştu. Tamamen yok olacaklarından habersiz, sınırsız bir hırs ile büyümeye çalışırken birbirlerinin yaşadıklarına tanıklık eden bu büyük devletler hakkındaki en kıymetli bilgiler ise Yakındoğu'dan, Mısır topraklarındaki El-Amarna şehrinden gelmektedir.

2. 3. Amarna Dönemi Diplomatik İlişkileri

Babil ordusunda paralı askeri birlikler ve tarım işçisi olarak çalıştığı saptanan Kassit halkı uzun süre Babil yönetiminde egemen olmuş ve egemenlik süreleri içerisinde pek çok devlet ve krallık ile ilişkiler kurarak Babil'i hem siyasi arenada güçlendirmiş hem de Babil'in dili ve kültürünün pek çok millete ulaşmasını sağlamıştı. Bu dönem yalnızca Babil'in değil büyük pek çok devletin birbirleriyle etkin diplomatik ilişkiler kurarak varlıklarını devam ettirdikleri bir dönemdi. Özellikle Babil, bu büyük devletlerin birbirleriyle giriştikleri diplomatik ilişkilerin çekirdeğini oluşturuyordu. Babil'e ve diğer büyük devletlere ve onlara bağlı krallıklara ait ilişkilerin bilgileri ise Mısır'dan gelmektedir. Doğu diplomasisinin en önemli belgeleri olan El-Amarna mektupları uluslararası arenada Kassit Babil'inin konumunu göstermesi açısından ayrıca önemlidir. Kassitler haricinde diğer uluslar hakkında da çok önemli bilgiler veren bu mektupların yanı sıra Hititlerin Boğazköy'de bulunan arşivlerindeki belgeler de Amarna Arşivi'ndeki pek çok belgenin tamamlayıcısı olmaktadır.

Mısır tarihinde 18. Sülale Dönemi'ni kapsayan M.Ö. 1403-1306 (1390-1295) yılları arasında yaşanan siyasi dönem El-Amarna Dönemi olarak bilinmektedir. Amarna, tarihi nitelikteki ilişkiler açısından eski Yakındoğu'nun önemli bir kısmını

kapsamaktadır. Dönemin büyük güçleri olan Babil, Mısır, Hitit, Mitanni, Asur gibi ülkelerin kralları ve Arzawa,¹³² Alaşia¹³³ gibi bağımsız yöneticilerin yazışmalarından başka, mektupların çoğu birer vasal krallıklar olan, Suriye-Filistin bölgesindeki krallıkların yazışmalarını içermektedir.¹³⁴ Bu büyük devletler ve vasal krallıklara ait yaklaşık 382 adet mektup ele geçmiştir. Bu mektuplardan 32 tanesi mektup özelliği taşımazken, geriye kalan 350 tanesi mektup ve envantarlerdir. Arşivdeki mektuplar çoğunlukla Mısırlı krallara diğer krallıklardan yazılmış mektuplardır. Amarna Arşivi'nde bulunan mektupları ve gönderildiği ülkeleri şu şekilde sıralayabiliriz: “*Babil-Mısır (EA 1-14), Asur-Mısır (EA 15-16), Mitanni-Mısır (EA 17,19-30), Arzawa-Mısır (EA 33-40) ve Hitit-Mısır (EA 41-44).*” Bu mektuplardan çok azı Mısırlı krallar tarafından yazılmış olan mektuplardır. Arşivde bulunmuş mektupların çoğu başka kralların yazmış olduğu mektuplardır.¹³⁵

Siyasi anlamda çok zayıf olsa da çoğu evlilik, hediyeleşme ve değerli maden değiş tokuşu ile ilgili olan mektuplar yine de üslup açısından önemli ölçüde dönem diplomasisi ile ilgili ipuçları sunmaktadır. Özellikle diplomatik armağanlar üzerinden sürdürülen bu yazışmalar ile Babillilerin lapis-lazuli taşının ve Mısır altınının en önemli diplomatik armağanlar olduğunu görebiliyoruz.

Babil tahtında Kassitler olduğu sırada Mısır tahtında 18. hanedanlık hâkim idi. Mısır firavunu III. Amenofis'in tahta çıkması ile Amarna Dönemi başlamış oluyordu.¹³⁶ Tam anlamı ile bir diplomasi dönemi olan Amarna Dönemi, o günün bütün büyük devletleri ve vasal kentleri hakkında bilgiler verir. Özellikle Mısırlı kralların diğer

¹³² Amarna Arşivi'nde bulunan mektuplardan varlıklarından haberdar olduğumuz Arzawa ülkesinin konumu hakkında pek çok farklı görüşler ortaya atılmıştı. Mektuplarda yazan bilgilerden denize yakın bir konumda bulunduğunu anladığımız bu ülkenin ilk olarak Anadolu'nun güneyinde bulunan Kizzuvatna olduğu düşünülmüş fakat Çukurova'nın Kizzuvatna bölgesi olduğu saptanmasıyla dikkatler başka bölgelerde yoğunlaşmıştı. Daha sonra yapılan araştırmalar Arzawa'nın Batı Anadolu'da Ege Denizi yakınında olduğunu ortaya çıkarmıştır. Serkan Demirel, “M.Ö. II. Binyıl Batı Anadolu'sunda Yer Alan Arzawa Ülkeleriyle İlgili Coğrafik Değerlendirme”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, S. 5, 2012, s. 216.

¹³³ Özellikle Amarna Arşivi'nde mektuplarına rastladığımız Alaşia memleketinin coğrafi konumu hakkında da çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden en çok tartışılanlar Alaşia'nın Kuzey Suriye, Kilikya (Anadolu'nun güneyi) ve Kıbrıs olabileceğidir. Fakat bu görüşlerden Alaşia'nın Kilikya ve Kuzey Suriye olabilmesi tezleri geçerli sebepler ile çürütülerek, Alaşia'nın Kıbrıs olduğu fikri büyük kabul görmüştür. Bkz. Sedef Ayyıldız, *Hitit Metinlerinde Alaşia Ülkesi*, (Basılmamış Yüksek lisans tezi), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 6-9.

¹³⁴ Jana Mynárová, *Language of Amarna- Language of Diplomacy, Perspectives on the Amarna Letters*, Prague, 2007, s. 40.

¹³⁵ William L. Moran, *The Amarna Letters*, Baltimore and London, 1992, s. xvi.

¹³⁶ Füzuran Kınal, “Amarna Çağında Mısır Ön Asya Münasebetleri”, *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, Ankara, 1943, s. 100.

devletlerin saraylarındaki prensesler ile evlenme istekleri ve diğer devletlerin de Mısır'dan gelecek altını çok arzulamaları aralarındaki yazışma trafiğini etkilemişti.

Mektuplarda verilen ipuçlarından Mısır ve Babil kralları arasındaki ilişkilerin Kara-indaş (M.Ö. 1465) Dönemi'nde başlamış olduğu anlaşılıyor.¹³⁷ Mısır'da Kraliçe Hatşepsut'tan sonra Mısır tahtına geçen III. Tutmosis'in yıllıklarında, Kassit hükümdarı ile arasındaki ilk göndermelere rastlanır. III. Tutmosis'in askerî fetihleri Mısırlıların Fırat'ı geçerek Mitanni'ye sızdıkları, buraya bir anıt olarak stel diktikleri ve Mitanni ordusu ile çarpıştıkları sekizinci seferi ile doruğa ulaşmıştır. Bu Mısır için askerî açıdan büyük bir başarı olmasa da, Suriye-İsrail gibi Doğu Akdeniz'in güneyinde, denetim kurma iddiasını güçlendirmişti. Bu aşamadan sonra Mısır, büyük devletlerin kendileri için tedbir almaları ve düşmanları için gözdağı verebilecekleri siyasi ilişki yürütmesi gereken bir devlet haline gelmişti. Bundan dolayı Hitit ve Babil ülkelerinin yanlarında kutlama armağanları ile birlikte elçilerini Mısır sarayına yollamaları şaşırtıcı değildi.¹³⁸

Kara-indaş Dönemi'nde başladığı kabul edilen Mısır-Babil ilişkileri Amarna çağında doruk noktasına ulaşmıştı. Her iki devlet de başka devletler ile ilişki içerisindeydi. Ancak bütün bu dönem içinde diplomasi de en güçlü devlet kuşkusuz Babildi. Zaten mektuplardan da bunu teyit edebilmekteyiz. Herşeyden önce bu dönemdeki devletlerin ve vasal kralların birbirlerine yazdıkları mektuplar Akadçanın Babil lehçesi ile yazılıyordu. Kendi yazı sistemi olan Mısır'ın bile çivi yazısını kullanılıyor olması Babil'in büyük devletler üzerindeki etkisinin bir göstergesidir. Akadca çivi yazısının yanında Mitanni dilinde yazılmış kral Tuşratta'nın mektubu ve Hitit dilinde yazılmış iki tane Arzawa mektubu da Amarna Arşivi'nde bulunmuştur. Ayrıca Babilli krallar Mısır'ın diğer devletler ile olan ilişkilerine de müdahale edebilme hakkını kendilerinde bulabilecek kadar Mısır üzerinde otorite sahibi olmuşlardı. Örneğin Asur kralının Mısır'a yollamış olduğu elçilerden haberi olan Babil kralının Mısır'a sitem etmesi ve firavunu bu konuda uyarması Babil'in kendisini hem Mısır'dan hem de Asur'dan daha güçlü konumda gördüğünü gösterir.¹³⁹

Amarna Dönemi'ndeki yazışmalar Kassit'de Kadaşman-Enlil ve Burna-Buriaş Dönemini, Mısır'da ise III. Amenofis ve IV. Amenofis dönemlerini kapsamaktadır. III.

¹³⁷ Bkz. Mektup EA 10.

¹³⁸ Amelia Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330)*, C. I, (Çev. Dilek Şendil), İstanbul, 2017, s. 445.

¹³⁹ Bkz. EA 9 no'lu mektup.

Amenofis'in oğlu IV. Amenofis bazı kaynaklarda Amenhotep olarak da geçer. Mısır firavunu Amarna Dönemi içerisinde dinde reform hareketine yönelmiş ve ismini *Akhenaton* olarak değiştirmiştir. *Güneşin ihtişamı, zaferi* anlamına gelen bu isimdeki değişiklik, hanedanın diğer bireylerinde de yaşanmıştı. Başkentnin ismi ise *Akhet-aton*¹⁴⁰ olarak değiştirilmişti. Fakat Tutakhamon babasının terk ettiği *amon* dinine geri dönerek ismini *Tutank-aton'dan Tutankh-amon'a* dönüştürmüştü.¹⁴¹ Çok tanrılı Mısır'da tek tanrılı inanişaya geçişin ilk adımları olan IV. Amenofis'in bu devrimsel hareketi kısa süreli olmuş, kendisinin ölümünden sonra ardıllarının *amon* dinine dönmelerinden ya da dönmek zorunda kalmalarından Amarna Dönemi'nde bir kargaşaya ortamı yaşanmış ve kendi iç meseleleri ile uğraşmak zorunda kalan devletlerin yazışmaları da sona ermişti.

Amarna Dönemi'nde krallar arasındaki diplomasi, elçiler ile gönderilen mektuplar aracılığıyla yapılıyordu. Krallar Mezopotamya'nın pek çok döneminde olduğu gibi yüz yüze gelemeden ilişkilerini yürütüyorlardı. Saygın ailelerden gelen ve kralın güvenini kazanmış olan bu elçilerin işleri kesinlikle kolay değildi. Uzun süreli olan yolculuklarda elçilerin yanında çok sayıda değerli armağanlar ve bazen prensesler de olduğundan yolculuklar fazlasıyla tehlikeli olabiliyordu. Yolda meydana gelebilecek saldırılardan, hangi kralın sınırları içerisinde ya da yakınında gerçekleşiyor ise o kral sorumlu tutuluyordu. Diplomatik ilişkilerde önemli bir rol oynayan ve büyük sorumluluğu olan elçilere yönelik her hareket, temsil ettiği ülkenin kralına yapılmış sayılırdı. Bu yüzden elçilere sergilenen tutum çok önemliydi. Kral kabul töreninde elçilerden birisine altın, gümüş, yağ ve diğer malzemelerden, kendisi için ve diğer elçilere ikram etmesi için verirdi. Fakat elçiler kabul edilmek için bekletilir ve kötü muamele görürse bu krallarına karşı büyük bir hakaret sayılırdı. Saraylara yollanan bu elçilere yolculuklarında, bazen ticari işler peşinde olan tüccarlar ve ihtiyaç duyulduğunda sanatçılar da eşlik edebiliyordu. Özellikle Babililer, Mısırlı heykeltıraşları çok sevdiklerinden Mısır kralından onları ülkelerine yollamasını istiyordu.¹⁴²

Her birinin önemli ailelerden geldikleri ve iyi eğitilmiş oldukları anlaşılan elçilerin isimlerini mektuplardan takip edebilmekteyiz. Özellikle *Haya* ismi ile de anılan Ai isimli bir kimsenin *değerli kraliyet kâtibi* olarak Mısır'dan Babil'e gönderilmiş olduğu

¹⁴⁰ *Aton'un ufku*, anlamına gelmektedir. Emanuele M. Ciampini, "Mısır'da Yeni Krallık", *Antik Yakındoğu* (Ed. Umberto Eco), İstanbul, 2018, s. 189.

¹⁴¹ Carl Niebuhr, *The Tell El Amarna Period, The Relations of Egypt and Western Asia in Fifteenth Century B.C. According to the Tell El Amarna*, London, 1903, s. 8.

¹⁴² A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. I, s. 449-450.

bilinmektedir.¹⁴³ Bilinen diğer elçilerin isimleri ise: ‘‘Mısır’dan Babil’e; *Rilka (EA 1)*, *Kasi (EA 3)*, *Şutti (EA 5)*, *Hua (EA 11)*. Babil’den Mısır’a gönderilen elçiler; *Zakara (EA 1)*, *Salmu (EA 7)*, *Ahutabu (EA 8)*, *Azuzu (EA 8)*, *Şindişugab (EA 10)*¹⁴⁴’’ Bu elçiler sıklıkla yollarda tehlikeler ile karşılaşmış ve krallar bunu mektuplarında belirtmişlerdi.

Amarna Arşivi’nde Mısır’dan Babil’e Babil’den Mısır’a gönderilmiş toplam 14 mektup bulunmuştur. Kralların birbirlerine yollamış olduğu mektuplar çoğu zaman siyasi meselelerin dışında neredeyse tamamı evlilik, hediyeler, değerli madenler ve drahomalar¹⁴⁵ ile ilgiliydi.¹⁴⁶ Özellikle Babilli kraların mektuplarında sıklıkla serzenişte bulunmaları ve neredeyse her konuda memnuniyetsiz olmaları mektupların resmîyetine gölge düşürse de mektuplar o dönem devletleri tarafından kabul edilmiş kurallar ve hitaplar dâhilinde yazılıyordu. Her bir mektup belli bir selamlama seramonisi ve uzun uzun iyi dilekler de bulunarak başlamaktaydı. Krallar birbirlerine gelişi güzel mektuplar yazamıyor, istedikleri gibi hitapta bulunamıyorlardı. Kardeş kelimesi bugün bize gayri resmi gelse de, o dönem için bu hitap çok büyük bir denklik teşkil ediyordu. Çünkü kardeşlik kelimesi sadece birbirlerine denk olan krallar arasında kullanılabilirdi. Vasal krallar efendilerine mektup yazarken kardeşim diyemiyor baba ve oğlu kelimelerini kullanıyorlardı. Kardeş hitabının ne kadar önemli ve gelişi güzel kullanılmaması gerektiğini bize en iyi gösteren kaynak Hitit ve Asur kralı arasında gerçekleşmiş olan bir mektuptan gelmektedir. Krallar kime kardeş dediklerine kimi kardeşleri olarak gördüklerine dikkat ediyordu.

Mitanni’yi ele geçiren Asur kralı kendisini askerî arenada gösterdikten sonra siyasi arenaya da hızlı bir giriş yapmak istemiş ve bir zamanlar Mitanni’yi kontrolü altında tutan Hitit kralına *kardeşim* diye hitap ederek bir mektup göndermişti. I. Adad-nirari tarafından Muvatalli’ye gönderilmiş mektuba, Hitit kralının vermiş olduğu cevap son derece aşağılayıcı olmuştu. Asur kralının beklemediği bir karşılık olduğu kesin olan bu mektupta Hititli Muvatalli Asur kralına kesinlikle kardeşim demeyi reddetmişti: ‘‘*Kardeşliğe ve Amanos Dağları’nı ziyarete gelince, sana neden kardeşlik hakkında yazayım. Sen ve ben aynı ana ya da babadan mı doğduk acaba?*’’¹⁴⁷ Hitit kralının bu

¹⁴³ C. Niebuhr, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁴⁴ Füzuzan Kınal, ‘‘Amarna Arşivinde Babil Mektupları’’, *AÜ DTCF Dergisi*, C. 23, S. 3-4, Ankara, 1965, s. 179.

¹⁴⁵ Drahome, kız tarafının, gelinin çeyizi olarak erkek tarafına ödediği para ve hediyelerdir. Eskiçağ toplumlarında sıklıkla görülen bu uygulama bazı Yahudi topluluklarında da görülmektedir.

¹⁴⁶ M. Mieroop, 2018, s. 155

¹⁴⁷ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. I. s. 464.

şekilde aşağılayıcı bir üslup kullanmasına rağmen, Hitit ve Asur ilişkileri devam etmişti Hitit Saray Arşivi'nde Asur'a gönderilmiş çok daha dostane mektuplar da mevcuttu.¹⁴⁸

Amarna Dönemi'nde Mezopotamyalı krallar, kendilerinden önceki Mezopotamya krallarından farklı olarak politik ve kültürel anlamda öncü olarak ortaya çıkarılarken, artık kanun koyucu reformist krallardan feodalizmi andıran bir yönetim şekline geçişi ortaya koyuyorlardı. Yönetimde yaşanan değişimler kralların her alanına yansımıştı. Belli ki halk için yapılacak faydalı işlerin yerini kralların güçlerini ve zenginliklerini gösterebilecekleri inşa faaliyetleri ve sanat eserleri almıştı. Aslında bu dönem, '*kralın halk için değil halkın kral için var olduğu*' anlayışının Mezopotamya toplum yapısına iyice girmeye başladığını görüyoruz ki, bu durum Mezopotamya'da üzerine fazla çalışılmayan ama büyük önem arz eden kızgın ve kırgın toplumsal bir grubun oluşmasına sebep olmuştu.

Babil ve Mısır arasındaki yazışmalara yansımaya da Amarna Dönemi'nde devletler ve vasal krallıklar arasında önemli bir konu daha vardı. *Apiru* ya da *hapiru* adı verilen bir topluluk dönemin devletlerarasındaki meselelerinde sık sık konu olmuştu. Bu topluluk Önasya devletlerarası diplomatik ilişkilerde uzun süre varlığını devam ettirmişti. Özellikle vasal krallar arasındaki mektuplarda sıklıkla bahsedilen *apiru* ya da *hapiruların* kimlikleri hakkında çok fazla anlaşmazlık ve belirsizlik mevcuttur. Ayrıca kelime anlamı olarak pek çok araştırmacı farklı görüşler ortaya atmıştır bu konuda kesin bir yol bulunamamıştır. Bu kişilerin kendi topraklarından kaçmış, bazı durumlarda başkalarının topraklarına saldırmak zorunda kalan ancak bazı durumlarda da paralı asker olarak büyük devletlere kiralanmış kaçak kişiler oldukları da düşünülmektedir.¹⁴⁹ Kelime olarak mülteci, göçebe ve kaçak gibi pek çok anlama gelen *apiru/hapiru* kelimesi, terim olarak yanlış anlaşılmalara sebebiyet verecek bir anlama sahip olduğundan çoğu kez olumsuz değerlendirilmektedir. Kimisine göre bu insanlar göçebeler kimilerine göre ise kaçak ve saldırgan haydutlardı. Etnik bir grup olmayıp tamamen toplumsal bir grup olan *hapirular*, mektuplarda soyguncu ya da katil olarak betimlenseler de büyük devletlerin ordularında paralı asker olarak da görev alıyorlardı. Kendilerine geçim yolları arayan bu topluluk

¹⁴⁸ Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta, 1999, s. 138-139.

¹⁴⁹ Raymond Cohen, Raymond Westbrook (Eds.), *Amarna Diplomacy The Beginnings of International Relations*, Baltimore and London, 2000 s. 9.

köylerinden kaçmış olduklarından, arazi şartları yaşamaya çok uygun olmayan, kontrol edilmesi güç topraklara sığınıyorlardı.¹⁵⁰

Mezopotamya’da halkın en önemli geçim kaynağı çiftçilikti ve kralların belli dönemlerde bu çiftçilerden almış oldukları bazı vergiler vardı. Ancak bazı krallar bu vergileri çoğu zaman yüksek miktarlarda almak istiyordu ve çiftçiler bu vergileri ödeyemeyerek toprağa bağımlı köleler haline geliyorlardı. Öyle ki çiftçiler ödeyemedikleri borçlarına karşılık kendisini ya da aile bireylerini köle olarak satmak ya da kiralamak zorunda kalıyordu. Kiralayan ya da köle olarak satın alan kişinin ise köleliği boyunca o kişiye istediğini yapma ve yaptırma hakkı bulunuyordu. Böylesi trajik bir durum Mezopotamya ‘da pek çok huzursuzluğa sebep olmaktaydı. Bu sebeple bazı krallar borçları hafifletecek uygulamalar getiriyor ya da tamamen borcu affediyordu. Böylece toplumda huzur sağlanmaya çalışılıyordu.¹⁵¹ Fakat kent devletleri zamanla zenginleşip büyük devletlere, imparatorluklara dönüştükçe zengin ve fakir arasındaki uçurum artmış ve krallar halktan iyice uzaklaşmışlardı. Vergiler artmış halkın toprağa bağlı kölelik durumu büyük krallar tarafından kendilerinden önceki krallar kadar önemsenmemiş, görmezden gelinmişti. Diğer taraftan kentler genişledikçe gittikçe zenginleşen kralların inşaat faaliyetlerinde angarya işlerde çalıştırılacak kişilere de ihtiyaç vardı. Bu angarya işlerde çalışmak da halkı çok zorluyor olmalıydı. Böyle bir durumda bazı topluluklar kendi köylerinde köle olmaktansa kaçak ama özgür yaşamayı tercih etmişlerdi. Çoğu başka ülkere sığınan *hapiruların* ülkelerine teslim edilmesi gerekiyordu. Eğer iade işlemi gerçekleşmezse krallar kendisinden güçsüz gördükleri topraklara saldırıyor, güçlü bir devlete ise saldırmayı göze alamayıp diplomatik temaslar ile bu işi çözmeye çalışıyordu. Bir nevi rehine iadesi anlaşması yapıyordu.

Amarna’da bulunan mektuplardan Mısır vasallarının başına bela olan bu kişiler Mısır eyaletlerinde istenmeyen kişiler olarak ilan edilmişlerdi. Sürekli Mısır’da ve Mısır vasallarında sorun çıkarıyorlardı. Sidon beyi olan Zimreddi, Mısır firavununa yazmış olduğu bir mektupta kralın kendisine vermiş olduğu şehirlerin *hapiru* direnişine katıldığı ve firavunun *hapiru* direnişine katılan bu şehirlerden hesap sormasını ve daha sonra bu

¹⁵⁰ M. Mieroop, 2018, s. 176

¹⁵¹ I. Babil Dönemi Kralları’ndan Ammi-şaduqa bu konu hakkında şöyle bir ferman çıkarmıştı: “Eğer bir Numhia’lı, bir Emut-balum’lu bir İda-maraz’lı, bir Uruk’lu, bir İsin’li, bir Kisura’lı veya Malgium’lu hür bir adam, bir borçla yükümlü ise ve (bundan dolayı) kendisini, karısını, veya [çocuklarını] gümüş (para) için, hizmete ve hizmetkârlığa vermiş ise, kral memlekette adâleti tesis ettiği için, serbesttir. Özgürlüğü (tekrar) verilir.” Trans. ve terc. için bkz. M. Tosun–K. Yalvaç, *a.g.e.*, ss. 265,270.

şehirleri tekrar kendisine vermesini istemişti.¹⁵² Ancak *hapirular* arasında pek çok haksızlığa karşı direniş gösteren büyük savaşçılar da çıkmıştı. Güneydoğu Anadolu'da Alalakh¹⁵³'ta bulunan bir otobiyografide yazılanlar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Yazıtta Alalakh bölgesinde yerel bir kral olan *İdrimi* isimli bir kişinin Halep Şehrin'den Fırat üzerindeki Emar Şehri'ne kaçarak, önemsiz bir kişi iken, zamanla *hapirular* arasında önemli bir lider olması anlatılır.¹⁵⁴ *Hapirular* bazı durumlarda devletleri tehdit eden topluluklar olduklarından, Hitit Kralı III. Hattuşili Ugarit topraklarından kendisine sığınan hiçbir kimseyi *hapiru* olarak kabul etmeyeceğini duyurmuştu.¹⁵⁵

Hapirular, Amarna mektuplarında sıklıkla kanun kaçakları, soyguncu çeteler, kaçak köleler, borcundan kaçanlar ve topraksız köylüler olarak bahsedilmişlerdi¹⁵⁶ Görüleceği üzere neredeyse Hitit, Mısır gibi bütün büyük devletlerin *hapirular* ile başı belaya girmişken, Amarna Dönemi'nde Babil mektuplarında doğrudan *hapirulardan* söz edilmemiştir. Babil kralı EA 7 no'lu mektubunda, yolda kervanlarının soyulduğundan ve Mısır firavununun suçluları cezalandırması gerektiğinden bahsetse de bu kişilerin *hapiru* olduklarına dair hiçbir kelime kullanmamıştı. Ayrıca kaçak *hapiruların* Babil için başka bir boyutu da vardı. Ağır vergiler, kölelik ve baskı gibi sebeplerden dolayı ülkeden kaçan kişiler yüzünden Babil'de artan inşaat faaliyetlerinde çalıştırılacak kişiler çok azalmıştı. Babilli krallar bu gibi durumda Asur tarafından geliştirilmiş bir iskân politikası uyguluyorlardı.¹⁵⁷ Özellikle Asur'un güçlendiği dönemlerden itibaren Asurlu krallar ele geçirdikleri bölgelerden sürgünler getiriyorlardı. Babil'in pek çok kralı da Asur'un bu politikasını taklit etmiş ve ülkeye başka ülkelere her türlü hizmet işinde çalıştırmak üzere köleler getirtmişlerdi.

Krallar, inşaat faaliyetlerinde diplomasi ayrıcalığı ile elde ettikleri değerli madenleri kullanmak, sergilemek istiyorlardı. Dolayısıyla Mısır'dan gelen altın Kassit kralları için çok kıymetliydi. Bu yüzden sıklıkla mektuplarda Mısır'dan bekledikleri miktarda altın gelmediğinde krallara kızıyorlardı. Mısır'da ise altınlar Nubye yataklarından çıkartılıyordu veya Nil Nehrin'nden elde ediliyordu. Mısırlı krallar

¹⁵² W. L. Moran, *a.g.e.*, s. 230.

¹⁵³ Alalakh, günümüzdeki ismi Tell- Açana'dır. Hatay'da Amik Ovası'nda yer alır.

¹⁵⁴ M. Mieroop, 2018 s. 134.

¹⁵⁵ M. Mieroop, 2018., s. 151.

¹⁵⁶ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II. s. 71.

¹⁵⁷ Eski Yakındoğu'da bunu bir politika haline getirenler Yeni Asur Dönemi Kralları olmuştu. Bu uygulama ile ülkeye gelen insanlar tarım, inşaat gibi alanlarda çalıştırılmakla beraber, Asur ordusunda da istihdam edilmişlerdi. H. Florioti, *a.g.e.*, s.183.

diplomaside altın kullanırken, Babil içinse diğer ülkelere gidecek diplomatik armağan lapis-lazuli idi. Mısır'a Babil'den önemli miktarda bu kıymetli taştan gönderiliyordu. Bu kadar kıymetli bir taşın Babil'e ulaşabilmesi için, Diyala üzerinden Babil'i İran Yaylası ve ötesine bağlayan, Afganistan'ın kuzeydoğusundaki Badahşan'ın yol güvenliğinin sağlanması çok önemliydi.¹⁵⁸ Aynı şekilde Babil'den Mısır'a gönderilen bir diğer önemli armağan at idi. Mezopotamya'da kıymeti sonradan anlaşılan bir binek hayvanı olan atlar kuşkusuz Hurriler aracılığı ile tanınmıştı. Babilli kralların İran'ın dağlarından temin etmiş oldukları atlar (Babil'de atın samandan fazla olduğu iddia edilmekteydi) Mısır-Babil diplomasisinde çok önemliydi. Mısır ve Babil'den gönderilen bu armağanlar dışında Amarna Dönemi diplomasininin diğer diplomatik armağanları Alaşia'dan gelen bakır ve kereste, Hitit Sarayı'ndan gelen demirdi.¹⁵⁹ Daha önce de bahsettiğimiz gibi bütün bu diplomatik temaslar hediyeler ile süslenirken evlilikler ile de garanti altına alınıyordu. İlginç olan ise Amarna Dönemi boyunca mektuplar, Mısırlı kralların Babil, Hitit, Mitanni saraylarından prensesler ile evlendiklerinden bahsederken, Mısır Sarayı'ndan bir prenses asla başka bir ülkeye eş olarak gönderilmiyordu. Bazı krallar buna içerlese de Mısır bu konuda son derece katıydı.

Amarna Dönemi hakkında bir diğer önemli olay ise, Mezopotamya tarihine damga vurmuş bütün büyük devletlere dair ipuçlarını Amarna mektuplarında görürken, her daim Mezopotamya uygarlıklarının varlıkları üzerinde önemli etkilerde bulunmuş olan Elam kralları, Amarna Dönemi'nde hiçbir yazışmada karşımıza çıkmamaktadır. Bu durumu Elam'ın Mısır'a çok uzak olmasına veya Elam'ın uluslararası arenada zayıf kalmasına bağlayabiliriz.

Daha önce bahsettiğimiz üzere Asur ise bu diploması trafiğine diğer devletlerden biraz daha geç, sahada başarısını kanıtladıktan sonra, dâhil olmuştu. Önceden Hitit kralından almış olduğu hayal kırıcı cevaptan sonra bu kez daha temkinli bir şekilde Mısır kralına mektup göndermişti:

"¹⁻⁶ Asur Ülkesi Kralı, Aşşur-uballit, Mısır kralına şöyle söyler; "Sen, evin, ülken, savaş arabaların ve askerlerin hepsi iyi olsun! ⁷⁻¹⁵ seni ve ülkeni ziyaret etmesi için elçimi sana yolladım. Şimdiye kadar, benim atalarım (büyüklerim) sana yazmadılar, bugün ben sana yazıyorum. Sana hediye olarak güzel bir savaş arabası, iki tane at [ve] hakiki lapis-

¹⁵⁸ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. I, s. 447.

¹⁵⁹ S. Alp, *a.g.m.*, s. 429.

lazuliden hurma taşı gönderdim. ¹⁶⁻²² Sana yolladığım elçimi fazla tutma. O (seni ve ülkeni) ziyaret etsin ve hemen bana dönsün. Senin ve ülkenin nasıl olduğunu görsün ve buraya gelsin!”¹⁶⁰

Asur kralı mektubunda Amarna mektuplarından alışkın olmadığımız bir şekilde mütevazı bir tutum sergilemiştir. Mektupla beraber hediyeler de göndermiş karşılığında Mısır kralından hiçbir hediye talep etmemiştir. Yalnızca firavundan elçisini uzun süre tutmadan geri göndermesini talep etmişti. Diğer taraftan Asur’un Mısır’a elçi ve mektup gönderdiğinden haberdar olan Babil kralı bu durumdan duyduğu rahatsızlığı Mısır’a bildirmişti. Babilli kralın bu rahatsızlığı, Babil’in Asur’u bağımsız bir ülke olarak görmediğinin kanıtıdır. Kralın Asur ile ilgili mektubu kendisinin Asur’dan daha güçlü olduğunu uluslararası arenada iddia ettiği son mektuptu. Bundan sonra Asur siyasi anlamda Babil’in çok ötesine geçecekti. Asur ile ilgili olan bu mektuptan sonra artık Babil-Mısır ilişkileri de zayıflamaya başlıyordu. Zaten Babil’e rağmen Mısır firavununun da Asur’a vermiş olduğu tepki olumlu olacak ki, Asur ikinci kere Mısır’a mektup gönderme cürretini kendinde bulabilmişti. Üstelik bu defa Mısır firavununa *kardeşim* diye hitap etmiş ve kendisini büyük kral olarak tanıtmıştı.¹⁶¹

Babil’de Elam ve Asur etkisi hissedilmeye başlanırken, Mısır’da ise eski düzene dönüş süreci başlıyordu. IV. Amenhotep’in ölümünden sonra *Tutank-aton* Amarna’dan Teb Şehri’ne geri taşınmıştı. Bu süreçte Mısır, siyasi ve dinî açıdan bir karışıklık dönemi yaşıyordu. İki ülkede de bu olaylar yaşanırken birbirlerine yazmış oldukları son mektuplarında da mesafe görülmekte, bu mesafeler hediyelerin miktarına da ciddi anlamda yansımaktaydı.

Amarna mektuplarından başka, dönemin uluslararası ilişkilerini yansıtan, kralların saraylarından gelen yazılı malzemeler de mevcuttu. Bunlar arasında en önemlileri Babil-Mısır gibi diğer güçlü devletlerden olan bugünkü Boğazköy’de yer almış olan, Hitit sarayından gelen yazışmaların dışında, birer vasal krallıklar olan Katna ve Ugarit krallık saraylarından gelen yazışmalardır.¹⁶²

¹⁶⁰ EA 15 no’lu mektup. Transkripsiyon ve Almanca tercümesi için bkz. Jørgen Alexander Knudzon, *Die El-Amarna-Tafeln*, Leipzig, 1915, s. 124-127. İngilizce tercümesi için bkz. W.L. Moran, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁶¹ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. I, s. 461; EA 16 no’lu mektup bkz. İngilizce terc. W. L. Moran, *a.g.e.* s. 38-39.

¹⁶² Katna Krallığı’nın merkezi günümüzde Tell Mishrifeh olarak bilinir. Bu kent Suriye steplerinin sınırında bulunur. Ugarit Krallığı’nın ise günümüzdeki ismi Ras Şamradır. Suriye’nin kuzey kıyılarında bulunmaktadır. Elena Devecchi, “El-Amarna Dönemi: Siyaset ve Diplomasi”, *Antik Yakındoğu*, (Ed. Umberto Eco), İstanbul, 2018, s. 162.

2.3.1. Amarna Dönemi Babil-Mısır Mektupları Transkripsiyon ve Tercümelere

Amarna Saray Arşivi'nde Mısır ve Babil arasında gerçekleştirilmiş toplam 14 mektup bulunmuştu. Ancak bunlardan yalnızca iki tanesi EA 1 ve EA 5 numaralı mektuplar Mısır kralı tarafından Babil'e gönderilmiş, diğer dokuz tanesi Babil kralları tarafından Mısır'a gönderilmişti. Bunların haricinde 2 tane de Mısır'dan Babil'e, Babil'den Mısır'a gönderilmiş hediyelerin listeleri, bir tane de Babilli bir prenses tarafından kim olduğu bilinmeyen bir adama yazılmış mektup bulunmuştur. Genel itibariyle Amarna Arşivi'ndeki mektupların çoğu Mısır'a gelen mektuplardı. Çoğu zaman kaynak yetersizliğinden Mısır kralının karşı tarafa ne yazmış olduğu net bir şekilde tespit edilememiştir.

Tablo 9. Amarna Dönemi'nde birbirlerine mektup yollayan kralların isimleri ve mektup numaraları

<i>MEKTUP NO</i>	<i>GÖNDEREN KRAL</i>	<i>ALAN KRAL</i>
EA1	III. Amenofis	Kadaşman-Harbe ¹⁶³
EA2	Kadaşman-Enlil	III. Amenofis
EA3	Kadaşman-Enlil	III. Amenofis
EA4	Kadaşman-Enlil	III. Amenofis
EA5	III. Amenofis	Kadaşman-Enlil
EA6	Burna-Buriaş	III. Amenofis
EA7	Burna-Buriaş	IV. Amenofis
EA8	Burna-Buriaş	IV. Amenofis
EA9	Burna-Buriaş	IV. Amenofis ¹⁶⁴
EA10	Burna-Buriaş	IV. Amenofis
EA11	Burna-Buriaş	IV. Amenofis
EA12	Babil'den bir prenses	Bilinmeyen bir adam
EA13	Babil'den Mısır'a gönderilmiş hediyelerin listesi	
EA14	Mısır'dan Babil'e gönderilmiş hediyelerin listesi ¹⁶⁵	

¹⁶³ Burada Mısır firavunu III. Amenofis'in muhatabı olarak kaynaklar farklı Kassit krallarını göstermektedirler. Nitekim muhatabı bazı kaynaklar Kadaşman-Harbe bazı kaynaklar Kadaşman-Enlil olarak belirtir. J. A. Knudtzon'a göre Kadaşman-Harbe.

¹⁶⁴ Füzuzan Kınal, "Amarna Arşivindeki Babil Mektupları" isimli makalesinde Burnaburiaş'ın Tutankhamon'a da mektup yolladığını belirtmiş, buna göre EA 9 no'lu mektup Tutankhamon'a yazılmıştı. 1965, s.172.

¹⁶⁵ Bu tablodaki bilgiler, J. A. Knudzon, *Die El-Amarna-Tafeln*, adlı kitapta yazan bilgilere göre düzenlenmiştir.

Belirtmemiz gerekir ki Amarna mektuplarında Mısır firavunu III. Amenhotep *Nimueraya/Nimu'wareya/Nibmueraya* olarak IV. Amenhotep ise *Naphurureya* olarak adlandırılır. Mısır ise Mişri ülkesi Babil ise *Karaduniaş* ülkesi olarak geçer.¹⁶⁶

Amarna Arşiv mektupları, diplomasi açısından çok önemli kaynaklardır. Ayrıca mektuplardaki konular açısından çok azı siyasi yaşam ile ilgilidir. Bununla beraber çoğu siyasi evlilik ve karşılıklı hediye takasları hakkındadır. Fakat sosyal hayat hakkında eşsiz bilgiler de sunmaktadır.

Arşivde bulunan 14 mektup arasından, diplomasi konusundan uzaklaşılması sebebiyle, sadece diplomatik içeriği daha fazla olan mektuplar tercüme edilmeye çalışılmıştır. Bu sebeple III. Amenofis'ten Kadaşman-Harbe¹⁶⁷'ye yazılmış 98 satırlık EA 1 No'lu mektubun tamamı evlilik hakkında olduğu için ve bir sonraki mektupta EA 1'de yazılanlara ithaf da olduğu için transkripsiyon ve tercüme EA 2 No'lu mektuptan başlamayı uygun buluyoruz.

EA 2 MEKTUP¹⁶⁸

Bu mektup Kadaşman-Enlil'den III. Amenofis'e gönderilmiştir. Evlilik ile ilgili bir mektuptur. Babil kralı Mısır kralına evlenmesi için kendi kızını önerir. İlerleyen satırda ise kendisi Mısır'dan prenses talep eder. Ön yüzü 13 satırdan arka yüzü 5 satırdan oluşan bu mektupta pek çok kırıklı satır bulunmaktadır.

Öy.

- 1 a-na ^mNi-mu-wa-ri-ia LUGAL ^{KUR}Mi-iş-ri-i ŠEŠ.[ia qí-bí-ma]
  - 2 um-ma ^mKa-da-aş-^rma¹-[an- EN.L]ÍL LUGAL ^{KUR}Ka-ra[-D.du-ni-ia-aş]
  - 3 a-na ^ria¹-ši ù ma-t[i-ia] da-an-ni-iş [šu-ul-mu]
  - 4 a-na ka-a-ša a-na DA[M.MEŠ-k]a a-na DUMU-MEŠ-ka a-n[a LÛ.MEŠ.GAL-ka]
  - 5 ^rANŠE¹.^rKUR¹.RA.MEŠ-ka ^rGIŠ¹[GIGIGR.MEŠ-ka] ù ma-ti-ka ga-a[b]-bi-ša da-an-ni-iş lu şu[-ul-mu]
-
- 6 aš-šum ahi-ia a[-na ia-ši]   iš-pu-ra

¹⁶⁶ R. Cohen, R. Westbrook (Eds.), *a.g.e.*, s. 6-7.

¹⁶⁷ J. A. Knudzon, *Die El-Amarna-Tafeln*'de (s.60-61) EA 1 no' lu mektubun transkripsiyon ve tercümesinde Kadaşman-Harbe ismi geçerken Jana Mynářová *Language of Amarna- Language of Diplomacy, Perspectives on the Amarna Letters*'da (s.182), Kadaşman-Enlil olarak geçer.

¹⁶⁸ Trans. için bkz. J. A.Knudzon, *a.g.e.*, s. 66-68; J. Mynářová, *a.g.e.*, s. 186; İngilizce terc için bkz. W. L. Moran, *a.g.e.*, s. 6; Türkçe terc. için bkz. F. Kınal, 1965, s.183.

7 um-ma-a - - - - - am-mi-ni la ta-ah-ha-az
 8 [- - - - - k]a mâratu-a i-ba-aš-ša-a
 9 - - - - - ù zi-ir šar[ri] šu-nu
 10 [- - - - - a]š-šu-nu-ti
 11 [- - - - - i]d-di-in-ši-na-[t]i

---

12 [- - - - - a]d-di-na
 13 [- - - - - m]eš

Ay.

1 - - - - -Tamamı Kırık- - - - -
 2 - - - - -Tamamı Kırık- - - - -
 3 [- - - - - -si]sē damqi
 4 - - - - - Tamamı Kırık- - - - -
 5 20 işu - - [ha-ra-ga-b]a-aš h[u]râši
 6 me 20 GÍN - - - - -
 7 a-na šu-ul-m[a-ni-ka ul-te-bi-la-]ak-ku
 8 I [š]u-ur ^{abnu}ukn[ê*** a-na šu-ul-ma-an a-]h[a-t]i-ia
 9 [a]š-[š]u]m aššat-ka š[i-i ul-te-bil]

Öy. Tercüme; ¹⁻⁵ Kardeşim Mısır kralı Nimuwaria'ya, Karaduniaş kralı Kadaşman-Enlil şöyle söyler: “Ben ve benim memleketim son derece iyidir. Sen, eşlerin, oğulların, büyüklerin, atların, at arabaların ve bütün ülken son derece iyi olsunlar.”

⁶⁻¹¹ Kardeşimin bana (evlilik hakkında) yazdığı mesele ile ilgili olarak, şöyle yazdım; ‘sen - - - - neden benimle kızım ile evlenmeyesin, benim kızlarım ile evlenebilirsin, [fakat onların kocaları (mutlaka) kral ya da kral soyundan olmalı]. [çünkü onların babaları kral soyundandır]- - - - onu veriyordu.

¹²⁻¹³ [Senin de kızların olmalı. Neden onlardan birisini] bana vermiyorsun?

Ay. Tercüme; ¹⁻⁵ [- - -] iyi atlar [- - -] 2 (tane) ahşap [- - -]- - altından, ⁶⁻⁹ (ve) 20 şeşel- - -[hediye olarak sana gönderdim], 1 adet lapis-lazuliyi senin eşin olarak kız kardeşime tebrik hediyesi olarak gönderdim.

EA3 MEKTUP¹⁶⁹

Kadaşman-Enlil'den III. Amenofis'e gönderilmiş 34 satırdan oluşan mektubun bazı kırık kısımları bulunmaktadır. Mektubun konusu evlilik ve hediye ile alakalıdır. Ancak burada Babil kralı Mısır kralının eksik altın göndermiş olmasından dolayı kızılmaktadır.

- 1 [a-na^m Ni-ib-m]u-ua-ri-ia LUGAL^{KUR} Mi-iş-ri-[i ŐEŐ-i]a
2 [qí]-bí-ma
3 [um-ma^m Ka-d]a-aş-ma-an.EN.LÍL LUGAL^{KUR} Ka-ra^{ilu}-du-n[i]-ia-aş
ŐEŐ.ka-ma
4 [a-na ia-şu şu]-ul-mu a-na ka-a-şa a-na É-ka DAM.MEŐ-ka
5 [ù a-na gab-b]á KUR-ka^{GiŐ} GIGIR.MEŐ-ka ANŞE.KUR.RA.MEŐ-ka
6 [LÚ.MEŐ.GAL.]GAL-ka da-an-ni-iş lu-ú şu-ul-mu
-
- 7 aş-şum amêltu şu-ha-ar-ti mârti a-ni-ia şa a-na a-hu-za-ti ta-aş-pu-ra
8 amêltu ir-ta-bi şa zi-ka-ri şi-i şu-up-pa-am-ma li-il-qu-ú
9 i-na pa-na mâr şi-ip-ri a-bu-ú-a i-şa-ap-pa-ra-[(!)k]u[-u]m-ma
10 ûmê ma-'a-du-ti ul ta-ka-al-la-şu ha-m[u-u]t(!)-[t]ú
11 tu-ka-şa-da-aş-şu ù şu-ul-ma-na ba-na-a
12 a-na a-bi-ia tu-şe-i(!)-bi-la-am(!)
-
- 13 i-na-an-na a-na-ku mâr şi-ip-ri ki aş-pu-ra-ak-ku
14 şattu 6.KAM ta-ak-ta-la-şu ù şa-a şatti 6.[k]am
15 30 manâ ? hurâşa şa ki kaspi ip-şu a-na şu-ul-ma-ni-ia tu-ul-te-bi-la
16 hu-râ-şu şa-a-şu a-na pa-an I ka-si-i mâr şi-ip-ri-ka
17 uş-şi-id-du-ma i-ta-ma-ar
18 i-si-in-na ra-ba-a ki ta-aş-ku-nu mâr [ř]i-ip-ri-ka
19 ul ta-aş-pu-ra um-ma-a al-ka-am-m[a a-ku-ul ř]i-ti
20 ù şu-ıl-ma-ni şa-a i-şi-[i]n-ni u[l tu-şe-bi-la]
21 an-nu-ú 30 manû hurâşu şa tu[-ul-te-bi-la]
22 [şu]-ul-ma-ni şa-a e-im-mu I- - - - - - - - - - - i
-
- 23 [a-mur ř]a e-tu-pu-uş i-na l[i-]i[i-bi bîti-ia]
24 [- - - - r]-bi-ta e-te-pu-u[ř a-na-ku ú]
25 [mâr]ê şi-ip-ri-ka i-ta-a[m]-[ru- - - -]

¹⁶⁹ Trans. için bkz. J. A. Knudzon, *a.g.e.*, s. 68-71; J. Mynářová, *a.g.e.*, s. 187; İngilizce terc. için bkz. W. L. Moran, *a.g.e.*, s. 7,8; Türkçe tercüme için bkz. Kınal, 1965, s. 183-184.

26	[ù i-n]a te-ru-ba-at bìti a-ša-ka-a[n]
27	- - - - - al-ka-am-ma it-ti-ia
28	[a-ku-ul ù] ši-i-ti
29	[la e-pu-uš š]a at-ta te-pu(!)-šu
30	[25 amêlûta ù] 25 amêlāti naphar 50 a-m[i-lu-ta]
31	- - - - - ul-te-bi-la[ak-ku]
<hr/>	
32	[- - - - - š]a 10 ^{isu} narkabāti işē
33	[ù 10 šimita ša s]isî a-na šu-ul-ma-ni-ka
34	ul-te-bi-la-ak-ku
<hr/>	

Tercüme: ¹⁻⁶ Kardeşim Mısır kralı Nimuwariya'ya, kardeşi Karaduniaş kralı Kadaşman-Enlil şöyle söyler: “Ben iyiyim. Sen, evin, eşlerin, ülken, atların, savaş arabaların, adamların da iyi olsunlar.”

⁷⁻¹² Benim kızım ile evlenme isteğine gelince, o (artık) yetişkin bir kadın oldu. Sadece onu alması için bir yetkili gönder. Önceden babam sana elçi gönderdiğinde onu tutmaz hemen geri gönderirdin ve babama güzel hediyeler yollardın.

¹³⁻²² Ama şimdi ben sana elçi gönderdiğim zaman, onu 6 aydır alıkoyuyorsun ve bana 6 ay için hediye olarak yalnızca gümüş katılmış 30 mina altın gönderiyorsun. Senin elçin olan Kasi'nin huzurunda altını erittik ve o buna şahit oldu. Neden senin bayramın için bana elçi yollamadın. ‘gel, iç, ye’ demedin. Bana bayram hediyesi göndermedin. (bana yolladığın) sadece 30 mina altın. İyi [- - - -]

²³⁻³¹ (sarayımın ortasına) büyük bir ev yaptırdım. Senin elçilerin onu gördü ve (artık) onu açacağım. Sen de gel, benimle birlikte ye, iç. Ben senin gibi yapmadım. Benim hizmetimde olan 25 erkek ve 25 kadını sana gönderiyorum.

³²⁻³⁴ 10 (tane) ahşap arabayı ve [10 (tane) at]takımını sana hediye olarak gönderiyorum.

EA 4 MEKTUP¹⁷⁰

Selamlaşma kısmında ilk üç satırın nerdeyse tamamı kırık olan mektup, evlilik ve hediyeleşme ile alakalıdır. Babil kralı Mısır kralının sarayından eş göndermemesine sinirlenerek bu konu da baskı yaparken kendisinin de bir daha prenses yollamayacağını ifade ederek Mısır kralını tehdit etmektedir.

- 1 [- - - - - i]t-ti-ia mârē - - - - -
2 - - - - - i ki-i a- - - - - -
3 - - - - - ^{MEŠ} GAL ša i-ša-ap-pu-ru-ni a-n[a- - - - -]
-
- 4 [a-nu-um-m]a at-ta ŠEŠ-ia ki-i la na-d[a-ni-im-ma]
5 [a]-na mârti-ka a-na a-ha-zi ki-i táš-pu-ra[-an-ni]
6 um-ma-a ul-tum pa-na mârat šarri ša ^{KUR}mi-iš[-ri-i]
7 a-na ma-am-ma ul in-na-ad-di-in am-mi-ni k[a-an-na ta-ka-ab-bi]
8 LUGAL at-ta ki-i lib-bi-ka
9 šum-ma ta-at-ta-di-in ma-an-nu mi-na-a i[-ka-ab-bi]
10 ki-i an-ni-ta a-ma-ta iḫ-bu-ni a-na-ku a[-na ŠEŠ-ia]
11 a-ka-an-na al-ta-ap-ra um-ma-a mârātu rabāt[u]
12 amêlātu ba-na-tum i-ba-aš-ša I amêlta ba-ni-ta ki-i š[a libbi-k]a ši-i šu-bi-
la
13 ma-an-nu i-ka-ab-bi um-ma-a ul mârat šarri ši-i
14 at-ta ki-i la šu-bu-li-im-ma ul tu-ši-bi-la
15 at-ta ulu h-hu-ta-a ù ṭa-bu-ta tu-bi-‘i-i-ma
16 ki-i a-na a-ha-mi-iš ki-ri-bi-ni a-na a-hu-za-ti ta-aš-pu-ra-am
17 ù a-na-ku aš-šum an-ni-ti-im-ma a-na ah-hu-ti ù ṭa-bu-ti
18 aš-šum a-na a-ha-mi-iš ki-ri-bi-ni a-na ah-hu-ti ù ṭa-bu-ti
19 ahi-ia I amêlta am-mi-ni la ú-še-bi-la
20 mi-in-di at-ta amêlta ul tu-ši-bi-la
21 a-na-ku ki-i ka-ša-ma-a amêlta lu-uk-la-ak-ku-um-ma l[a-a]
22 mârātu-a i-ba-aš-ša-a ul a-ka-al-la-[k-ku]
-
- 23 mi-in-di-e-ma a-na a-hu-za-ti ki-i aš-p[u-ra-ak-ku ù]
24 a-[n]a ú-ma-mi ki-i aš-pu-ra-ak-ku a[t-ta ta-aḫ-ta-bi]
25 [it-ti amêlu] rabūti-ka ki-i h[a-mu-ut-ta - - - - -]

¹⁷⁰ Trans. için bkz. J. A. Knudzon, *a.g.e.*, s. 72-74; İngilizce terc için bkz. W. L. Moran, *a.g.e.*, s. 8-10; Türkçe terc. için bkz. F. Kınal, 1965, s.184-185.

26	[- - - - - Kırık satır- - - - -]
27	[- - - - - Kırık satır- - - - -]
28	[- - - - - Kırık satır- - - - -]
29	[- - - - - Kırık satır- - - - -]
30	[- - - - - Kırık satır- - - - -]
31	[- - - - - Kırık satır- - - - -]
32	i[t-ti amêlu ra]būti-ka ki-i h[a-mu-ut-ta- - - -]
33	i-na-an-na ša mârti-ia ša ú-še[-bal-la-ak-ku]
34	at-ta zi-ra-ša ul ta-ša-a[b - - - -]
35	ša ú-ma-mi mi-nu-um-ma e-ri-iš-ka š[u-bi-la]
<hr/>	
36	ù aš-šum hurâši ša aš-pu-ra-ak-ku hurâša māl b[a-šu-ú]
37	ma-'a-da la-am mâr ši-ip-ri-ka a-na mu-uh-ki-ia - - - -
38	i-na-an-na ha-mu-ut-ta i-na libbi ebûri an-ni-i
39	lu-ú i-na du'ûzi lu-ú i-na a-bi
40	šu-bi-la-am du-ul-la ša ša-ab-ta-ku lu-lu-[u]š
41	šum-ma i-na ebûri an-ni-i i-na du'ûzi ù a[b]i
42	hurâša ša aš-pu-ra-ak-ku tu-ul-te-bi-la-a[m-ma]
43	mârti ^{ti} a-na-dî-na-ak-ku ù at-ta i-na tu-bi hurâša [ki-i ša libbi-ka šu-bi-la]
44	ù šum-ma i-na du'ûzi ù ab[i]
45	hurâša la tu-ul-te-bi-la-am-ma du-ul-la ša ša-ab-ta-ku l[a]e-te-pu-uš
46	ù i-na tu-bi a-na mi-ni-i tu-še-bi-la-am
47	ul-tum du-ul-la ša ša-ab-ta-ku e-te-ip-šu
48	hurâša a-na mi-ni-i lu-uh-ši-ih
49	lu-ú 3 LIM bilti ša hurâši šu-bi-la ul a-ma-ah-ha-a[r]
50	ú-ta-ar-ra-ak-ku ú mârti ^{ti} a-na a-hu-za-ti ul a-na-d[i-in]

Tercüme: (selam kısmı kapsayan ilk üç satır kırık)

4-22Şimdi kardeşim sen, senin kızın ile evlenmem hakkında bana şöyle yazmışsın: “Çok eski zamanlardan beri Mısır kralının hiçbir kızı başka birisine verilmez.” Neden olmasın? Sen kral değil misin? Ne istersen yaparsın. (kızı) versen kim bir şey söyleyebilir? (birilerinin) büyümüş kızları evlenilebilir güzel kadınları vardır. Sanki seninmiş gibi güzel bir kadını bana gönder. Kim ‘o kralın kızı değil’ der? Ama senin

kararın bana hiçbirini göndermemek. Sen kendin dostluk ve kardeşlik aramıyor muydun? (Ve) bana evlilik yoluyla birbirimize daha yakın (olacağımızı) yazdın (ama) bana bir eş yollamadın. (ben de) aynı nedenle sana yazdım. Birbirimize daha yakın olalım. Kardeşlik ve dostluk için. Neden kardeşim bana tek bir kadın yollamadı? Bana bir kadın göndermediğin için ben de sana yollamayı reddetmeliyim. (ama) Hayır! Ben, kızlarım oldukça sana onları göndereceğim (seni onlardan mahrum etmeyeceğim).

²³⁻³⁵ Belkide evlilik hakkında (sana) yazdığım zaman ve hayvanlar hakkında sana yazdığım zaman [- - - - -]. Şimdi sen büyüklerinle beraber konuştun (uzun bir kısım kırık). Ben sana kızlarımdan göndereyim ama sen de bana senden istediğim hayvanları göndermedin.

³⁶⁻⁵⁰ Ve böylece, sana yazdığım altın hakkında, senin elçin bana gelmeden önce derhal vermelisin (hazırlamalısın). Acil olarak bu yaz, Temmuz ya da Ağustos ayı içerisinde gönder ki, ben de meşgul olduğum işimi bitireyim. Eğer bu yaz esnasında Temmuz ya da Ağustos ayında sana yazdığım altını gönderirsen, ben de kızımı vereceğim. Lütfen bana altını - - - - gönder. Ama eğer Temmuz ya da Ağustos ayında altını göndermezsen, meşgul olduğum işimi bitiremem. Böylece senin yolladığın altının ne amacı kalır? İşimi bitirdikten sonra altına ne ihtiyacım olacak? Böylece önceden olduğu gibi üç bin talent altını bana gönder yoksa ben kabul etmem sana onu geri iade ederim ve kızımı da evlenmek için sana vermem.

EA 5 MEKTUP¹⁷¹

EA 5 nolu mektup Mısır'dan Babil'e gönderilmiş ikinci ve son mektuptur. III. Amenofis'ten Kadaşman-Enlil'e gönderilmiştir. 33 satırlık bu mektup diğerlerinde olduğu gibi uzun bir selamlaşma ve iyi dilekler ile başlar ve ardından Mısır kralı elçi Šutti ile gönderdiği hediyeleri sıralar.

- 1 [um-ma ^MNi-ib-mu-a-ri]-i[a LUGAL.GAL]
 2 [LUGAL ^{KUR}Mi-iş-ri-i] a-na ^MKa-[da-aş-ma-an-EN.LÍL]
 3 [LUGAL ^{KUR}Ka-ra-D-du]-ni-ia-[aş ŠEŠ-ia]
 4 [qí-bí-ma a-na mah-ri-i]a šul-<mu> a-[na mah-ri-ka]
 5 [lu-ú šul-mu a-na É.MEŠ-k]a DAM.MEŠ-[ka]
 6 [DUMU.MEŠ-ka LÚ.MEŠ GAL.GAL.MEŠ-k]a ERÍN.MEŠ-k[a]
 7 [ANŠE.KUR.RA.MEŠ-k]a ^{GIŠ}GIGIR.MEŠ]-ka ù i-[na líb-bi]
 8 [mâtāti-ka lu-ú šu]l-mu
 9 [a-na ia-aş-ši šul-mu a-na bîtāti-ia DAM.MEŠ-[ia]
 10 [DUMU.MEŠ-ia LÚ.MEŠ GAL.GAL-ia ERÍN.MEŠ-ia ma-[a-ad]
 11 [ANŠE.KUR.RA.MEŠ]-ia GIGIR.MEŠ-ia ù i-na líb-^fbi¹
 12 [mâtāti-i]a ma-gal(danniš) ma-gal (danniš) lu-ú šul-mu
-
- 13 - - - - - aş-me um-ma-a da⁽¹⁾-[t]e-pu-uš bîtāti e[ššūti]
 14 a-nu-um-ma m-im-ma ú-še-bi-la-ak-ku
 15 ti-ir-zi-ti ša bîti-[k]a ù a-nu-um-ma
 16 ú-še-eş-şar mi-im-ma -a-[l]a^d a-na pa-ni
 17 ^{amêlu} mâr šipri-ka ša i-li-ki mârta-ka ù şum-ma ^{amêlu} mâr šipri-ka iz-za-har
 ù ú-še-bi-la[-k]u
 18 a-nu-um-ma uş-te-bi-la-ak-ku şu-ul-ma-na
 19 ša bîti eš[š]i a-na ға-ti şu-ul-ti
 20 I irša ša ^{işu} uşî şin bi-ri hurâşa uhhuz (şêru)
 21 3 irša ša ^{işu} uşî hurâşa uhhuz
 22 I ^{işu} ú-ru-[u]ş-şa ša ^{işu} uşî hurâşa uhhuz
 23 ^{işu} kussâ rabî[ta ş]a ^{işu} uşî hurâşa uhhuz
 24 5 ^{işu} kussâ ša ^{işu} u[şî] hurâşa uhhuz
 25 4 ^{işu} kussâ ša ^{işu} u[şî] hurâşa uhhuz

¹⁷¹ Trans. için bkz. J. A. Knudzon, *a.g.e.*, s. 74-77; J. Mynářová, *a.g.e.*, s. 187; İngilizce terc. için bkz. W. L. Moran, *a.g.e.*, s. 10-11; Türkçe terc. için bkz. F. Kınal, 1965, s. 185-186.

- 26 an-nu-ut-ti gab-bu h[urâ]šu šukultu-šu 7 manû 9 šikle hurâši
 27 šukultu-šu ša kaspi I [m]anû 8 šikle
 28 ù ½ šikle kaspi 10 gišt[abba] ša ^{isu} ušî
 29 - - - ša ^{isu} ušî hurâša uhuz
 30 [- - gišt]abba ša ^{isu} ušî hurâša uhuz
 31 [- - - k]i ku [k]u-----š[i] ku-
 32 - - - d[u š]a t[up]pi š[a] hurâši
 33 - - - manû ù 10 šikle ù 7 šikl[ē] hurâši

Tercüme: ¹⁻¹² Mısır kral, büyük kral Nibmuariya, kardeşi büyük kral, Karaduniaş ülkesi kralı Kadaşman-Enlil'e şöyle söyler: " Ben iyiyim sen de iyi ol. Evlerin, eşlerin, oğulların, adamların, büyüklerin, askerlerin, atların, arabaların ve ülkenin içi iyi olsun! Ben de iyiyim. Evlerim, eşlerim, oğullarım, büyüklerim, sayısız askerlerim, atlarım, arabalarım ve ülkemin içi oldukça iyi."

¹³⁻³³ Bazı yeni evler yaptırdığımı (yeni) duydum. Evin için sana bazı mobilyaları bu yazıyla birlikte gönderiyorum. Senin kızını getirecek olan elçi gelmeden önce hepsini hazırlayıp elçin geri döndüğünde sana onları göndereceğim. Sana yolladığım bu mektup ile birlikte Šutti'nin sorumluluğunda yeni ev için bazı hediyeler (gönderiyorum):

- 1 (adet) abanoz ağacından, fildişi ve altın kaplamalı yatak,
 3 (adet) abanoz ağacından, altın kaplama yatak,
 1 (adet) abanoz ağacından, altın kaplamalı uruşu,
 1 (adet) abanoz ağacından, büyük, altın kaplama koltuk,
 5 (adet) abanoz ağacından, altın kaplama koltuk,
 4 (adet) abanoz ağacından, altın kaplama koltuk,

Bütün bunların, altınların ağırlığı 7 mina 9 şekel, gümüşlerin ağırlığı 1 mina, 8 şekel ve ½ şekel. (Ayrıca): 10 (adet) abanoz ağacından ayak tabiresi,

- 1 (adet) abanoz ağacından, altın kaplamalı [-----]
 [-----] abanoz ağacından, altın kaplamalı ayak taburesi,

Altından bu mektup ile (birlikte) toplam [-----] mina ve 10 şekel ve 7 şekel altın...

EA 6 MEKTUP¹⁷²

Burna-Buriaš'tan III. Amenofis'e gönderilmiş ilk mektup olduğunu düşündüğümüz EA 6 No'lu mektupta Burna-Buriaš kendisinden önceki ilişkileri hatırlatmak ve aynı dostluğun iki kral arasında da devam etmesi dilekleriyle belirtilen hediyeleri mektupla beraber göndermiştir.

1	[a-n]a ^M 1 ^N 1- ^M 1- ^M 1- ^M 1- ^M 1- ^M 1- ^M 1
2	ŠEŠ-ia qí-b[í-ma]
3	um-ma bur-ra-bu-ri-aš LUGAL ^{KU} [^R Ka-ra-du-ni-ia-aš]
4	ŠEŠ-ka-ma a-na ia-ši šu-ul-[mu]
5	a-na ka-ša É-ka DAM.MEŠ-ka DUMU.MEŠ[-ka]
6	KUR-ka ^L LÚ ¹ .GAL.MEŠ-ka ANŠE.KUR.RA. ^M MEŠ ¹ -[k]a
7	^{GI} ŠGIGIR.MEŠ-ka lu šu-ul-[mu]
<hr/>	
8	ki ša pa-na at-ta ú a-bu-ú[-a]
9	it-ti a-ha-mi-iš řa-ba-tu[-nu ù]
10	i-na-an-na a-na-ku ù ka-ša it[-ti a-ha-mi-iš]
11	i-na bi-ru-ni a-ma-tu-[um-ma]
12	ša-ni-tu-um-ma la řar[-bat]
<hr/>	
13	ša ha-aš-ha-ta i-na mâti-ia šu-u[p-ra-am-ma]
14	li -il -şu -ni -ik -ku
15	ù ša a-na-ku ha-aš-ha-ku i-na mâti-ka
16	[l]u-uš-pu-ra-am-ma li-il-řu[-ni-in-ni]
<hr/>	
17	[- - - - - Kırık satır- - - - -]
18	[i]-gi-ib-ba-ak-k[u - - - -]
19	šu-up-ra-am-ma l[i-il-řu-ni-ik-ku]
<hr/>	
20	ù a-na šu-ul-ma-ni[-ka- - -]
21	ù I - - - - -
22	u[l-te-]b[i-la-ak-ku]

¹⁷² Trans. için bkz. J. A. Knudzon. *a.g.e.*, s. 78; J. Mynářová, *a.g.e.*, s. 188; İngilizce terc. için bkz. W. L. Moran, *a.g.e.*, s. 12; Türkçe terc. için bkz. F. Kınal, 1965, s.186-187.

Tercüme ¹⁻⁷ Kardeşim (Mısır kralı) Nimuwaria' ya, kardeşi Karduniaş ülkesi kralı Burna-Buriaş şöyle söyler: “Ben iyiyim, sen de iyi ol! Evin, eşlerin, oğulların, ülken, büyüklerin, atların ve arabaların iyi olsun!”

⁸⁻¹² Tıpkı önceden sen ve babam dost olduğunuz gibi, sen ve ben de dost olalım. Aramıza hiçbir kötü (söz) söylenmesin.

¹³⁻¹⁶ Benim ülkemden istediğin ne varsa bana yaz (ki) sana göndereyim ve ben senin ülkenden bir şey istersem sana yazacağım. Sen bana gönderirsin.

¹⁸⁻¹⁹ - - - Sana güveniyorum - - - bana yaz, sana göndereyim.

²⁰⁻²² Ve sana hediye olarak, I- - - sana gönderdim.

EA 7 MEKTUP¹⁷³

Burna-Buriaš'tan Mısır'a IV. Amenofis'e gönderilmiş olan EA 7 No'lu mektupta Mısır ile Babil arasındaki ilişkilerin yavaş yavaş bozulmaya başladığını gözlemliyoruz. Amarna diplomasisinde önemli bir örnek olan bu mektup 82 satırdan oluşmakta ve selamlaşma kısmında pek çok satır kırıktır.

Öy

- 1 [a-na Na-ap-hu-]ru-ri-ia LUGAL.GAL LUGAL^{KUR}Mi-iş-[ri-i]
 2 [ŠEŠ-ia qí-bí]-ma um-ma bur-ra-bu-ri-ia[-aš]
 3 [LUGAL.GAL LUG]AL^{KUR}Ka-ra-D.du-ni-ia-aš a-h[u-ka-ma]
 4 [a-na i]a-ši ú É-ia a-na ANŠE.KUR.RA-ia^{GI}[ŠGIGIR.MEŠ-ia]
 5 [a-na r]a-ab-bu-ti-ia ú ma-ti-ia da-an-ni-[iš šu-ul-mu]
 6 a-na a-hi-ia É-šu a-na ANŠE.KUR.RA-šu ú^{GI}[ŠGIGIR.MEŠ-šu]
 7 a-na ra-ab-bu-ti-šu ú ma-ti-šu da-an-ni-iš l[u-ú šu-ul-mu]
 8 ul-tu ūmi^{mi} ša mâr ši-ip-ri ša a-hi-i ik[šu-da-an-ni]
 9 ši-i-ri ul ʔa-ba-an-ni-ma mâr ši-ip-ri-šu a-a-i[-ú-tim]
 10 [i-na p]a-ni-ia a-ka-la ul i-ku-ul i-ku-ul ú ši-ka-ra [ul iš-ti]
 11 [an-nu-]ú mâr ši-ip-ri-ka ta-ša-'a-al-ma i-g[a-ab-bi-ka]
 12 [ki-i š]i-i-ri la ʔa-ba-an-ni-ma a-na na-b[i- - -]
 13 [ù] m[i-i]m-ma-am la uš[-ʔi-ba-an-ni]
 14 [ù] ki-i ši-i-ri la ʔa-ba-an-ni-ma a-hu-ú-a ri-e- - -
 15 a-na-ku l[i]-ib-ba-ti ša a-hi-ia am-[la-as-sa-ku]
 16 um-ma-a ki-i ma-ar-ša-ku a-hu-ú-a ul iš[-me-e]
 17 am-mi-ni ri-e-ši la iš[ši]
 18 mâr ši-ip-ri-šu am-mi-ni la iš-pu-ra-am-ma la i-mu[-ra]
 19 mâr ši-ip-ri ša a-hi-ia an-ni-ta iḫ-ta-ba-na
 20 u[m-ma]-a ul ga-ag-ga-ru ki-ir-bu-um-ma
 21 a-hu-ka i-še-im-me-ma šu-ul-ma i-ša-ap-pa-ra-ak-ku
 22 ma-tum ru-ga-at a-na a-hi-ka ma-an-nu i-ga-ab-ba-aš-šu-um-ma
 23 šu-ul-ma ha-mu-ut-ta i-ša-ap-pa-ra-ak-ku
 24 ki-i ma-ar-ša-ta-a a-hu-ka i-še-im -me -e -ma

¹⁷³ Trans. için bkz. J. A. Knudzon, *a.g.e.*, s. 78-84; J. Mynářová, *a.g.e.*, s. 188; İngilizce terc. için bkz. W. L. Mon, *a.g.e.*, s. 12-16; Türkçe terc. için bkz. F. Kınal, 1965, s. 189.

25 ù mâr ši-ip-ri-šu ul i-ša-ap-pa-ra-ak-ku
 26 a-na-ku a-ka-an-na aḫ-ta-ba-aš-šu um-ma-a a-na a-hi-ia
 27 šarri rabî ma-tum ru-uḫ-tu-ú i-ba-aš-ši ù ki-ru-ub-tum i-ba-aš-ši
 28 šu-ú a-ka-an-na iḫ-ta-ba-a um-ma-a mâr ši-ip-ri-ka ša-a-al
 29 ki-i ma-tum ru-ga-tu-ma aš-šu-mi-ka a-hu-ka la iš-mu-ú-ma
 30 a-na šu-ul-mi-ka la iš-pu-ra
 31 i-na-an-na ki-i mâr ši-ip-ri-ia a-ša-tu-mu iḫ-ba-a
 32 ki-i gi-ir-ru ru-ga-a-tum li-ib-ba-at a-hi-ia ul am-la-as-s[a-ku]
 33 ù ki-i iḫ-bu-ni i-na ma-ti ša a-hi-ia
 34 ga-ab-bu i-ba-aš-ši ù a-hu-ú-a mi-im-ma-ma ul ha-ši-i[h]
 35 ù i-na ma-ti-ia ga-ab-bu-um-ma i-ba-aš-ši
 36 ù a-na-ku mi-im-ma-ma ul ha-aš-ha-[ku]
 37 a-ma-ta ba-ni-ta ša ul-tu pa-na i-na ga-at šar-ra-ni
 38 ma-ah-ra-nu-ma šu-ul-ma a-na a-ha-mi-iš ni-ša-ap-pa-[ra]
 39 ši-i-ma a-ma-tum i-na bi-ri-ni lu ka-a-a-na-a[t]
 40 [šu-]ul-mi a-na m[u]-[h]-hi-k[a]-----
 41 [- - - - Kırık satır- - - -]
 42 [- - - - Kırık satır- - - -]
 43 [- - - - Kırık satır- - - -]

Ay.

44 [- - - - -]
 45 [- - - - -]
 46 [- - - - -]
 47 [š]a----- ša n[a]-a[d-n]u - - - - -
 48 šu-ul-m[i - - - -] ù šu-lum-ka i-g[a-ab-bi]
 49 at-ta i-na-an-[na - - - -]- -ri id-du-ú-ši it-ta - -
 50 ma-ar ši-ip-ri-ia ta-ak-ta[-la]
 51 ma-ar ši-ip-ri-ka ṭi-e-ma al-ta-ka-an-ma al-ta-ap[-ra-aš-šu]
 52 mâr ši-ip-i-ia ha-mu-ut-ta ṭi-e-ma šu-ku-un-ma li-i[l-li-ik]
 53 ù ki-i iḫ-bu-ni-im-ma gi-ir-ru da-an-n[a-tum]
 54 mu-ú ba-at-ḫu ú ūmu^{mu} im-[mu]
 55 šu-ul-ma-na ma-'a-da ba-na-a ul ú-še-bi-la-ak[-ak]
 56 4 manâ ^{abnu}uknâ ba-na-a ki-i šu-ul-ma-an ga-ti
 57 a-na a-hi-ia ul-te-bi-la

58 ù 5 ši-mi-it-ta ša si-si-i a-na a-hi-ia ul-te-bi-la
 59 ki-i ūmu^{mu} iṭ-ṭi-bu mâr ši-ip-ri-ia ar-ku-ú ša il-la-ka
 60 šu-ul-ma-na ba-na-a ma-'a-da a-na a-hi-a ú-še-ib-bi-la
 61 ù mi-nu-ı ša a-hu-ú- a ha-aš-hu a-hu-a li-iš-pu-ra-am-ma
 62 ul-tu bi-ti-šu-nu li-il-ḳu-ni-iš-šu
 63 du-ul-la ša-ab-ta-ku-ma a-na a-hi-ia aš-pu-ra
 64 a-hu-ú-a hurâša a-na-a ma-'a-da li-še-bi-la-am-ma
 65 a-na du-ul-li-ia lu -uš -ku -nu
 66 ù hurâša ša a-hu-ú-a ú -še -ib -bi -la
 67 a-hu-ú-a a-na pa-an ga-a-a-pa-ni ma-am-ma la ú-ma-ša-ar
 68 [inā] ša a-hi-ia li-mu-ra-ma a-hu-ú-a li-ik-nu-uk-ma li-še-bi-la
 69 [h]urâša ma-ah-ra-a ša a-hu-ú-a ú-še-bi-la ki ša a-hu-ú-a ul i-mu-ur
 70 ga-[a]-a-pa-nu-um-ma ša a-hi-a ik-nu-uk-ma ú-še-bi-la
 71 40 m[a]nâ hurâša ša na-šu-ni a-na ú-tu-ni ki-i aš-k[u-nu]
 72 [ù š]a -ar-ru-um-ma ul i -la [-a]
 73 [ù] I ša-al-mu mâr ši-ip ri-ša ša aš-pu-ra-a[k-ku]
 74 [ši]-ni-šu gi-ir-ra-š ha-ab-t[a-]
 75 [i]l-te-it I bi-ri-ia-ma-za ih-ta-ba[-at]
 76 [ù š]a-ni-ta gi-ir-ra-šu I pa-ma-hu[-]
 77 [ša-k]i-in ma-ti-ka ša ma-at ki-iš-ri ih-ta-b[a-at]
 78 [ù] di-n ša-a-šu a-hu-ú-a - - -
 79 [ki-i] mâr ši-ip-ri-ia a-na pa-an a-hi-ia it-[te-bu]
 80 [a-ka-]an-na I ša-al-mu a-na pa-an a-hi-ia li-it-t[e-bi]
 81 [pa-d]i-e-šu li-te-ir-ru-ni-i[š-šu]
 82 [ù] hi-bi-il-ta-šu li-ša-al-li-m[u-šu]

Tercüme; ¹⁻⁷ Misri ülkesi kralı, büyük kral, Naphurariya'ya, kardeşin büyük kral, Karaduniaş ülkesi kralı, Burna-Buriaş şöyle söyler: “Ben iyiyim. Evim, atlarım, arabalarım, büyüklerim ve ülkem son derece iyidir. Kardeşimin evi, atları, arabaları, büyükleri ve ülkesi (de) son derece iyi olsun!”

⁸⁻¹³ Kardeşimin elçisi buraya vardığı zamandan beri, ben çok iyi değilim ve bu yüzden onun elçisi benimle yemek yemedi ve içmedi. Eğer sen elçine sorarsan [- - -], o benim iyi olmadığımı ve şimdiye kadar (birşeyin iyi gelmediğini) söyler. ¹⁴⁻²⁵ (Böylelikle) iyi olmadığım için ve kardeşim beni (görmediği ve ilgilenmediği için), kardeşime kızmış

olduğumdan ona şunları söyledim; “kardeşim hasta olduğumu duymadı mı? Neden beni görmedi, benimle ilgilenmedi? Neden elçisini buraya göndermedi ve beni ziyaret etmedi?” Kardeşimin elçisi bana şöyle dedi; “burası yakın bir yer değil, kardeşin sana olanları duyabilirsin ve sana selam yollayabilirsin. Ülke çok uzakta. Kim ona söylesin ki o sana hemen selam göndersin? Kardeşin senin hasta olduğunı duyabilseydi, o elçisini sana gönderirdi.”²⁶⁻³² Bana (olan hitaba) söyle söyledim; “kardeşim, büyük kral için, gerçekten uzak ve yakın ülke var mıdır?” o bana şöyle (karşılık verdi); “kendi elçine sor memleket uzak mıdır? Kardeşin duyabilir ve selam gönderebilir mi? Şimdi ben kendi elçime sorduğum için ve o bana yolculuğun çok uzak olduğunu söylediği (için) ben (daha fazla) kızgın olmadığımı söyledim.³³⁻⁴¹ Ayrıca, bana söylenene göre, kardeşimin ülkesinde herşey vardır ve kardeşimin hiçbirşeye ihtiyacı yoktur. Ayrıca benim ülkemde de herşey vardır ve benim de birşeye ihtiyacım yokur. Eski krallardan beri uzun zamandır iyi ilişkileri miras aldık ve böylece biz (de) birbirimize selam gönderelim. Aynı ilişkiler bizim aramızda da olsun. Ben sana [selam göndereyim, sen de bana selam gönder].⁴²⁻⁴⁸ Satırların çoğu kırık.⁴⁹⁻⁶² Sen (şimdi) benim elçime önce eşlik ettin (sonra) onu iki yıldır alıkoydun. Ben senin elçine bilgi verdim ve onu gönderdim. Benim elçime de bilgi ver onu derhal gönder. Üstelik bana söylendiğine göre, yollar tehlikeli(ymiş). Havalar çok sıcak ve sular kesikmiş(su yokmuş). (bu yüzden) daha fazla hediye göndermedim. Kardeşime 4 mina kaliteli lapis-lazuli yoladım. İlaveten 5 at takımı yolladım. Havalar düzeler düzelmez, benim sonraki elçim, kardeşime güzel hediyeler götürecektir. Böylece kardeşim her ne isterse bana yazsın, ben ona evden onları göndereyim.⁶³⁻⁷² Kardeşime bir iş ile meşgul olmaya başladığımı yazdım. Kardeşim çok fazla (miktar) iyi altın göndersin (ki) işim için o (altını) kullanabileyim. Ama kardeşim bana göndereceği altını hiçbir değiştirme memuruna (bırakmasın). Kardeşim bizzat kontrol etmeli, ondan sonra mühürlesin ve bana göndersin. Kesinlikle kardeşim daha önce kontrol etmemişi ve bana altını öyle göndermişti. Yalnızca onun memuru altını mühürleyerek göndermişti. O zaman ben fırına attığım zaman 40 mina altın eksik gelmişti.[yemin ederim ortaya çıktı (öyleydi)].⁷³⁻⁸³ Sana yolladığım elçim Şalmu'nun iki kervanı da soyuldu. İlkini Biriawaza ikincisini Pamahu (senin vasal devletlerin) soydu. [o zaman] kardeşim bu meseleyi (halletmeyecek mi?) Benim elçim kardeşimin önünde konuştuğu zaman, elçim Şalmu, biraderimin önünde konuşsun. Onun eşyaları ona verilsin ve onun kaybettiklerinin zararı ödensin.

EA 8 MEKTUP¹⁷⁴

Burna-Buriaš tarafından IV. Amenofis'e gönderilen EA 8 No'lu mektup elçilerin ve onlara eşlik eden kervanların iki ülke arasındaki diplomasi trafiğinde ölüme kadar varan tehlikeler ile karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Bir önceki mektup EA 7 de bahsedilmiş olan kervanların saldırıya uğraması ve soyulması meselesinin bu mektupta neredeyse iki ülke arasında elçi gönderimini durdurarak diplomasının kopma noktasına geldiğini göstermektedir.

- 1 [a-n]a Na-ap-'-hu-ru-ri[-ia]
 2 LUGAL^{KUR}Mi-iş-ri-i ahi-ia q[í-bí-ma]
 3 um-ma bur-ra-bu-ri-ia-aš LUGAL^{KUR}Ka-ra[-du-ni-ia-aš]
 4 ŠEŠ-ka-ma a-na ia-a-ši šu-ul-mu
 5 a-na ka-ša mâti-ka bîti-ka aššâti-ka mârê-k[a]
 6 amêlu rabûti-ka sise-ka^{isu}narkabâti-ka
 7 da-an-ni-iš lu šu-ul-mu
-
- 8 a-na-ku ù ahi-ia it-ti a-ha-mi-iš
 9 ʔa-bu-ta ni-id-da-bu-ub
 10 ù an-ni-ta ni -iḫ -ta -bi
 11 um-ma-a ki-i ab-bu-ni it-ti a-ha-mi-iš
 12 ni-i-nu lu ʔa-ba-nu
 13 i-na-an-na damgarâ-a
 14 ša it-ti ahu-ʔa-a-nu te-bu-ú
 15 i-na^{KUR}Ki-na-ah-hi a-na ši-ma-a-ti it-ta-ak-lu-ú
 16 ul-ta ahu-ʔa-a-bu a-na mu-uh-hi ahi-ia i-ti-ḫu
 17 i-na alu^{ki}hi-in-na-tu-ni ša^{mâtu}ki-na-ah-hi
 18 I šu-um-ad-da mâr I ba-lum-me-e
 19 I šu-ta-at-na mâr I ša-ra-a-tum ša^{alu}ak-ka
 20 amêlûti-šu-nu ki iš-pu-ru^{amêlu} damgarê-ia
 21 id-du-ku ù kspa-[š]u-nu it-tab-lu
 22 [I az]-[z]u a-na pa-[ni-k]a ki-i
 23 [a]l-ta-ap-ra-a[k-k]u ši-ta-[al-šu-ma]
 24 li -ik -ba -ak [-ku]

¹⁷⁴ Trans. için bkz. J. A. Knudzon, *a.g.e.*, s. 84-88; J. Mynářová, *a.g.e.*, s. 188; İngilizce terc. için bkz. W. L. Knudzon, *a.g.e.*, s. 16-17; Türkçe terc. için bkz. F. Kinal, 1965, s. 189-190.

25 [mātu k]i-na-ah-hi mât-ka ù ša[r]rân[i-ša ardâni
 26 i-na mâti-ka hu-um-mu-ša-ku su-ni-iḫ-[šu-nu-ma]
 27 kspa ša it-ba-lu šu-ul-l[i-im-šu]
 28 ù amêlūti ša ardâni-ia i-[du-uk-k]u
 29 du-uk-šu-nu-ti-ma da-mi-[š]u-nu te-e-ir
 30 ù šum-ma amêlūti an-nu-ti ul ta-ad-du-uk
 31 i-tu-ur-ru-ma lu-ú girra at-tu-ú-a
 32 ù lu ^{amêlūtu}mârē ši-ip-ri-ka i-du-ku-ú-ma
 33 i-na bi-ri-ni mâr ši-ip-ri ip-pa-ar-ra-as
 34 ù šum-ma i-na -ak -ki -ru -ka
 35 I amêla at-tu-ú-a I šu-um-ad-da
 36 šêpê-šu ki-i ú -na -ak -ki -su
 37 i-tu-šu ik -ta -la -šu
 38 ù amêla ša-na-a I šu-ta-at-na ak-ka-a-a-ú
 39 i-na ri-ši ki-i ul -zi -zu -šu
 40 a-na pa-ni-šu iz-za-az amêlūti ša-šu-nu
 41 l[i-i]l-[k]u-ni-ik-ku-um-ma a-mu-ur-ma
 42 [ù ia]-tu ša-al-ma lu ti-i-dî
 43 [a-na šu-u]l-[m]a-ni I manâ ^{abnu}uknâ uš-te-bi-la
 44 [mâr ši-ip]-ri-ia ha-mu-ut-ta ku[-uš-šid-š]u
 45 [ša-a]l-ma ša ahi-ia lu i-d[i-ma]
 46 [mâr] ši-ip-ri-ia la ta-ka-al[-la-šu]
 47 [h]a-mu-ut-ta li-it-ta-a[l-la-ak]

Tercüme: ¹⁻⁷ Misri ülkesi kralı Naphururia'ya, kardeşi Karaduniaş ülkesi kralı Burna-Buriaş söyle söyler: “Ben iyiyim, sen, evin, eşlerin, ülken, büyüklerin, atların ve arabaların son derece iyi olsun!”

⁸⁻²¹ Kardeşim ve ben ortak kardeşlik anlaşması yaptık ve şöyle söyledik: “tıpkı babalarımız gibi biz de dost olacağız.” Şimdi benim tüccarlarım, Abu-ṭabu ile yoldalar, iş için Kenan ülkesinde alıkonuldular. Abu-ṭabu kardeşime gittikten sonra Kenan ülkesinin Hinnaṭuni şehrinde Balumme'nin oğlu Şum-adda ve Akkalı Şaratum'un oğlu Şutatna, adamlarını gönderdi ve benim tüccarlarımı öldürdü ve paralarını alıp gittiler. ²²⁻³³

[Azuzzu'yu] senin huzuruna yolladım. (Böylece) sen ondan bilgi alabilirsin. Kenan senin ülken ve [onların] kralları [senin kölen]. Senin ülkende saldırıya uğradım. Onlara hesap sor ve çalınan paralar telafi edilsin. Benim hizmetlilerimi öldüren adamları öldür ve böylece onların intikamını al (onların kanı yerde kalmasın). Ve eğer adamlara bunu yapmazsan, onlar, senin kendi elçilerinin kervanlarını da öldürecek ve böylece bizim elçi (bağlantımız) kesilecek. ³⁴⁻⁴² Ve eğer onlar sana yalan söylemeyi denerse, Şum-adda, benim adamlarımdan birinin geçişini engelledi, onu alıkoyuyor ve diğer adam, Akkalı Şutatna tarafından zorla hizmetinde tutuluyor, hala onun hizmetinde. Bu adamlar sana getirilsin, böylece sen araştırabilir, sorabilirsin [onlar her nerede öldürüldüler ise] ve böylece haberdar olursun. ⁴³⁻⁴⁷ Sana 1 mina kaliteli lapis-lazuli gönderdim. Benim elçimi çabucak bana yolla (ki) böylece kardeşimin kararını bileyim. Elçimi alıkoyma. Derhal o bana gelsin!

EA 9 MEKTUP¹⁷⁵

Mısır ve Babil arasındaki gerçekleştirilen Amarna mektup trafiğinden diplomasi adına en önemlilerinden olan EA 9 numaralı mektup pek çok önemli konuda bilgi vermektedir. Füzuran Kınal¹⁷⁵’a göre Tutankamon’a gönderilmiş olan bu mektup Burna-Buriaş tarafından IV. Amenofis’e gönderilmiş kabul edilmektedir. 38 satırlık mektup başlangıçta sıkça mektuplarda gördüğümüz evlilik meselelerinde uzak. Hediye miktarlarının gittikçe düşmeye başladığını ki bu diplomasi de ilişkilerin zayılamaya başladığını gösterir, Mısır ile ilişkilerin Babilli Kurigalzu zamanında bile başlamış olduğunu ve en önemlisi Asur’dan bu dönemde Babil’den daha düşük bir konumda olduğunu Mısır’a giden Asurlu elçilerden haberi olan Babil kralının, Mısır kralını azarlamasından anlıyoruz.

- 1 a-na ni-ip-hu-ur-ri-ri-ia LUGAL^{KUR}M[i-iş-ri-i]
2 qí-bi-m[a]
3 um-ma bur-ra-bu-ri-ia-aş LUGAL^{KUR}Ka-ra-d[u-n]i-ia-aş
4 ŠEŠ-ka-ma a-na ia-a-ši šu-ul-mu
5 a-na ka-a-ša É-ka DAM.MEŠ-ka DUMU.MEŠ-ka KUR-ka
6 LÚ.GAL.MEŠ-ka ANŠE.KUR.RA.MEŠ-ka^{GIŠ}GIGIR.MEŠ-ka da-an-
[ni-i]š lu-ú šu-ul-mu
-
- 7 ul-tu ab-bu-ú-a-a ù ab-bu-ka it-ti a-ha-mi[-i]š
8 ʔa-bu-ta id-bu-bu
9 šu-ul-ma-ma ba-na-a a-na a-ha-mi-iš ul-te-bi-i-lu
10 ù me-ri-el-ta ba-ni-ta a-na a-ha-mi-iš ul ik-l[u-]ú
11 i-na-an-na a-hu-ú-a-a 2 ma[n]â hurâşa a-na šu-ul-ma-ni-ia ul-te-bi-i-la
12 i-na-an-na-ma hurâšu ma-a-ad ma-la ša ab-bi-ka šu-bi-la
13 ù šum-ma mi-i-iş mi-ši-el ša ab-bi-ka šu-bi-i-la
14 am-mi-ni 2 manâ hurâşa tu-še-bi-e-la
15 i-na-an-na du-ul-li i-na bît ili ma-a-ad ù danniš
16 şa-ab-ta-ku-ú-ma ip-pu-uş hurâşa ma-a-da šu-bi-la
17 ù at-ta mi-im-ma ša ha-aş-ha-a-ta i-na mâti-ia
18 šu-up-ra-am-ma li-el-ku-ni-ik-ku
-
- 19 i-na Ku-ri-gal-zu a-bi-ia ki-na-ha-a-a-ú ga-ab-bi-šu-nu

¹⁷⁵ Trans. için bkz. J. A. Knudzon, *a.g.e.*, s. 88-90; J. Mynářová, *a.g.e.*, s. 189; İngilizce terc. için bkz. W. L. Knudzon, *a.g.e.*, s.18-19; Türkçe terc. için bkz. F. Kınal, 1965, s. 190-191.

20 a-na mu-uh-hi-šu el-ta-ap-ru-ni um-ma-a a-na ka-an-ni mâti
 21 - da-am-ma i ni-ba-al-ki-ta-am-ma
 22 - - -ka i ni-ša-ki-in a-bu-ú-a-a
 23 an-ni-ta el-ta-ap-ra-šu-nu-ti
 24 um -ma -a
 25 mu-uš-še-ir it-ti-ia a-na na-aš-kú-ni
 26 šum-ma it-ti šarri ša mi-iş-ri a-hi-ia ta-at-ta-ak-ra-ma
 27 it-ti ša-ni-im-ma ta-at-ta-aş-ka-na
 28 a-na-ku ul al-la-ka-am-ma ul a-ha-ba-at-ku-nu-şi-i
 29 ki-i it-ti-ia na-aş-ku-nu a-bu-ú-a-a
 30 aš-šum a-bi-ka ul iš-mi-šu-nu-ti
 31 i-na-an-na aš-şur-ra-a-a-ú da-gi-il pa-ni-ia
 32 a-na-ku ul aš-pu-ra-ak-ku ki-i ti-mi-šu-nu
 33 a-na mâti-ka am-mi-ni el-li-ku-ú-ni
 34 šum-ma ta-ra-ah-ma-an-ni ši-ma-a-ti mi-im-ma
 35 la ip-pu-ú-šu ri-ku-ti şu-nu ku-uş-şi-da-şu-nu-ti

(Yaklaşık 5 satırlık boşluk mevcut)

36 a-na şu-ul-ma-ni-ka 3 manâ ^{abnu}uknâ banâ
 37 u 5 şimitta şa sise şa 5 ^{işu}narkabat işē
 38 ul -te -bi -la -ak -ku

Tercüme: ¹⁻⁶ Kardeşim Misri ülkesi kralı Niphururia'ya, kardeşi Karaduniaş kralı Burna-Buriaş şöyle söyler: “Ben iyiyim. Sen evin, eşlerin, oğulların, ülken, büyüklerin, atların ve arabaların iyi olsun!”

⁷⁻¹⁸ Benim atalarım ve senin ataların aralarında dostluk anlaşması yaptıklarından beni, birbirlerine güzel hediyeler gönderdiler ve rica ettikleri hediyeleri reddetmediler. Kardeşim bana hediye olarak 2 mina altın gönderdi. Şimdi (eğer) sen de altın bol miktarda ise bol gönder, eğer az ise, atalarının gönderdiğinin yarısını gönder. Niçin yalnızca 2 mina yolluyorsun. Şu anda büyük bir tapınak işim (var) ve ben onu yapmak ile meşgulüm. Bana çok altın gönder ve sen benim ülkemden ne istiyor isen bana yaz ki sana göndereyim.

¹⁹⁻³⁸ Benim atam Kurigalzu zamanında bütün Kenanlılara ona şöyle yazdı, “ülkenin sınırına gel ve böylece isyan çıkaralım, seninle ittifak kuralım.” Benim atam onlara şöyle (cevap) gönderdi, “ benimle ittifak kurmayı unut! Eğer Mısır kralı ile düşman olursan ve başka birisiyle ittifak kurarsan gelir ve seni yağmalamaz mıyım? Nasıl benimle ittifak olur?” senin atan hatrına benim atam onları dinlemedi. Şimdi, benim Asurlu vasallarımı, onları sana ben yollamadım. Neden onlar senin ülkende? Eğer beni seviyorsan, onlara hiçbir iş verme, onları eli boş bana gönder. Sana 3 mina hakiki lapis-lazuli ve 5 at takımı, 5 tahtadan at arabası gönderdim.

EA 10 MEKTUP¹⁷⁶

Burna-Buriaš'tan IV. Amenofise gönderilmiş EA 10 No'lu mektup 53 satırdan oluşmaktadır. Pek çok kısmında kırıkları bulunan mektubun son satırları da okunamayacak şekilde kırıktır. Hediyelerin miktarlarından memmun olmayan Babilli krallardan bahseden mektupta elçilerin durumundan da söz edilmekte. Mektubun en önemli özelliği diplomasinde tipik bir özellik olan kardeş hitabı bu kez mektubun selam kısmında yazılmamıştır.

Öy.

1	[a-na na-ap-hu]-ra-r[i-i]a LUGAL ^{KUR} M[i-iş-ri-i qí-bí-ma]
2	[u]m-ma bur-ra-bu-ri-ia-aš LUGAL ^{KUR} Ka-ra-D-d[u]-n[i-ia-aš]
3	a-na ia-a-ši šu-ul-m[u]
4	a-na ka-a-ša a-na bi-ti-ka a-na aš-ša-ti-ka a-n[a - -ka]
5	a-na ra-ab-bu-ti-ka a-na ša-bi-ka
6	a-na ^{isu} narkabāti-ka a-na si-si-ka ù a-na ma-ti-ka
7	da-an-ni-iš lu šu-ul-mu
8	iš-tu ka-ra-in-da-aš iš-tu mârē ši-ip-ri
9	ša ab-bi-ka a-na mu-uh-hş ab-bi-ia it-ta-al-la-ku-ni
10	a-di i-na-an-na řa-bu-tu šu-nu
11	i-na-an-na a-na-ku ù ka-ša řa-bu-tu ni-nu
12	mârē ši-ip-ri-ka a-di 3-šu it-ta-al-ku-ni
13	ù šu-ul-ma-na ba-na-a mi-im-ma ul te-še-bi-lam
14	ù a-na-ku-ma šu-ul-ma-na ba-na-a
15	mi-im-ma ul ú-še-bi-la-ku
16	a-na ia-a-ši-ma mi-im-ma ul ař-ra
17	ù a-na ka-ša-ma mi-im-ma ul a-řar-ku
18	mâr ši-ip-ri-ka ša ta-aš-pu-ra
19	manû hurâşu ša na-ša-a ul ma-li
20	ù a-na ú-tu-ni ki-i iš-ku-nu 5 manû hurâşu ul i-la-a
21	[- - - - š]a i-la-a i-na řa-la-mi pa-an di-ki-ni [š]a-k[i]-in
22	[- - - - - t]i-ma-a e'-e-du-[ši]

¹⁷⁶ Trans. için bkz. J. A. Knudzon, *a.g.e.*, s. 90-94; J. Mynářová, *a.g.e.*, s. 189; İngilizce terc. için bkz. W. L. Moran, *a.g.e.*, s. 19-20; Türkçe terc. için bkz. F. Kınal, 1965, s. 191-192.

- 23 [- - - - - ni-n]u ʔa-bu-tu it-ti a[-ha-mi-iš]
 24 [- - - - - u]l ip-p[u- -]
 25 [- - - - - Kırık satır- - - - -]
 26 [- - - - - Kırık satır- - - - -]
 27 [- - - - - Kırık satır- - - - -]

Ay.

- 28 [- - - - - Kırık satır- - - - -]
 29 - - e ša ri-mi a-na^{mâr[u]}m[i-iš-ri- - - -]- - -
 30 [- - - 'i-i-mu-šu-nu-ti mâr ši-ip-ri-ka ki-i il-ḳ[u-š]i
 31 li -il -ḳa -a
 32 ù^{sinnišatu} li-ú-tu i-tu-ka i-ba-aš-šu-ú
 33 ú-ma-ma lu ša ta-ba-li lu ša nâri
 34 a-[n]a [š]i-i ba-al-ṭi li-ma-aš-ši-lu-ma ma-aš-ku
 35 ki-i ša ba-al-ṭi-ma lu e-pu-uš mâr ši-ip-ri-ia ik-ta-al-d[a]-ku
 36 ù šum-ma la-bi-ru-tu ip-šu-tu i-ba-aš-šu-ú
 37 ki-i^mŠi-in-di-šu-ga-ab mâr ši-ip-ri-ia ik-ta-ad[a]-ku
 38^{išu}narkabât[u] ki-i ka-al-li-e ha-mu-ut-ta li-iš-ša-am-ma
 39 a-na mu-[u]h-hi-ia li-ik-šu-da
 40 ù e[š-š]u-ti ar-ku-ti li-pu-šu-ma
 41 ki-i mâr ši-ip-ri-ia ù mâr ši-ip-ri-ka il-la-ka
 42 it-ti a-ha-mi-iš li-il-ku-ni
 43 a-na šu-ul-ma-ni-ka 2 manâ^{abnu}uknâ ul-te-bi-la-ku
 44 ù aš-šu m[â]rti-ka mimma^{ma} i-ia-[a-n]u ki-i eš-mu-ú
 45 I^{abnu}[T]ik ša ti-im-b[u-]e-ti ša^{abnu}uknê
 46 I lim 40 ù 8 mi-nu-ši-na
 47 a-na šu-ul-ma-ni-ša ul-te-bi-la-aš-ši
 48 ù ki-i ši-ip-ri-ka it-ti^mŠi-in-di-šu-ga-ab
 49 - - - - - e-pu-uš-ma ú-še-šu-[š]u

[son 4 satır kırık]

Tercüme: ¹⁻⁷ Mısır kralı Naphuraria'ya, Karaduniaş kralı Burna-Buriaş şöyle söyler: “ Ben iyiyim. Sen, evin, eşlerin, büyüklerin, askerlerin, atların, arabaların ve ülken son derece iyi olsun!”

⁸⁻²⁴ Karaduniaş'dan şu ana kadar benim atalarım senin atalarının elçileri düzenli olarak gelir. Onlar dostlardı. Şimdi sen ve ben dost olmamıza rağmen, bana üç kere elçi yolladın ve ne sen bana tek bir güzel bir hediye yolladın ne de ben sana güzel hediye yolladım. Ben de hiç bir şey eksik değildir. Sende de hiç bir şey eksik değildir. Bana elçin ile yollamış olduğun 20 mina altın tam değildir. Onları fırına koyduğum zaman 5 mina (bile) çıkmadı. [altın] (kül) gibi dağıldı. Biz dost değil miyiz? [²⁵⁻²⁸ arası satırlar kırık]

²⁹⁻⁴² [- - -], senin elçilerin (geldiği) zaman - - [- - -] onları bana getir. Sen de yetenekli marangozlar var. Vahşi bir hayvan, denizcanlısı ya da kara hayvanlarını tıpkı canlılar gibi tasvir etsin (çizsin). Senin elçini bana gönder. Ama eğer ülke de bazı eski varsa (eskiden gelmiş olan?) benim elçim Şindişugab, sana ulaşır. O hızlıca araba kullanır ve çabucak buraya gelir. O zaman gelecek teslimatları benim elçim, senin elçin ile beraber buraya getirir. ⁴³⁻⁴⁹ Senin için 2 mina lapis-lazuli gönderdim. Senin Miyati adlı kızını (duydum) onun için de 1048 (adet) boncuklu lapis-lazuli'den kolyeyi hediye olarak gönderdim. Senin elçin geldiğinde Şindişugab ile beraber - - - onu (göndereceğim).

EA 11 MEKTUP¹⁷⁷

Burna-Buriaş'tan IV. Amenofise gönderilen EA 11 No'lu mektup 23 satırdan oluşmaktadır. Siyasi anlamda pek bir bilgi vermeyen mektup, Mısır'da ölen bir kadın hakkında ve daha önceden Babil'den Mısır'a gönderilmiş bir kadın hakkındadır.

Öy.

- 1 a-na ^mna-ap-hu-ru-ri-a LUGAL ^{KUR}Mi-iş-ri-i ah[i-ia qí-bí-ma]
2 um-[ma ^mBur-na-bu-ri-ia-aş LUGAL ^{KUR} Ka-ra-du-i-ni-i[a-aş ahu-ka-ma]
3 a-[na ia-şi ş]u-ul-mu a-na ka-a-şa aššāti-ka bîti-k[a mârē-ka]
4 [a-na sise-k]a ^{isu}narkabāti-ka da-an-ni-iş lu ş[u-ul-mu]

---

5 [- - - - - a]-bi-ka ıu-ub-ba-tum hu-'-a mâr ş[i-ip-ri-ia]
6 [- - - - - ta-ar-g]u-ma-an-na al-ta-ap-[ra]
7 [- - - - - al-t]a-ap-ra um-ma-a mârat šarri ša - - -
8 [- - - - - il-ı]u-ú-ni ša-ni-ta-am-ma li-i[l-ıu-ú-ni]

---

9 [- - - - - ha-a-ma-aş-]şi mâr ši-ip-ri-ka ù I - - - - -
10 [ù ^IMi-hu-ni ta-ar-gu-ma-an-n]a ta-al-ta-a[p-ra]
11 [- - - - - a]-bi-ia ıu-ub-ba-a-tum a[n-na-a-tum]
12 [- - - - - -a-]ma-tum an-na-a-tum ša - - - -
13 [- - - - - a]-mi-il-ta ša-a-şi a - - -
14 [- - - - - i-n]a mu-ta-ni¹⁷⁸ mi-ta-ni mi-ta[-at- - - -i]ş-şi
15 [- - - - - al-ta-ap-]ra um-ma-a a-mi-il-ta ša-[a-şi - - - -]

---

16 [I ha-a-ma-aş-şi mâr ši-]ip-ri-i-ka ù I Mi-hu-ni t[a-ar-gu-ma-an-n]a
17 - - - - - ú-ka-li-mu-şu-nu-ti a-na ıa-ıa-[a]d i[l]-k[i] - -]
18 [- - - - - ih-t]a-du-ú ù ša a-na mu-uh-ri-i-[k]a
19 li-i[l-li-ku m]a-an-nu i-li-ıa-ak-ku-uş-şi it-ti I ha-a-a
20 5 ^{isu}narkabtu i-na 5 ^{isu}narkabti i-li-ıu-ni-ik-ku-uş-şi i-na-an-na-a-ma
21 - - - - - a lu-şe-bi-la-ak-ku-uş-şi šarrāni š ali-mi-ti-ia
22 [- - - - - u]m-ma-a mârat šarri rabî i-na 5 ^{isu}nar[kabti a-]na ^{KUR}mi-is-ri-i
na-[ş]u-ú-şi

---

23 - - - - - a-na a-bi-ka ú-ş[e-bi-i]-lu

¹⁷⁷ Trans. için bkz. J. A. Knudzon, a.g.e., s. 94-98; J. Mynářová, a.g.e., s. 189; İngilizce terc. için bkz. W. L. Moran, a.g.e., 21-23; Türkçe terc. için bkz. F. Kınal, 1965, s. 192-193.

¹⁷⁸ Mütānum= Bir hastalık, salgın, veba. Nafiz Aydın, *Eski Asurca Dil Bilgisi*, Antalya, 2012, s. 530; The Chicago Assyrian Dictionary CAD M₂, s. 296.

24 ----- -i-ka 3 LIM šâb[ē it-t]i-i-šu
 25 [- ----- l]u-ul-l[i-----] a-bu-ú-a-a
 26 [- ----- p]a-ar
 27 [- ----- k]i
 28 [- ----- š]u-up-ra-am-ma
 29 -----

[tabletin alt kısmı tamamen kırık]

Ay.

1 ----- MEŠ-šu-nu
 2 ----- aš-šu
 3 ----- il-pu-tum
 4 [- ----- l]i-il-ḳ[u -----]il-pu-tum
 5 [- ----- M]EŠ ba-al-tu-t[-----] li-il-ḳu-ni [šu-bi-i-šu]
 6 šum-ma la-bi-ru-tum ga-am-ru-tum i[-ba-aš-š]u – h[a - - š]a
 7 šum-ma la-bi-ru-tum ia-a-nu eš-šu-ú-ti li-il[-p]u-ú-ma
 8 I ša-al-ma damgara šu-bi-i-la šum-ma I ša-al-mu da[m]garu it-ta-at-la-ka
 9 mâr ši-ip-ri-i-ka ša il-la-la li-il-ka li-il-ḳa-a
 10 iše ša ši-in-ni li-il-pu-tum ù li-iš-ru-ú-pu
 11 ša-am-mi ša ši-e-ri ša a-na a-ha-mi-iš ma-aš-lu ša ši-in-ni
 12 li-il-pu-tum ù li-iš-ru-pu-ú-ma li-il-ḳu-ni

---

13 I ha-a-a ra-ba-a-ka ša ta-aš-pu-ra ^{isu}narkabtu ù šâbē it-ti-i-šu mi-i-šu
 14 [^{isu} nar]kabtu ù šâbē ma-’a-da šu-up-ra-am-ma I ha-a-a-ma mârat šarr[
 i-li-ḳ]a-ak-ku

15 [ra-b]a-a ša-na-am-ma la ta-ša-ap-pa-ra mârat šarri ša ni is- - - di-ša
 16 [ši lu-]ú i-tu-ú-a-a- la uh-ha-ar šu-up-ra-am-ma ha-mu-ut-t[a]
 17 [ù šu]m-ma i-na libbi ša-at-ti an-ni-ti ^{isu}narkabta ù šâbē ta-ša-ap-pa-[ra]
 18 [- - ḳ]i ki-i ka-al-li-e li-ša-am-ma ṭi-e-ma li-iḳ-b[a-ak-ku]

---

19 [pa-na a]-bu-ka a-na ku-ri-gal-zu hurâša ma-’a-da ú-še-bi-i-lu - - -
 20 - - - - ša ku-ri-gal-zu mi-nu-ú i-ta-ti-ir-ma i-na êkalli - - -
 21 [ša mi-i]n-da-di aš-šum šarrâni š ali-mi-ti še-mi-e um-ma-a hurâ[šu - -]
 22 - - šarrâni ah-hu-tum ṭa-bu-tumsa-li-mu ù a-ma-tum [ba-ni-tum]

23	[šum-ma k]a-bi-it abnāti ka-bi-it kaspu ka –bi –it [hurâšu]
24	10[k]u-ur-ba-ni-e ša ^[abn] uuknê banê a-na šu-ul-ma-ni-ka u[l-te-bi-la-ak-ku]
25	a-na be-el-ti bîti-ka 20 ti-im-bu-e-ti ša ^{abnu} uuknê banê [ul-te-bi-la-aš-ši]
26	ki-i mimma ^{ma} ia-tu-ma la i-pu-ša-an-ni ša a-na-ku šu-u[l - - -]
27	ù ši-i ri-e-ši la iš-šu-ú ki-i du-lu-uh-t[i - - - -]
28	hurâša ma-'a-da at-tu-ka-a-ma li-il-ku-ni - - - - -
29	li-il-ku-ni a-na ku-ta-al ša -at -ti [an-ni-ti-im-ma]
30	du-ul-li ha-mu-ut-ta lu-uk-šu-ud ù t[i - - - - -]
31	la i-ka-ab-bi um-ma-a šu-ul-ma-na ma-'[a-da ba-na-a]
32	mâr ši-ip-ri-ka il-te-ki šu-ú a-hi - - - - -
33	- - - - - ki-i lu-šbi-la-ak-[ku - - - - - šu-b]i-la-am-ma
34	[- - - - - šu-ul-m]a-na ma-a-da a-na k[a - - - - -]

Ön yüz Tercüme: ¹⁻⁴ Misri ülkesi kralı kardeşim Naphururia'ya Karaduniaş ülkesi kralı Burna-Buriaş söyle söyler: “ Ben iyiyim. Sen, eşlerin, evin, ülken, atların, arabaların son derece iyi olsun!”

⁵⁻⁸ Babanın [eşinin arkasından] yas tutuldu. [benim] elçim Hu'a'yı ve - - - - bir mihmandarı [sana] gönderdim. Benim yazdığımı şöyle söyledin: “ [senin baban] bir kralın kızını değil başka birisinin kızını getirdiler.

⁹⁻¹⁵ Senin elçin [Hamaş]şi ve [- - - - mihmandarın Mihuni] ile şöyle [söyledin: “ - - - - -babamın karısının] yası (bittikten) sonra - - - - -bu kadın ki o vebadan öldü”.

¹⁶⁻²² [o zaman] ben [benim kızımı] senin elçin [Hamaş]i'ye ve mihmandarın Mihuni'ye sundum. Onlar benim kızımın başına yağ döktü.¹⁷⁹ Peki sana başka birini kim (getirecek)? Haya ile 5 at arabası var(dı). Sana 5 at arabası ile o (kız) getirilir mi? Benim evimden sana onu getirmek onaylanacak şey mi? Benim komşu krallarım (diyebilir ki): “ büyük bir kralın kızını Mısır'a (sadece) 5 araba ile taşıyacaktlar.

²³⁻²⁸ [benim babam] onun kızı için onay verdiğinde, senin babana [- - - -] onunla 3000 asker [- - - -]

¹⁷⁹ Başına yağ dökmek ifadesi mecaz anlamda kullanılmış olup esas manâda Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında evlilik kurumunun oluşturulmasının aşamalarından birisi olan, kızın başını bağlama, yani taraflarca söz kesmek anlamındadır.

Arka yüz Tercüme: ¹⁻⁵ [- - - -] - - - - [- - - -] onlar oyulmuş - - - - - [- - - -] onları bana gönder - - - onları canlı gibi oysun ve bana (öyle) gönder. ⁶⁻¹² Eğer önceden mevcutsa hemen getir. Eğer eskisi mevcut değilse, yeni bir tane olsun ve tüccar Şalmu onları bana getirsin. Eğer tüccar ölmüş ise, senin elçin bana gelsin. Ahşaplar fildişi oymalı ve boyanmış olmalı.

¹³⁻¹⁸ senin tüccar Haya için bana yolladığın at arabaları ve askerler çok az. Haya ile sana prenses getiriliyorken daha fazla [at] arabası ve asker yolla. Başka tüccar buraya gönderme. Başına yap sürülen prensesn burada benim tarafımdan geciktirilmedi. Böylece onlar çabucak (gelsin). Eğer bu yıl içinde sen buraya asker, at arabası ve bir elçi yollamaya niyetliysen derhal yola çıksın, bana bilgi ver.

¹⁹⁻²³ (sonra) senin baban buraya, Kurigalzu'ya bolca hediye olarak altın gönderdi ve böylece şimdi benim atamın sarayında ne eksikti. Komşu kralların şöyle dediğini duydu(m): “altın çok fazla. Krallar arasında kardeşlik, barış ve [iyi] ilişkiler var. [o maden, gümüş ve altın zenginidir.]

²⁴⁻³⁴ Sana hediye olarak 10 öbek hakiki lapis-lazuli gönderdim ve senin eşine 20 hakiki lapis-lazuliden mücevher gönderdim. Biliyorum ki Mayatu'yu yalnız başına benim için hiç birşey yapmıyor benim sağ[lığım] ve restore işim ile ilgilenmiyor. Onlar ile mümkün olduğunca çok altın gönder. Bu yılın sonuna kadar çabucak bitirebileyim ve - - - - [- - - -] o (dememeli ki): “ senin elçin güzel ve büyük bir hediye aldı”. O - - - - [ ] sana nasıl gönderebilirim ki? Bana [çok fazla altın] gönder (ki) böylece ben de sana büyük bir hediye göndereyim.

EA 12 MEKTUP¹⁸⁰

Babilli bir prensesten esrarengiz bir adama gönderilmiş olan EA 12 No'lu mektup diplomasi adına pek bir bilgi sunmasa da bir prensesin bu mektubu ilgi çekicidir. Ayrıca prenses tarafından yazılan (muhtemelen bir kâtime yazdırılan) bu mektup son derece diplomatik üslup ile yazılmıştır.

- 1 a-na ^MBi-lí-ia
- 2 qí-bí-ma um-ma
- 3 DUMU.MÍ LUGAL-ma¹⁸¹
- 4 a-na ka-ša ^{GIŠ}GIGIR t[i]-ka
- 5 [a]-m[i]-l[u-t]i [ù É-k]a
- 6 lu-ú [š]u-u[l -m]u
- 7 ilāni ša ^MB[u]r-ra-bur-[i]a-aš
- 8 it-ti-ka li-li-ku
- 9 šal-mi-iš a-li-ik
- 10 ù i-na ša-la-me
- 11 'i-ir-me bîta-ka a-mur
- 12 i-na p[a - - - - -]
- 13 a-ka-an-n[a] u[l- - - -]
- 14 um-ma-a ul-tum g[i- -]
- 15 mâr šip-ri-ia ši-ir-pa
- 16 ú-še-bi-la a-na
- 17 alāni-ka ù bîti-ka
- 18 lu-ú ul -mu
- 19 it-ti li-bi-ka
- 20 l[a] ta-[d]a-[b]u[-u]b –
- 21 ù ia-a-ši it-ku l[a]
- 22 te-te-en-da-ni

- 23 ardu-ka ^MKi-din-addi
- 24 i -ša –ak –ni
- 25 a-na di-na-an

¹⁸⁰ Trans.için bkz. J. A. Knudzon, *a.g.e.*, s. 98-100; J. Mynářová, *a.g.e.*, s. 190; İngilizce terc. için bkz. W. L. Moran, *a.g.e.*, s. 24; Türkçe terc. için bkz. F. Kınal, 1965, s. 193.

¹⁸¹ Akk. *mârat šarri* = *kralın kızı*

Tercüme: ¹⁻⁶ Belia'ya kralın kızı söyle söyler: “ Sana, arabalarına, adamlarına, evine selam olsun ⁷⁻¹¹ Burna-Buriaş'ın tanrıları seninle olsun ve sen iyi ol! Selametle git ve senin evini gör. ¹²⁻²² - - - - -önünde(?) - - - - -sonra - - - - -şöyle- - [ ] Elçilerim renkli kumaştan elbise getirir. Senin şehrin ve ev halkın için herşey güzel gitsin!. Endişelenme, sen beni üzmeyeceksin.”

²³⁻²⁶ Kölen Kidin-Addu koyuldu (oldu). Efendime ömrümü veririm

Bu mektupların haricinde Amarna Arşivi'nde iki adet de hediye listeleri bulunmuştur. EA 13 No'lu mektup,¹⁸² Babil'den Mısır'a gönderilmiş bir drahoma¹⁸³ listesidir. Ön yüz 34 satır ve arka yüz 28 satır olmak üzere iki kısımdan oluşan bu listenin bütün satırlarında kırıklar mevcuttur. Listedeki hediyeler genel ağırlıkta diplomasinin olmazsa olmaz unsuru olan lapis-lazuli taşı ve ondan yapılmış eşyalar oluştururken, değerli taşlardan eşya ve takılar, bronz ve gümüşten eşyalar oluşturmaktadır.

EA 14 No' lu mektup¹⁸⁴ ise, Mısır kralı tarafından Babil kralına gönderilmiş düğün hediyelerinin bir listesidir. Dört ayrı kısımdan oluşan bu listede çok fazla kırık olmakla beraber Mısır'dan Babil'e gönderilen hediyelerin miktarı ve çeşitliliği daha fazladır. Temel olarak altının ve altın kaplamalı eşyaların ağırlıkta olmasıyla birlikte, altın ve değerli taşlardan yapılmış yüzük ve bilezikler¹⁸⁵, halhaller, altın ve gümüşten yapılmış usturalar ve çok sayıda ustura taşı, altın kaplama kaseler, altın kaplarda göz boyası ve çeşitli kozmetik eşyalar, çeşitli içecekler; kral, kralın karısı ve kralın kızının altın kaplama heykelcikleri, altın kaplama ahşap arabalar, altın kaplama sedir ağacından gemi ve küçük gemicikler, çeşitli tören giysileri ve çok kıymetli ve hoş kokulu aromatic yağlar (mektupta ismi geçenler *namša*, *maziqta*, *kuba*, *kuikku*, *ašša*) ve daha bir çok hediyedir.

Bu iki uygarlık Babil ve Mısır arasında gerçekleştirilmiş olan mektup trafiği Amarna Dönemi içerisinde iki devletin birbirleriyle ne kadar yakınlaştığını ancak

¹⁸² Trans. ve Almanca terc. için bkz. J. A. Knudzon, *a.g.e.*, s.100-105.; İngilizce terc. için bkz. W. L. Moran, *a.g.e.*, s.24-26.

¹⁸³ Günümüzde hala bazı kültürlerde görülen bu uygulama kız tarafının damada vermiş olduğu çeyizdir

¹⁸⁴ J. A. Knudzon, *a.g.e.*, s. 106-124 ; W. L. Moran, *a.g.e.*, s. 27-37.

¹⁸⁵ Altından yapılmış bileziklere *puati* adı verilmekte, dayanıklı taşlardan yapılmış olanlarına ise *mahda* adı verilmekte. W. L. Moran, *a.g.e.*, s. 29.

zamanla ilişkilerinin nasıl bozulmaya başladığını göstermektedir. Özellikle Babilli kralların son mektuplarında atalarından beri ilişkilerinin devam ettiğini ve aynı ilişkilerin kendi dönemlerinde de sürmesini dilediklerini yazmaları ilişkilerin eskisi gibi gitmediğini ancak sürdürülmesi yolundaki çabalarını diplomatik anlamda yürütmeye çabaladıklarını göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ BABİL DÖNEMİ DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ

(M.Ö. 625-539)

3.1. Kaldeliler Dönemi Babil Siyasi Tarihi

İlk kez Asur Kralı III. Salmanassar'a ait yıl adlarında isimleri geçen Kaldeliler, Aşağı Dicle ve Fırat boylarındaki bataklık ve göllerde kabile tipi beylikler halinde yaşamaktaydı. Bu Kaldeli kabilelerden üç tanesi iyi bilinmektedir. Bunlar; Bit-Dakkuri¹⁸⁶ Bit-Amukani ve Bit-Yakin kabileleridir. Bit-Dakkuri, Babil'den çok uzak olmayan Borsippa'nın güneyinde, Bit-Amukani, Uruk şehrinin kuzeyinde Aşağı Fırat'ta, Bit-Yakin ise Ur kenti çevresinde ve doğuya doğru uzanan bataklık alanda bulunmaktaydı. Çoğu kez Arami halkı ile karıştırılan Kaldeliler, Arap Yarımadası'nda yapılan ve aracı olarak ticaretine müdahil oldukları lüks malların ticareti ile uğraşan zengin kavimler olmuşlardı. Pek çok kaynakta *Keldaniler* olarak da geçen Kaldeliler, Suhu ve Hindanu gibi zengin devletler ile de temas halindeydiler.¹⁸⁷

Yeni Babil Dönemi ya da Geç Babil Dönemi olarak tarihlendirilen Kaldeliler Dönemi, yerli bir sülalelerin Babil'e hâkim olduğu son dönemdir. Bu dönem diplomasi, ilişkiler açısından kesinlikle kendisinden önceki dönemlerin çok gerisinde olsa da Babil'e çağdaş krallar, daha önce görülmemiş Babil'in eşsiz, etnik ve fantastik krallarına ve onların muazzam inşaat faaliyetlerine tanıklık etmişti. Bu dönem de Babil'in görkemine görkem katacak eserler yaratılırken, siyasi ya da diplomasi açısından önemli derecede kanıtlar ele geçirilememiştir. Önceki dönemlerde Yakındoğu'da yaşanan gelişmeleri kralların saray arşivlerinden takip edebiliyorken, bu kez bilgiler daha önce hiçbir dönemde yazılmamış olan kaynaklardan, tek tanrılı dinlerin kutsal kitaplarından gelmekteydi. İşte bu kaynaklarda yazarlar Babil'in öncesi ve sonrası için merak uyandıracak kaynaklar olacaktı. Biz bu dönem Babil'ini ve onun unutulmaz krallarını ilk kez bu kaynaklardan öğrenecektik. Aslında Babil hakkında ilk okumaları yaptığımız dönem Babil'in bu son dönemidir. Fakat Babil'in bu son dönemi ile ilgili en önemli

---

¹⁸⁶ Sami kökenli bir kelime olan "Bit/Bēt, özellikle Arami kabile ve kent isimlerinin başında kullanılmaktaydı. *Bītum=Ev, aile, tapınak* anlamlarına gelen bu kelime her bir kent ve kabilenin reisinin ismi ile beraber kullanılıyordu. Bēt Bahiyani (Tell Halaf, Guzana, Türkiye-Suriye sınırında) Bahiyani'nin evi/kabilesi, Bēt Zamani (Amedi-Diyarbakır) Zamani'nin evi/kabilesi gibi... Edward Lipiński, *The Aramaeans Their Ancient History, Culture, Religion*, Leuven-Paris-Sterling-Virginia, 2000, s. 119-161.

¹⁸⁷ A. Kuhrt, *a.g.e., C. II*, s. 22-23.

bilgiler politik kaynaklardan ya da siyasi yazışmalardan değil, kendisini nefretle anan Kutsal Kitap'tan gelmektedir. Bu sebeple Babil'in bu geç döneminde yaşanan siyasi ve diplomatik gelişmeler dinî icraatlar ve inşaat faaliyetleri kadar ayrıntılı değildir. Yalnızca inşaat metinlerinde kraliyet yazıtı geleneği uzun ve ayrıntılı kayıt edilmiştir.

Babil'in en önemli komşularından Asurlulara ait kayıtlarda ise, kralların odak noktasının askerî faaliyetler olmasından dolayı, askerî olaylar ve sefer bolluğunun yanı sıra bu imgelere dönük eserler yer almaktadır. Özellikle Asurlu kralların neredeyse yaşadıkları her olayı saray duvarlarına resmederek kayıt altına almaları yaşanan olayların taraflı da olsa en önemli görsel malzemelerini oluşturmaktadır.

Yeni Babil Dönemi'nin en önemli özelliği Babil'in, Asurlu krallara bağlı olmaktan çıkıp yepyeni bir devletin merkezi olmasıydı. Asurluların yıkılışına şahit olan bu dönemde Babil, M.Ö. 625 yılından M.Ö. 539 yılına, Pers işgaline kadar 86 yıllık bir sürede Kaldeliler tarafından yönetilmiştir. Kaldeliler Dönemi'nde Babil, büyük görkemine son şekline bürünmüştü. Kaldelilerin Babil'de hüküm sürdüğü bu dönemde diğer bölgelerde de çok farklı uygarlıklar vardı.

Tablo 10. Kaldeli Krallar ve çağdaş krallıklar.¹⁸⁸

<i>Babil</i>	<i>Yehuda</i>	<i>Lydia</i>		<i>Medler</i>	<i>Persler</i>
Nabupolassar (625-605)	Yoşiya (640-609)	Alyattes		Kyaksares (625-585)	I. Kyros
II.Nabukadnezar (604-562)	Yehoahaz (609)			I. Kambyes	
Amel-Marduk ¹⁸⁹ (561-560)	Yehoyakim (609-598)				II. Büyük Kyros (559-530)
Neriglisar (559-556)	Yehoyakin (598)	Kroisos (-540'lar)		Astyages (585-550)	
Labasi-Marduk (556)	Sidkiya (597-587)				II. Kambyes (530-522)
Nabunidus (555-539)					

¹⁸⁸ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 283; J. Oates, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁸⁹ Kutsal Kitap Eski Ahit'de *Evil-Merodah* olarak geçmektedir.

Babil, Asur Kralı Asurbanipal ile aynı kişi olduğu kabul edilen Kandalanu isimli bir kral tarafından yönetilirken bir anda, tahta Nabupolassar (M.Ö. 625-605) çıkmıştı. Yeni dönemin ilk kralı olan Nabupolassar hakkında bilgiler kısıtlıdır. Özellikle bu dönem kralları için söylenebilecek en önemli şey kesinlikle hem Babil hem de Mezopotamya için alışık olunmayan ve sıradışı özelliklerinin ve karakterlerinin olduğudur. Bunlardan bir tanesi, Keldani kökenli bir kabile olan Bit-Dakkuri kabilesinin bir üyesi¹⁹⁰ olması muhtemel olan bu kralın yazıtlarda kendini tanıtmamasıdır. Şöyle ki yazıtlarda kendisinden ‘*Hiç kimsenin oğlu*’ diye söz etmesi Mezopotamya kralları açısından alışılmadık dışında bir hareketti.¹⁹¹ Özellikle Mezopotamya kralları tahta ister meşru ister gayrimeşru yollarla çıksınlar, yine de tahtın meşru sahibi olduklarını duyurmak için yazıtlarında iddialı unvanlar kullanmakla birlikte atalarının isimlerini de saymaktan övünç duyarlar ve tahta çıktuktan sonra iddialı isimler kullanırlardı.¹⁹²

Nabupolassar’ın Babil tahtına çıktığı yıllar Babil için yeniden yükselişken Asur için sonun başlangıcı olan zamanlardı. Bu kral, çivi yazılı kaynaklarda ilk kez M.Ö. 9. yy. ortalarından itibaren isimleri geçmeye başlayan Medler¹⁹³ ile işbirliği yaparak Asur imparatorluğunu ortadan kaldırmıştı. Bu arada M.Ö. 640 yılında son Elam kralı Khumma-Khaldaş yakalanmış ve krallık küçük yönetimlere ayrılmıştı. Elam’ın ilk başkenti olan Anşan’a Akhaimenidler hâkim olmuş ve giderek güçlenmeye başlamışlardı.¹⁹⁴ Asur ise, Asurbanipal’dan sonra iyice zayıflamış, Babil’deki etkisi de azalmıştır. Sargonitler

¹⁹⁰ Ancak bazı kaynaklar Nabupolassar’ın Bit –Yakin kabilesinden bir Kaldeli olabileceği üzerinde durur. Ayrıca kralın daha önceden bir Asur prensi (Sin-şar-işkun) tarafından atanmış bir general olduğu ve bazı Hellen kaynaklarında da Deniz Ülkesi kralı olarak geçtiği de belirtilir. Bkz. A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, ss. 279,430.

¹⁹¹ Michael Jursa, “Asur İmparatorluğunun Çöküşü ve Vârisleri: Babilliler, Medler ve Persler, *Antik Yakındoğu*, (Ed. Umberto Eco), İstanbul, 2018, , s. 251.

¹⁹² Örneğin Akad kralı Sargon’un, bu ismi kullanması kralın meşruiyetini sorgulatacak birtakım şüpheler oluşturmuştur. Sargon ismi kelime olarak *şarrum kenu/ şarru ken= Gerçek kral* anlamına gelir. Dolayısıyla bir kralın böyle bir isim kullanmaya ihtiyaç duyması araştırmacıları şüpheye düşürmektedir, meşru krallığını sorgulamaktadır.

¹⁹³ Asur gibi büyük bir imparatorluğun yıkılmasında büyük rol oynayan Medler’in Persler ile aynı soydan geldikleri ileri sürülmektedir. Ancak yaklaşık 60 yıllık egemenliklerinden sonra Medler Perslere yenilerek egemenliklerini yitirmişlerdi. Bugün Londra British Museum’da bulunan III. Salmanassar’a ait Siyah Obelisk’de (bkz. https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=367012&partId=1 erişim tarihi 01.05.2019) kral M.Ö. 835 yılında yaptığı seferinde Orta Toroslar Dağları’na ve Med Ülkesine dayandığı, görseller ile anlatılmaktadır. Asurlu krallara ait pek çok çiviyazılı kaynaktan isimleri geçen Medler hakkındaki bilgilerin Asurbanipal dönemi çivi yazılı kaynaklarında azaldığı görülmektedir. M.Ö. 615 yılına gelindiğinde ise Çivi yazılı kaynaklar dönem olaylarına ışık tutarak Medleri’in Babiller ile iş birliği yaparak Asur’a karşı harekete geçmesi anlatılır. Ekrem Memiş, 2018, s.12-14.

¹⁹⁴ Giancarlo Laceranza, “ Yeni Hitit Krallıkları ve Arami Devletleri, *Antik Yakındoğu*, (Ed. Umberto Eco), İstanbul, 2018, s. 202

dönemi olarak da anılan II. Sargon'un halefleri döneminde Babil, Asur'a karşı yönelen yabancı ittifakların ve siyasi entrikaların merkezi olarak, Asur hükümdarları tarafından izlenen, iktidarı merkezileştirme siyasetini engellemekteydi. Dolayısıyla bu eski ticaret ve kültür merkezinin kesinlikle ele geçirilmesi, Asur krallarına, Mısır ve Elam gibi belli başlı düşman karşısında geniş bir hareket serbestliği verecekti. Bu sebeple Asur, Babil'e karşı uzun bir süre mücadele yürütmüş ve çoğu kez üstünlük sağlamıştı.¹⁹⁵ Ancak zamanla dengeler değişmiş ve Babil güçlenmeye başlamıştı. M.Ö. 620 yılına geldiği zaman Asur'da kıtlık yüzünden aileler çocuklarını yiyecek karşılığında satmak zorunda kalmışlardı.¹⁹⁶ Asur, Babil'in yeniden güçlenmesine karşı Mısır ile birleşerek, Nabupolassar'a gözdağı vermişti. Bu durumda bu ittifaktan çekinen Nabupolassar, Asur'a ilerleyişini bir süre durdurmuş, Babil'e geri dönmüştü. M.Ö. 615 yılında Babil kralı Asur'a karşı tekrar saldırıya geçmiş fakat yeniden direniş ile karşılaşınca güneye geri dönmüştü. Son askerî kozlarını oynayan Asur'a asıl darbe ise, Elam'ın devamı olan Medlerden gelmişti. Babil ile Med ilişkileri uzun zaman önce başlamıştı. Med ve Lidya arasında gerçekleşen savaş esnasında güneş tutulması gerçekleşmiş¹⁹⁷ ve o an iki taraf savaşı bırakarak barış yapmaya karar vermişti. Bunun üzerine gerçekleşen barış antlaşması Babilli ve Kilikyalı kralların himayesinde yapılmıştı.¹⁹⁸

Babiller, Medler ile ittifak yaparak Asur'u yok etmişler ancak bu iki toplumun kaderlerinin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu kader gösterircesine Babil'in sonu ise, Asur'un yıkılması için iş birliği yaptıkları Medlerin devamı olan Persler'den gelecekti. Medler Asur şehirlerini yağmalayıp Asur'u ele geçirirken, Mezopotamya'nın en büyük askerî güçlerinden Asur'un yıkıntıları arasında dönemin yeni iki büyük gücü, Kaldeli Babil ve Medler evlilik yolu ile diplomatik hamlelerini gerçekleştiriyorlardı. Babilli Nabupolassar oğlu II. Nabukadnezar'ı Med kralı Kyaksares'un torunu¹⁹⁹ Amytis ile evlendiriyordu.²⁰⁰ Bu evlilik Geç Babil Dönemi'nin bilinen en önemli diplomatik evliliğidir. Ancak bu ittifaklığa rağmen Mezopotamya tarihinin en büyük imparatorluğundan olan Asur, öyle kolayca yitip gitmeyeceğini, pes etmeyeceğini tarihe göstermeye çabalarcasına direnmeye devam ederek, M.Ö. 613 yılında Babil'e yürümüş,

¹⁹⁵ S. Bakruşin vd., a.g.e., s. 24.

¹⁹⁶ J. Oates, a.g.e., s. 134.

¹⁹⁷ Herodot bahsi geçen kişilerin Babilli Labynetos ve Kilikyalı Siennes olduğunu belirtmiş. Savaşı sona erdiren güneş tutulması ise M.Ö. 28 Mayıs 585 yılında gerçekleşmişti. Herodot, I.74.

¹⁹⁸ M. Mieroop, 2018, s. 241.

¹⁹⁹ Bazı kaynaklar da kızı olarak da geçer.

²⁰⁰ J. Oates, a.g.e., s.134.

ancak M.Ö. 612 yılında Babil-Med ve İskitler arasındaki iş birliği sonucu bir daha dirilmemek üzere yok edilmişti. Bu iş birliği sonucu Asur'un yok edilmesi yazılı kaynaklara şu şekilde kayıt edilmişti:

*“Onlar (Babil ve Medler), büyük bir halkı korkunç bir şekilde yenilgiye uğrattılar.”*²⁰¹

Asur ordusundan geriye kalanlar ise, Babil ve Mısır arasında Karkamış'ta²⁰² gerçekleşen savaşta Mısır ordusu ile birlikte savaşmışlardı²⁰³ Mısır ve Babil arasında yapılan bu savaş, önemli iki olaya şahit olmuştu. Bu savaşta Asur'dan geri kalan son ordu tamamen yok olurken, Babil şehrine asıl ününü veren, Kutsal Kitaplar'a konu olan, dünya siyaset tarihine en büyük liderler arasında ismini yazdırmayı başaran II. Nabukadnezar, tarih sahnesine çıkıyordu. Karkamış Şehri'nde sadece bir savaş yaşanmıyor Asur yitip giderken Babil de yeni bir kral, II. Nabukadnezar yükseliyordu. Savaşın sonundaysa Mısır kesin bir yenilgiye uğratılmış ve kazanan Babil olmuştu.²⁰⁴

3.2. Babil'de II. Nabukadnezar ve Nabunidus Dönemleri

Mısır savaşında büyük bir zafer elde eden prens II. Nabukadnezar, babası Nabopolassar'ın ölümü ardından Babil'in yeni kralı oldu. Bundan sonra hem Babil için hem de pek çok uygarlık için tarihin en önemli zamanları yaşanmaya başladı.

Eski Babil Sülalesi kralı Hammurabi Dönemi'nde, önemli bir politik ve dinî ayrıcalık elde eden Babil Şehri, Kassitler Dönemi'nde uluslararası arenaya yayılmış ve bu arenada devletletarası diplomaside büyük ayrıcalıklar elde ederek söz söyleyen büyük devletlerden olmuştu. Diplomasinin vermiş olduğu bu ayrıcalıklardan yararlanan Babil'in Kassitli kralları Babil'de büyük inşaat faaliyetlerine girişmişlerdi. Fakat Asur ve Elam tarafından yürütülen saldırgan politikalar, Babil'de büyük yıkıntılar yaratmıştı. Özellikle Asur kralı Sannaherib'in Babil'e karşı ılımlı yaklaşımını terk etmesiyle, Babil yerle bir edilmiş fakat bu krallın ardılları bütün yıkıma rağmen kült varlığından bir şey kaybetmemiş olan Babil şehrini yeniden inşa etmeye çalışmışlardır. Ancak bütün bu çabalar II. Nabukadnezar'ın Babil için yapacaklarının çok gerisinde kalacak, Babil eşsiz

²⁰¹ E. Reyhan-T. B. Cengiz, *a.g.e.*, s. 44.

²⁰² Türkiye-Suriye Sınırında bulunan bu eski yerleşim günümüzde *Cerablus* olarak bilinmektedir.

²⁰³ J. Oates, *a.g.e.*, s. 135.

²⁰⁴ J. Oates, *a.g.e.*, s. 135.

görkemine II. Nabukadnezar ile kavuşacaktı. Böylece Hammurabi ile başlayan yükseliş belli bir aradan sonra II. Nabukadnezar tarafından zirveye ulaşmış olacaktı.

Kral olduktan hemen sonra II. Nabukadnezar, her bahar ordusu ile birlikte müttefik krallardan ve yeni fethettiği bölgelerden haraç toplamak için Doğu Akdeniz'e sefere çıkmış ve karşı koyanlara boyun eğdirmişti. Aslında kralın bu uygulaması Asurlu krallar tarafından uygulanmış olan bir politikanın tekrarıydı. Babilli kralın boyun eğdirdiği krallıklar arasında Yahuda kralı Yehoyakim'de vardı. Başlangıçta Yahuda Kralı, karşı koymadan kendi rızası ile Babil'e vergi vermeyi kabul etmişken, zamanla Mısır yanlısı safların baskısı ile Babil'e başkaldırmış ve vergileri ödemeyi reddetmişti. Bunun üzerine Babil ordusu, Yahudi krallıklarına karşı sefere çıkmış önce Kudüs kuşatılmış ve ardından M.Ö. 587 yılında, şehri ele geçirerek halk Babil'e sürgün'e yollanmıştı. Böylece Yahudi sürgünü başlamış ve pek çok önemli kişi sürgün ile Babil'e getirilmişti.²⁰⁵ II. Nabukadnezar'ın bu askerî seferleri sırasında elde edilen ganimetler ile Babil kenti iyice zenginleşmiş bu zenginlik de şehrin mimari yapılarına fazlası ile yansıtılmıştı.

Tarihte kendisine son derece önemli bir yer edinmiş olan II. Nabukadnezar'ın olağanüstü askerî başarılarına dair en önemli bulgular Babil'de onun tarafından yapılan inşaat faaliyetlerinde bulunabilir. Onun döneminde yeni yapılar inşa edilirken, var olan tapınaklar da onarılmıştı. Babil renkli tasarımlar ile daha gösterişli bir kente dönüşmüştü. Kral içinde dünyanın yedi harikasından biri sayılan meşhur asma bahçelerinin olduğu bir saray inşa ettirmişti. II. Nabukadnezar'ın bu asma bahçelerini, eşi Amytis için yaptırdığı söylenir. II. Nabukadnezar'ın bu muazzam sarayının en dikkat çeken yeri, İhtar kral yoludur. Bu yol, Marduk'un kutsal ejderhası muşhuşşular²⁰⁶ ve aslanlar ile süslenmişti.

Diplomasi açısından pek bir icraatı ele geçmemiş olan bu kralın en büyük icraatı Babil'e yaptığı devasa inşaat faaliyetleri ve siyasi açıdan Doğu Akdeniz ülkelerine yaptığı başarılı seferleridir. Toplumsal, dinî ve kültürel anlamda birçok halk üzerinde bırakmış olduğu derin izler onu diğer Mezopotamya krallarından ayıran en büyük özelliği olmuştu. Tek tanrılı dinlerden kendilerine kitap indirilen milletlerin ilki kabul edilen Yahudi halkı, II. Nabukadnezar'ın askerî fetihleri sonucu uzun yıllar sürgünde yaşamak zorunda kalmıştı. Ama Nabukadnezar sadece bu kadarı değildi. O, tek tanrılı dinlerin doğmuş

²⁰⁵ M. Jursa, *a.g.e.*, s.253.

²⁰⁶ *Muşhuşşu*, Tanrı Marduk'un ejderhası, yarı ejderha yarı yırtıcı bir kuş şeklindedir. Kuyruğu akrep kuyruğu şeklinde ön ayakları kedigillere, arka ayakları yırtıcı kuşlara benzer. Tipik bir Mezopotamya mitleri canlısıdır.

olduğu kutsal toprakların kalbindeki kentin yegâne kralıydı. Yetenekli, hırslı, meraklı, büyük bir kraldı.

Bu büyük kralın ölümünden sonra Babil tahtına oğlu Evil-Merodah (M.Ö. 561-560) geçmişti. Tahttaki hüküm süresi yaklaşık bir yıl kadar çok kısa bir süre olan bu kraldan hemen sonra tahtın yeni sahibi II. Nabuknezar'ın da damadı olan Neriglissar (M.Ö. 559-556) olmuştu. Siyasi ve kültürel açıdan pek bir yetkinlikleri olmayan bu iki kralın ardından Labaşi-Marduk (M.Ö. 556) adlı, son iki kraldan pek bir farkı olmayan etkisiz bir kişi daha Babil kral listesindeki yerini almıştı. Ancak sadece bir yıl sonra Babil tahtında, Babil için işleri büsbütün değiştirecek olan bir kral görüldü. O kral alışılmışın dışında karakteriyle aslında hakkı olan tanınmışlığını günümüzde henüz elde edememiş Kalde Sülalesi'nin son kralı Nabunidus'dur.

Geç Babil Dönemi'nin son kralı olan Nabunidus, diplomasi ve siyaset anlamında olmasa da gizemli kişiliği ve dinî icraatları ile Babil tarihinde son derece önemli bir yer edinmiştir. Kralı kendisinden önceki krallardan farklı kılan, neredeyse dinî bir reform hareketi gerçekleştirme yönündeki inanç ve ruhani tutkularıdır. Tek tanrılı Kutsal Kitaplar'a göre Babil, bu dinlerin tanrısı tarafından lanetlenmiş ve ortadan kaldırılmıştı. Ancak antik dönem kaynaklarına göre ise bu kent son kralları olan Nabunidus'un kentin tanrısı Marduk'u terk etmesi sonucu yıkılmıştı. Efsanelerin en çok yakıştığı bu kadim doğu kenti Babil, tanrılara kapı açan kutsal Babil, öyle ki bir kralın askerî ve siyasi değil dinî tutkuları uğruna, terk edilmek ve yıkılmak üzereydi. Nabunidus'un Marduk'a karşı kendi tanrısı olan ay tanrısı Sin'i yüceltmesi Babil'in yıkılışı sürecini kolaylaştıran bir propaganda malzemesi haline getirilmiş olabilirdi.

Nabunidus Dönemi kaynakları, siyasi ve ticari kayıtlardan çok şehirlerdeki tapınak arşivlerinde, kralın dinî icraatları ile ilgili çivi yazılı kaynaklardır. Bunlardan en önemlileri Uruk²⁰⁷ tapınak arşivinde bulunmuştu. Özellikle Uruk tapınak arşivinde; isim listeleri, tapınaktaki günlük rutin işlemler, bağışlar, senet, para ve zirai ürünler ile ilgili makbuzlar, finansal stoklar, tapınaktaki koyun, sığır ve kefalet hükümleri gibi konular tapınak arşivinde kayıt altına alınmıştı.²⁰⁸ Babil kraliyet ailesi ile doğrudan bir kan bağı olmayan kralın deneyimli bir asker olduğu bilinmektedir. Bu krala dair en sıra dışı siyasi hareket, kral Babil'in yönetimini 10 yıllığına oğluna bırakarak kendisine Arabistan

²⁰⁷ Uruk şehri Tevrat'da *Erech*, günümüzde ise *Warka* olarak bilinmektedir.

²⁰⁸ Raymond Philip Dougherty, "Babylonian test, records from Erech Time of Nabonidus (555-538 B.C.)", *Yale Oriental Series. Babylonia Texts (YOS 6)*, Vol. 6, New Haven-London, 1920, s. 11.

Tayma'da yeni bir kent kurma çabalarına girişmesiydi. Her ne kadar Nabunidus ismi Kutsal Kitaplar'da geçmese de oğlu Bel-şar-usur (Kutsal Kitap'da Belşassar olarak geçer) II. Nabukanezar'dan sonra ardılı olarak anılmıştır.²⁰⁹

Kral uzun yıllar Babil'in baş tanrısı olan Marduk'u bir kenara atarak ay tanrısı Sin'e büyük önem vermişti. Uzun yıllar Babil'de görülmeyen bir gelenek olan kral kızının Ur'daki ay tanrısı tapınağına rahibe olarak atanması geleneğini²¹⁰ Babil'de tekrar canlandırmıştı. Aslında kral Babil'e egemen olmasının ve tapınak yapımı gibi pek çok dinî icraatlarını tanrıların isteği doğrultusunda gerçekleştirdiğini yazıtlarında sıklıkla belirtmişti. Özellikle Nabunidus, Harran metninde, tanrıların ondan Harran'daki *É.HÚL.HÚL*²¹¹ tapınağını restore etmesini istediğini söylemişti. Kral, tanrı Sin'i övmek adına giriştiği bütün bu dinî icraatlar sırasında Babil şehrini aslında başıboş bırakmış şehrin baş tanrısı Marduk'u bir kenara atmıştı. Özellikle 10 yıllık yokluğunda Babil'in en önemli bayramı olan yeni yıl festivalini kutlamamıştı ve kral Marduk'la ele ele durmamış, onun için ayinler yapıp dualar okumamıştı. Kralın bu tutumu kuşkusuz başta Marduk rahipleri olmak üzere kent halkını rahatsız etmişti. Fakat kral, Babil'den bu şekilde uzak kalırken Babil'e alternatif başka bir kent inşa ediyordu.²¹² Aslında kralın Marduk'a mesafeli durarak, Babil yönetimini terk etmek pahasına tanrı Sin'e bağlılık göstermesinin sebebini annesine bağlayabiliriz. Kendi yazdırmış olduğu otobiyografisinden Nabunidus'un annesinin Adad-gubbi isimli tanrı Sin'in tapınağındaki bir rahibe olduğunu anlayabiliyoruz:

“Ben kral Nabonidus'un annesi, gençliğimden beri hizmet ettiğim tanrılar Sin'in, Ningal'in, Nusku'nun ve Sadarnunna'nın kulu Adad-gubbi'yim.

Benim doğmuş olduğum, Asur kralı Asurbanipal'in yirminci yılından Asurbanipal'in kırk ikinci yılına, oğlu Asur-etel-ilani'nin üçüncü yılına, Nabupolassar'ın

²⁰⁹ A. Kuhrt, *a.g.e.* C. II, s. 289

²¹⁰ Bu geleneğin ilk olarak Akad Kralı I. Sargon'un kızı *Enheduanna* ile başladığı düşünülmektedir. Kayıtlara göre ilk kez I. Sargon kızını Ur şehrindeki Ay tanrısı Nanna (Sin) tapınağına baş rahibe olarak atamıştı. Bu olaydan uzun yıllar sonra Kassit Hanedanı'nın yıkılışının ardından en etkili kral olan I. Nabukadnezar'ın da kızını Ur şehrine rahibe olarak yerleştirdiği Nabunidus yazıtlarından bilinir. J. Oates, *a.g.e.*, ss. 40,112. Nabunidus aynen şu şekilde yazdırmıştı: *“Çok uzun zamandır yüksek rahibelik görevi unutulduğu ve başlıca özellikleri hiçbir yerde belirtilmediği için, günlerce kendim düşündüm. Zamanı gelince, kapılar benim için açıldı; geçmişin eski bir kralının, Ninurta-nadin-şumi'nin oğlu Nabukadnezar'ın eski bir stelinin gördüm, üstünde yüksek rahibe betimi vardı.”* Albert T. Clay, *“Miscellaneous Inscriptions in the Yale Babylonians Collection”*, *YOS I*, New Haven, 1947, s. 45; A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 290-292.

²¹¹ Sumerce bir kelime olan, *É.HÚL.HÚL* *Mutluluklar Evi* anlamına gelmektedir.

²¹² Mario Liverani, *The Ancient Near East History, Societ and Economy*, London and Neww York, 2014, s. 544.

yirmi birinci yılına, Nabukadnezar'ın kırk üçüncü yılına, Evil-Merodak'ın ikinci yılına, Neriglissar'ın dördüncü yılına dek doksan beş yıl boyunca yerin ve göğün tanrılarının kralı Sin'e de büyük ilahın mabetlerine hizmet ettim. Bana ve iyi işlerime memnuniyet ile baktı. Dualarımı duyup isteğimi kabul etti, yüreğinin gazabı yatıştı. Harran'ın ortasındaki konutu É.HÚL.HÚL ile Sin'in eviyle barıştı. Tanrıların kralı Sin bana baktı. Tek oğlum, dölüm Nabunidus'u krallığa çağırdı. Sumer ve Akad krallığını, Mısır sınırından ve yukarı denizden aşağı denize dek tüm ülkeyi şahsen (ona) teslim etti.”²¹³

Otobiyografinin sonunda ise Adad-gubbi'nin Nabunidus'un 9. yönetim yılında öldüğü ve oğlu kralın onu nasıl gömdüğü ve arkasından nasıl yas tutulduğu ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Böylesi önemli bir kaynak Nabunidus'un tanrı Sin'e bağlılık sebebi hakkında ipuçları verirken tarihi pek çok konuda da bilgilendirme yapmaktadır. Bu metinde yazılanlara göre, Nabunidus tanrı Sin'in isteğiyle Babil Şehri'ne kral olmuştu. Bu sebeple kralın Babil'e sahip olduktan sonra tanrı Sin adına icraatlar yapmasını anlayabiliriz. Ayrıca Babil yönetimini 10 yıl süreyle terk etmesi onun Babil kralı olmayı pek önemsemediğini yalnızca tanrı Sin için iyi bir kul olmak hayalinde olduğunu gösterebilir. Kralın yapmış olduğu icraatlara ve yazdırmış olduğu dinî içerikli yazıtlardan da bu durumu görebilmemiz mümkün.²¹⁴

Nabunidus'un Babil Şehri'nden ve onun kültüründen uzak kalışı, Pers Kralı Kyros'un işini kolaylaştırmış ve Kyros'a göre Babil zorla ele geçirilmemiş, halk Kyros'u Babil'in yönetimine çağırmıştı ve bu çağrıdan hemen sonra Babil yıkılmıştı.

3.3. Kaldeliler Sonrası Babil

Nabupolassar Dönemi'nde Babil, Medler ile iş birliği yaparak, Asur'u ortadan kaldırmış ve artık Asur'a bağımlı olmaktan çıkıp, Babil'in son yerel siyasi gücü olmayı başarmıştır. Medler ile Asur'a karşı olan stratejik ortaklığını diplomatik bir evlilik ile de sağlamlaştıran Nabupolassar Mısır'a karşı da savaş ilan etmiş fakat savaş sırasında ölmesi üzerine Mısır zaferi oğlu II. Nabukadnezar tarafından tamamlanmıştı. Medler ile ilişkiler özellikle II. Nabukadnezar zamanında da sağlam bir ittifak halindeydi. Mısır zaferinden sonra Asur artık Mezopotamya'da bir tehlike olmaktan çıkmış tamamen yok olmuştu. Bundan böyle Mezopotamya'da Babil'in önünde durabilecek çok güçlü rakipler

²¹³ M. Mieroop, 2018, s. 245-246.

²¹⁴ Nabunidus'un dinî icraatları ile ilgili yazıtlarından bir tanesi de, İstanbul'da Şark Eserleri Müzesi'nde bulunmaktadır. Bkz Ek- 8.

kalmamıştı. II. Nabukadnezar öldüğünde Babil görkemini doruklarındaydı. Ancak bu dönem son kralı olan Nabunidus'un dinî icraatları ve Babil değerlerine karşı kayıtsız kalması sonucunda, Babil M.Ö. 539 yılında Medleri yok eden Persler tarafından ele geçirilmiş ve Kalde Sülalesi'ne son verilmişti. Nabunidus'un Harran metinlerine²¹⁵ (başka metinler de mevcut) ve Pers kralının Babil'i ele geçirmesinden sonra zaferini göklere çıkararak yazıtlara dayanarak bazı araştırmacılar, Nabunidus'un tanrı Marduk'u gölgede bırakmak pahasına tanrı Sin'i överek Babil'de geleneksel dini değiştirmeye soyunduğunu; Arabistan'da uzun süre kalışının da bu durumdan kaynaklı sorunlarla ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Hatta bazı uzmanlar Nabunidus'un bu dinî hareketlerinin Babil'de genel bir huzursuzluk yarattığını iddia etmişlerdir. Böylece Pers kralı bu huzursuzluktan yararlanarak Babillilerin daveti üzerine başka bir müdahalede bulunmadan Babil şehrine gelmişti.²¹⁶

Asur İmparatorluğu'nun yıkılmasında en büyük rolü oynayan Medler, Pers İmparatorluğu tarafından yıkıldığında Babil, ittifak ortağından mahrum kalarak yalnızlaşmaya başlamıştı. Böylece Babil gittikçe büyüyen Pers gücü karşısında zamanla en büyük düşmanı haline gelen Mısır ile yakınlaşmaya başlamıştı. Lidyalılar ise Kroisos zamanında (M.Ö. 560-547) Babil ile Perslere karşı ittifak kurmuşlardı.²¹⁷ Ancak bütün bu ittifaklar pek işe yaramamış, Babil ve Lidya Mısır'dan önce Persler tarafından ele geçirilmişti. Bu süre içerisinde Mısır'ın müttefiklerine yardım edip etmediğine dair bir bilgi yoktur.²¹⁸

Babil'de son yerel sülale Kaldeliler yıkıldıktan sonra birbirinden çok farklı coğrafi ve etnik özelliklere sahip sülaleler etkisini göstermeye başlamıştı. Babil kroniklerinden bu sülaleler şu şekilde tarihlendirilmektedir:

Pers İmparatorluğu/Akamenid Hükümdarlar:	M.Ö. 538-331
Makedon Hükümdarlar:	M.Ö. 330-307
Seleukos Sülalesi:	M.Ö. 305-M.S. 65
Partlar veya Arsak Sülalesi:	M.Ö. 250- M.S. 22 ²¹⁹

²¹⁵ Nabunidus'un Harran Yazıtı'nın İngilizcesi için bkz. M. Liverani, *a.g.e.*, s. 543-544.

²¹⁶ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 293.

²¹⁷ B. İplikçioğlu, *a.g.e.*, C. I, s. 79.

²¹⁸ A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II, s. 351.

²¹⁹ Mariëtte Wessels (Master Thesis), *The Babylonian Chronicles*, Leiden University, Faculty of Humanities, Leiden, 2016 s. 4; J. Oates, *a.g.e.*, s. 213.

Babil, Persli Kyros tarafından ele geçirildiğinde, Mezopotamya yerel hanedanlıklarına ait egemenlik sona ermiştir. Artık Babil'in yeni sahipleri Hint-Avrupa kökenli bir halk olmuştur. Pers kralı Babil'i ele geçirdikten sonra Babil halkına ılımlı yaklaştığı halkın da Pers yönetiminden memnun olduğu düşünülmektedir. Bütün Babil halkının olmasa da sadece, II. Nabukadnezar'ın askerî seferleri sonucunda Babil'de sürgün altında olan Yahudi toplumunun Pers yönetiminden son derece memnun olduğunu kabul edebiliriz. Çünkü bu halkın Perslerden sonra Babil esareti sona ermiş ve ülkelerine dönmelerine kral tarafından izin verilmişti. Bu konuda ele geçmiş bir belge olmasa da Pers kralı Kyros'un silindirinde Babil halkı beni çağırdı sözü, saray içinde gizliden Pers kralı destekçilerinin olduğunu ve Pers kralı ile yazışan Yahudi kimselerin olabileceğini akıllara getirmektedir. Persli Kyros'un Babil'i ele geçirmesini meşrulaştıran satırlar şu şekildedir;

“ O (Nabunidus) Esegila'nın taklitini Ur'a ve diğer kült merkezlerine [...] yaptı. Uygunsuz bir kült buyruğunu[...] her gün dilinden düşürmedi ve kötü olan... Düzenli adak adamayı bıraktı [...] kült merkezlerine sundu. Tanrıların kralı Marduk'a tapınmayı aklından çıkardı.

Kent için kötü olan bu şeyleri defalarca yaptı. Her gün [...] hepsini [tebaasını] sonu gelmeyen boyunduruğa vurdu. Onların feryatlarına karşılık tanrıların Enlil'i (Marduk)²²⁰ çok öfkelenmiş, topraklarını[...]. Orada yaşayan tanrılar mekânlarını terk ettiler.

Öfkesine rağmen onları Babil'e getirdi. Marduk [...] mekânları harabeye dönmüş bütün yerler ve cesetten farksız olan Sumer ve Akad sakinleri hakkında fikrini değiştirdi ve merhamete geldi. Bütün ülkeleri dolaştı, onları inceledi, gönlüne göre adil bir hükümdar buldu, onun elinden tuttu; 'Anzan kralı Kyros' dedi, bütünüün üstündeki egemenliği için ismini koydu.

Gutium ve Ummanmanda'yı ona tabi kıldı. O (Marduk) onun (Kyros) karabaşlı insanları alt etmesine izin verdi. Adalet ve dürüstlük içinde korudu. İnsanlarına özen gösteren yüce efendi Marduk onun yaptığı iyi işlere ve dürüst yüreğine zevkle baktı. O Kyros'a Babil'e gitmesini ve Babil'e giden yolu almasını söyledi. Bir dost bir refakatçi gibi ona eşlik etti.

²²⁰ Tanrıların Enlil'i derken tanrıların başı anlamında kullanılmış olabilir. Çünkü Mezopotamya tanrı panteonunda Enlil birinci sıradaki tanrıdır.

Irmak suları misali sayılmayacak kadar muazzam orduları yanlarında silahlarıyla yürüdüler.

Çatışma ve kavga olmadan Babil kentine girmesini sağladı. Babil'i zulümden kurtardı. Ona saygı göstermemiş kral Nabonidus kendisine teslim edildi.

Babil'in bütün sakinleri, Sumer ve Akad ülkesinin tamamı beylerle valiler önünde diz çöktüler, ayaklarına kapanıp krallığını neşe ile kutladılar, adını andılar.

Ben, evrenin kralı, kudretli kral, Babil Kralı, Sumer ve Akad Kralı, dört bir yanın kralı,

Anzan Kralı, yüce kral Teispes'in soyundan gelme yüce kral, Anzan Kralı Kyros'un torunu, yüce kral, Anzan Kralı, Kambyses'in oğlu,

Krallığı Bel ile Nabu²²¹ tarafından kutsanmış ve gönülleri hoş olsun diye kral olmasını istedikleri, krallığın ebedi tohumu Kyros-Babil'e barış içinde girdiğim zaman, alkışlar ve sevinç gösterileri eşliğinde hükümdarlık sarayına tanrının tahtını yerleştirdim. Yüce efendi Marduk [...] beni Babil'in [...] kocaman bağrına [...], hergün ona ibadet ettim.

Sayırsız askerlerim barış içinde Babil'e yürüdüler. Sumer ve Akad ülkesinin tamamında bir tek bela çıkmasına izin vermedim.

Babil kenti ve büyük kült merkezlerini refaha kavuşturdum. [tanrıların] iradesine karşı [...] onlara yakışmayan boyunduruğa Babil sakinlerini [...]

Onları bezginlikten kurtulmalarına olanak tanıdım, bağımlılıklarını hafiflettim. Yüce efendi Marduk yaptığım [iyi] işlere sevindi."

(Bundan sonraki kısım kült merkezlerinin yapımından ve sürgünlerin oralara geri getirilişini ve Asurbanipal yazıtının bulunmasından söz eder).²²²

Persli Kyros Dönemi'nde küçük bir krallık olan Persler, kısa sürede sınırları çoktan doğuyu aşan uçsuz bucaksız bir imparatorluk haline gelmişti. Çok büyük katkıları olmasa da Persler Mezopotamya mirasını benimsemiş ve korumuşlardı. Persli Kyros'dan sonra, II. Kambyses kral olmuş ve bu dönemde Mısır ele geçirilmişti. Mısır'ın da Pers

²²¹ *Bel* ve *Nabu*, Babil kökenli olmayan tanrılardır. İkisi de İbrani halklarının tapmış oldukları tanrılardır.

²²² A. Kuhrt, *a.g.e.*, C. II. s. 293-295.

egemenliği altına girmesi ile bütün Önasya’da yepyeni bir sürece girilmişti.²²³ Bundan sonra Mezopotamya, Anadolu ve Avrupa’da kökten değişim hareketleri yaşanacaktı. Ahamenid bir sülale olan Perslerin yönetimi sırasında I. Darius’un (M.Ö.521-486) hemen öncesinde, III. Nabukadnezar (M.Ö. 522) ve IV. Nabukadnezar (M.Ö. 521) isimleriyle iki kralın çıktığı görülmektedir.²²⁴ Bu durum Persler Dönemi’nde Nabukadnezar’a sempati duyan Persli krallar olduğunu düşündürebilir.²²⁵ Perslerden sonra hem siyasi hem de kültürel özelliklerini yavaş yavaş yitirmeye başlayan Babil, tamamen yok olmamış, Büyük İskender’i bile kendisine hayran bırakacak varlığını sürdürmeye direnmiştir. Babil çivi yazısı ise yerini Aramiceye bırakmaya başlamış ve zamanla unutulup gitmişti. Ancak Persler Dönemi’nde çivi yazısı Perslerin kendi dilleri ile birlikte kullanılmaya devam edilmişti. Ekbatana (Hamedan)’ya giden yol üzerinde Pers Kralı I. Darius’a ait Behistun kayalarında üç dilde yazılmış yazıtlar bulunmuştur. Henry Rawlinson tarafından bulunan bu yazıtlar, Elamca, Persçe ve Babilce olmak üzere çivi yazısı ile yazılmıştı.

Persler Dönemi’nde Babil krallığın merkezi değildi. Kralların belirli dönemlerde kullandıkları bir üs merkeziydi. Kral Darius Dönemi’nde Babil, görece ılımlı bir politika ile yönetiliyordu. Perslerden sonra Babil, Büyük İskender’in hâkimiyeti altına girmişti.

M.Ö. 332 yılında Makedonyalı Büyük İskender’in (III. İskender M.Ö. 330-323) Pers egemenliğindeki Mısır ve bütün Doğu Akdeniz’i ele geçirmesi sonucu Persli III. Darius ve İskender karşı karşıya gelmişlerdi. Kendisinden çok daha üstün durumda olan Pers ordusunu yenen Büyük İskender, Babil’in yeni sahibi oldu. Babil’de büyük bir sevinç ile karşılanan Büyük İskender, Babil’den öylesine etkilenmişti ki bu şehri doğudaki başkenti yapmayı planlamıştı. Persler tarafından eski görkemine gölge düşen Babil, Büyük İskender tarafından eski görkemine kavuşturulacak gibi düşünülse de İskender’in erken yaşta ölmesi ile Babil için kurulan pek çok hayal yarım kalmıştı. Özellikle Babil halkı tarafından *Esegila* Tapınağı’nın onarımıyla ödüllendirilen kral, ne yazık ki tapınağı tamamlayamamıştır. Babil’i son kez diriltme çabalarının simgesi olan Makedonyalı kral, Babil şehrinde hastalanarak 32 yaşında vefat etmiştir.²²⁶ Büyük İskender’in vefatından sonra Babil’in kontrolü Helenistik Seleukoslar’ın eline geçmiştir.

²²³ K. Köroğlu, *a.g.e.*, s. 208.

²²⁴ M. Wessels, *a.g.m.*, s. 40.

²²⁵ I. Darius Zagros Dağları’nda Ekbatana’ya giden yol üzerindeki Behistun tepesinde bulunan üç dilli (Eski Persçe, Elamca ve Babilce) yazılmış yazıtında bazı sahte Nabukadnezarların ortaya çıktığını belirtmişti: “*Nidintu-Bel adlı bir Babilli ki o, ‘Ben Babil kralı Nabunidus’un oğlu Nabukadnezarım’ diyerek yalan söyledi ve Babil’i ayaklandırdı.*” M. Mieroop, 2018, s. 256.

²²⁶ J. Oates, *a.g.e.*, s. 147.

Köken olarak Hellen, fakat yapısal olarak Persler ile benzerlik gösteren Seleukoslar, ismini İskender'in generallerinden birisi olan Seleukos'tan almıştı. Seleukos, Babil ve çevresini kontrol altına almış ve Fırat'ın ötesine geçerek Hindistan'a askeri bir kamp kurmuştu. Bu kral neredeyse bütün Makedonya'yı kontrol altına almaya çalışırken ölmüştür. Özellikle I. Seleukos Babil tarihinde, Babil kültüründen Hellen kültürüne geçişte önemli bir figürdür.²²⁷ Seleukoslar Dönemi'nde Babil yavaş yavaş terkedilmeye başlanmıştı. General Seleukos (I. Seleukos) Babil'in 90 km kadar kuzeyinde Dicle kıyısı kenarında *Selekua* isimli bir şehir kuracak ve halk buraya gönderilecekti. Ekonomik sebeplerle verilmiş olan bu karar ile Basra Körfezi'ne oradan da Hindistan'a geçiş Dicle'den daha kolay olacaktı ve görkemli bir geçmişe sahip Babil şehri, tüm bu ekonomik çıkarlar uğruna tamamen terk edilecekti. Seleukos kralı I. Antiokos (M.Ö. 281-261) Dönemi'nde *Yeni Selekua* Şehri, krallığın merkezi ilan edildi ve halkın buraya taşınması emredildi. Böylece Babil'deki sivillerin varlığı tamamen sona erdirildi ve kadim Babil, geride kalan son halkı tarafından terk edilmeye zorlanmış oldu. Belki de bu kral Babil'in görkemini farkında olduğundan ya da halka saygısından bir taraftan halkın Babil'i terk etmesini emrederken diğer taraftan esegila tapınağının tekrar inşa edilmesini emretmişti.²²⁸ Böyle bir dönemde Babil kültü ve gelenekleri iyice yok olurken, çivi yazısı az da olsa kullanılmaktaydı. Özellikle Seleukoslar Dönemi'nde Hellen kültürü Babil kültürünü iyice eritmeye başlamışken, M.S. 75 yılında Babilce çivi yazısına dair bir kayıttın ele geçmesi, yazının ve kültürün birden değil yavaş yavaş yok olduğunu göstermektedir. Ancak Seleukosların ardından bölgenin Partların²²⁹ eline geçmesiyle Babil ismi tamamen unutulmuş ve kadim Babil topraklarında M.S. 763 tarihlerinde Bağdat şehri kurulmuştu.

Kaldelilerden sonra yerel anlamda siyasi varlığı ve kültürel etkisi sona eren Babil, ardından gelen krallık ve imparatorluklar ile kimliğini yitirmiş ve yazılı kaynaklar gün yüzüne çıkartılana kadar tamamen sessizliğe bürünmüştü. Ancak Babil, Kutsal Kitaplar; Tevrat ve İncil sayesinde gerek klasik dönem tarihçileri gerekse modern dönem tarihçileri

²²⁷ M. Vessel, a.g.m., s. 40.

²²⁸ J. Oates, a.g.e., s. 148.

²²⁹ M.Ö. 3. yy.'ın ikinci yarısında yeni bir siyasi güç olarak ortaya çıkan Partlar, en önemli siyasi liderleri Arsakes'in isminin zamanla Part kralları tarafından isimlerinin önüne getirilerek bir unvan haline dönüşmesiyle *Arsaklı Sülalesi* veya *Arsaklılar* olarak da anılmaya başlamıştı. Bu sebeple Partlardan söz ederken çoğu kaynak *Arsaklar* ismini de kullanmaktadır. Seleukoslardan sonra Babil topraklarında egemenliklerini sürdürmüş olan bu uygarlık zamanla Roma İmparatorluğu'nun düşmanlığını üzerine çekecek kadar büyümüş ve Roma'nın en büyük rakiplerinden birisi haline gelmişti. Ancak uzun yıllar Roma ile mücadele halinde olan Partların sonu ülke içinde çıkan bir isyan hareketiyle geldi Bu isyan sonucu Sasani Sülalesi kurularak Partların varlıkları sona erdirildi. E. Memiş, 2018, s. 120-141.

tarafından her dönem merak edilmiş ve geçmişten günümüze vermiş olduğu her delil ile kendisine hayran bırakmıştı. Unutulmaya mahkûm edilmişken çok tanrılı Babil’i bu kadar merak konusu yapan ve gün yüzüne çıkartılmasına sebep olan ise şehrin ve halkının lanetlenerek anıldığı tek tanrılı dinlerin Kutsal Kitaplar’ı olmuştur.

3.4. Kutsal Kitaplar’da Babil

“Ve tuttular, Süleyman’ın mülkü konusunda şeytanların uydurduğu şeylerin ardına düştüler. Oysa Süleyman inkâr etmemişti, fakat o şeytanlar inkâr ettiler. İnsanlara sihri ve Babil’de, Harut ve Marut²³⁰ adındaki iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Hâlbuki o ikisi, “Biz ancak bir imtihan için gönderildik, sakın sihir yapmayı caiz görüp de inkârcı olma.” demedikçe hiç kimseye öğretmezlerdi. İşte bunlardan kişi ile eşi arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı. Fakat Allah’ın izni olmadıkça bununla kimseye zarar veremezlerdi. Kendilerine zarar verecek ve yararı olmayacak bir şey öğreniyorlardı. Yemin olsun ki, her kim onu satın alırsa, onun kesinlikle ahirette bir nasibi yoktur. Bunu elbette biliyorlardı ama kendilerini karşılığında sattıkları o şey ne çirkin bir şeydi, keşke bilselerdi.”²³¹

Tek tanrılı dinlerin son peygamberi olan Hz. Muhammed ve onun elçiliğinde bütün insanlığa gönderilmiş son Kutsal Kitap olan Kur’an-ı Kerim’de kadim Babil Şehri’ni anan tek bir ayet bulunmaktadır. Böylece Babil bu Kutsal Kitap’da, tek tanrılı dinlerde yasaklanmış olan ‘büyü ve sihirin öğretildiği kent’ olarak anılmaktaydı.

Kur’an-ı Kerim’de Babil hakkında bilgi yok denebilecek kadar az iken, Eski Ahit, çivi yazılı kaynaklar keşfedilmeden önce Asur ve Babil başta olmak üzere Mezopotamya’daki pek çok kent ve halk hakkında bilgiler veren ilk kaynaktı. Bu şekilde Eski Ahit sadece bir Kutsal Kitap değil tarihsel kaynak niteliğini de fazlasıyla taşımaktadır. Ancak çivi yazılı kaynakların transkripsiyon ve tercümelerinin yapılmasından sonra bu kitapta yazılanların tamamen doğru olmadığı ve kuşkuyla yaklaşılması gerektiği göz önüne alınmaya başlanmıştır. Asurlu krallar ile başlayan

²³⁰ Kuran-ı Kerim’de yalnızca tek bir ayette (Bakara 2/102)de isimlerine rastladığımız *Hârût* ve *Mârût* bazı araştırmacılara göre ilk defa Zerdüştlüğün dini metinlerinde geçen *Haurvatat* ve *Ameretat* ile aynı varlıklardır. Avesta’da dişi varlıklar olarak kabul edilen *Haurvatat* suların, *Ameretat* ise bitkilerin koruyucusudur. Kur’an-ı Kerim’de Babil’de büyü ile uğraşan iki melek olarak kabul edilen *Hârût* ve *Mârût*’un sürgün sırasında Yahudiler tarafından kendi inanışlarına aktarılmıştı. Her ne kadar İbrani kaynaklarında geçen *Ariuk* ve *Mariuk* isimleri *Hârût* ve *Mârût* ile ilişkilendirilmeye çalışılsa da herhangi bir benzerlik ortaya çıkarılmamıştır. <https://islamansiklopedisi.org.tr/harut-ve-marut> (Erişim Tarihi: 28. 04. 2019).

²³¹ Kur’an-ı Kerim, Bakara Suresi 102. Ayet. 2. Sure. Elmalılı M. Hamdi Yazır (Sadeleştirilenler, Lütfullah Cebeci-Sadık Kılıç), *Hak Dini Kur’an Dili Meâli*, Ankara, 2011, s. 56-57.

Yahudi kavimlerini fethetme ve haraç alma süreci Babilli II. Nabukadnezar'ın askerî icraatları sonucunda Yahudi halkında çok derin izler bırakacak bir diasporayı²³² başlatmıştı. Yıllarca esaret altında yaşayan İbrani halkı, yaşamış oldukları olayların duygusal etkisini Eski Ahit'e yansıtmuşlardı. Öyle ki Eski Ahit'de Mısır, Asur ve Babil'in başını çektiği devasa dramatik olaylar anlatılmıştı. Ancak ele geçen çivi yazılı kaynaklar Eski Ahit'de yazılanlara tamamen farklı bir arka plan oluştururken, aynı zamanda hem Eski Ahit hem de çivi yazılı kaynakların sadece siyasi değil edebî ve tarihî açıdan da birbirlerine çoğu zaman paralellik gösterdikleri ortaya çıkmıştır. Özellikle Asur ve Babil kayıtları dikkate alındığı zaman Eski Ahit ve bu iki ülkede bulunmuş yazılar arasındaki ortak nokta oldukça fazladır. Asur hükümdarlarından kalma yazıtlar Yahuda ve İsrail'in İbrani tarihi kayıtlarını çoğu zaman doğrularken, Babillilerin yaratılış ve tufan hikâyeleri kadar Hammurabi Kanunları da Eski Ahit'de bazı bölümlerde çarpıcı benzerlikler taşır.²³³ Ancak siyasi olaylara ve şahıslara baktığımızda çivi yazılı kaynaklar ve Eski Ahit'te yazılanlar ciddi derecede tutarsızlıklar göstermektedir.

Kutsal Kitaplar'a yansıyan olayları çivi yazılı kaynaklar ışığında değerlendirdiğimizde, siyasi ve askerî açıdan II. Nabukadnezar'ın Doğu Akdeniz ülkelerine haraç ve vergi toplamak maksadıyla çıktığı askerî ilerleyişler Asurluların başlatmış olduğu bir politikaydı. Peki Asur ve ardından Babil'in bu bölgede ne işi vardı? Elbette hırs, fethetme tutkusu ve o bölgelerin zenginliğini ele geçirme arzusuydu. Her kral kendisine bağlı ve her yıl düzenli vergi ödeyecek vasallar isterdi. Ancak Eski Ahit'e bakıldığında olayın gerçekleşmesi her iki tür kaynaklarda da (çivi yazılı kaynaklar ve Kutsal Kitaplar) doğruyken olayın sebebi Eski Ahit'te oldukça farklı belirtilmişti. Eski Ahit'te göre Babil'den önce bölgeye gelen Asur'un buralara gelmek gibi bir planı yokken, bu tamamen İsrail tanrısının işiydi.²³⁴

²³² Diasporanın tanımı pek çok bilim insanı için tartışma konusu olmuştur. Diaspora konusunda çalışan Jolanta A. Drzewiecka'ya göre Yunanca kökenli bir kavram olan diaspora, kopma ya da savrulma anlamına gelir. İlk defa, Kitab-ı Mukaddes'te Babil'e sürülen Yahudilere ilişkin kullanılmıştır. Diasporalar anayurtlarından kopmuş, zor kullanılarak topraklarından atılmış, ancak anayurda dönme hayalini akıllarında tutarak geri dönme özlemi taşıyan topluluklardır. Bkz. *Key Concepts in Intercultural Dialogue*, No.62, 2015, <http://centerforinterculturaldialogue.org> (Erişim Tarihi: 06.03.2019). Ayrıca Bülent İplikçioğlu diaspora için 'aynı dinden kişilerin başka inançtaki toplumlar içine dağıtılması' tanımını kullanmıştır. Bkz. B. İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Anahatları I*, s. 102.

²³³ A. Heidel, *a.g.e.*, s. 11.

²³⁴ Eski Ahit, İşaya kitabında bu durum şu şekilde anlatılmaktaydı: “ 5 İşte Asur, öfke değneğim; elindeki sopa gazabım içindir. 6 Onu yoldan sapmış bir milletin üzerine salacağım. Beni öfkeliendiren halkı bol bol yağmalayıp soymasını, sokakların çamuru gibi (Asur'un) onları çiğnemesini ona (Asur'a) emredeceğim. 7 Böyle bir şeye niyetlenmese bile bunu yapma isteği duyacak, yüreğinde böyle bir arzu olmasa da bunu tasarlayacak. Çünkü (Asur'un) yüreğinde, yok etme ve birçok milletin kökünü kazıma arzusu var.” *Kutsal Kitap, Yeni Dünya Çevirisi*, İşaya 10: 5-6-7. s.914. İşaya kitabında anlatıldığına göre, Yehuda I. İşaya,

Babil'e dönecek olursak pek çok eser kutsal kaynaklarda ilk ismi geçen Babillinin Merodah-baladan²³⁵ (M.Ö. 721-710) olduğu yazılır. Ancak bazı araştırmacılara göre Merodah-baladan'dan çok önce yaşamış olan I. Babil Sülalesi kralı Hammurabi de Amrafel ismi ile Kutsal Kitaplar'da yer almaktaydı. Böyle bir düşüncenin sebebi, Hammurabi isminin diğer kralların isminden farklı olmasından ileri gelmektedir. Yani kralın isminin aslında bu olmadığı bunun takma bir isim olabileceği düşüncesidir. Buna göre Amurru kökenli bir kral olan Hammurabi'nin ismi *Amur-abu*, yani Amurruların babası anlamına gelmektedir. Eski Ahit'de geçen Amrafel isminden Amru (Amurru) kelimesi ile bağlantılı olabileceği düşünülmüştür. Tekvin Bab 14'e göre aralarında Amrafel'in de olduğu Mezopotamyalı 4 kral Sodom ve Gomorro'yla birlikte bazı şehirlere saldırıp yağmalıyorken İbrahim evinde tuttuğu 318 asker ile bu krallarla mücadele etmişti. İbrahim'in yeğeni olan Lût ve malları da bu krallar tarafından zaptedilmişti. İbrahim Lût ve mallarını kurtarmıştı. Diğer krallar İbrahim'e kurtarılan mallardan çok daha fazlasını vermeyi teklif etseler de İbrahim sadece mallardan onda birine razı gelmişti. Sonuç olarak, Hz. İbrahim, Hammurabi olduğu tartışılan Amrafel'den ve diğer Mezopotamya krallarından bile güçlü olarak savaştan galip gelmişti.²³⁶ Bu durumda eğer Amrafel ile Hammurabi aynı kişiler ise, M.Ö. 1900-1800 yılları arasında yaşamış olan Hz. İbrahim ile M.Ö. 1792-1750 yıllarında Babil'de hüküm sürmüş Hammurabi aynı dönemde yaşamışlardı.²³⁷ Her iki şahsın da çok önemli kişiler olması sebebiyle ikisinin aynı dönemde yaşamış olması heyecan yaratsa da bu konuda kesinlik sağlayacak yazılı kaynaklar ele geçirilememiştir.

Tevrat Daniel kitabının 2 temel noktası vardı. Daniel 1 kitabı, Babil kralı II. Nabukadnezar tarafından sürgün edilen Daniel ve üç Yahudi genç arkadaşının büyük zorluklar karşısında Tanrı'ya nasıl sadık kaldıkları ve imanları sayesinde düşmanlarından üstün gelmeleri anlatılır. Bu olaylar hem Babil hem de Pers krallıkları döneminde yaşanmıştı.²³⁸ Daniel 1 kitabında yazılan bu bilgiler, Nabukadnezar'ın Kudüs'ü

Asur'a direnilmesine karşı çıkarak, Asur'un yarattığı gazabın aslında İsrail tanrısı Yehova'nın bir aracı olduğu kehanetini savunmuştu. Böylece tanrı Yehova, yoldan sapmış bir millet olan Yeruşalim ve putlarına karşı Asur'u bela olarak salmıştı.

²³⁵ Krallar 20: 12, İşaya 39: 1.

²³⁶ Muazzez İlmiye Çığ, *İbrahim Peygamber. Sumer Yazılarına ve Arkeolojik Bulgulara göre*, İstanbul, 2017, s. 104.

²³⁷ Bazı araştırmacılara göre, İbrahim Babilliydi ve yurttaşları gibi o da bir zamanlar putlara tapan birisiydi. Hatta bu sebeple İbrahim, Babil yaratılış hikâyelerini öğrenmiş ve Babil'den Kenan ülkesine göç ederken, Babil yaratılış hikâyelerini de beraberinde getirerek sonraki kuşaklara miras bırakmıştı. A. Heidel, *a.g.e.*, s. 164.

²³⁸ *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri*, Seoul, 2011 s. 920

yağmaladığı ve Yahudi halkını sürgüne zorladığında bazı önemli ve yetenekli kişilerin Babil sarayına gelmelerini istemesi sürecini anlatmaktadır. Böylece Daniel ve arkadaşları Babil sarayına girmiş ve burada 3 yıl boyunca kendilerini geliştirmişti.

“1 Yehuda Kralı Yehoyakim krallığının 3. Yılında Babil kralı Nebukadnezar, Yeruşalim üzerine yürüyüp kenti kuşattı. 2 Yehova, Yahuda kralı Yehoyakim’i ve Tanrının evindeki takımların bir kısmı onun eline verdi. O da onları Şinar (Babil) diyarına götürüp tapınakta hazine dairesine koydu.

3 Sonra kral, saray baş memuru Aşpenaz’a İsrailoğulları arasından kral soyundan ve soylu ailelerden bazılarını getirtmesini söyledi. 4 Bunlar hiçbir kusuru olmayan, güzel, her konuda anlayışlı ve hikmetli, öğrenmeye yatkın, bilgiyi kavrayabilen, kralın sarayında hizmet edebilecek yetenekte çocuklar olmalıydı. Onlara Keldani yazısını ve dilini öğretmesini emretti. 5 Kral onlar için kendi güzel yiyeceklerinden ve içtiği şaraptan her gün bir miktar ayrılmasını ve üç yıl bu şekilde beslenmelerini emretti; böylece üç yılın sonunda kralın önüne çıkabileceklerdi.

6 Yahudaogullarından Daniel, Hananya, Mişael ve Azarya adlı çocuklar da getirilenler arasındaydı. 7 Saray başmemuru onlara yeni isimler koydu. Daniel’e Belteşazar, Hananya’ya Şadrak, Mişael’e Meşak ve Azarya’ya Abednego ismini verdi.²³⁹”

Daniel kitabının 2. kısmı ise, Daniel tarafından görülen görümler ile alakalıdır. Bu görümlerde Babil’den başlayarak birçok krallıkların yükselip düşeceği, Tanrı’ya karşı gelen baskıcı kralın yıkıma uğrayıp Tanrı’nın halkının zafere ulaşacağı anlatılmaktadır.²⁴⁰ Kral Babil’deki bütün bilge ve yorumcuları çağırır, rüyasını hiç kimselere anlatmadan onların bilmesini ve yorumlamasını ister. Eğer bunu yapmazlarsa hepsini öldüreceğini söyler. Ancak kâhinlere göre yeryüzünde bunu yapabilecek kimse yoktur ve Nabukadnezar’a böyle söylerler. Buna sinirlenen Nabukadnezar Babil’deki bütün bilgelerin öldürülmesi emrini verir ve bu kişiler arasında Daniel ve 3 Yahudi arkadaşları da vardır. Fakat Daniel’a gece düşünde Nabukadnezar’ın rüyası açıklanır. Daniel hemen Nabukadnezar’ın huzuruna çıkar ve ona düşünüşü şu satırlar ile açıklar:

²³⁹ Daniel 1:1-7. Tamamı için bkz. *Kutsal Kitap Yeni Dünya Çevirisi*, Wallkill, New York, 2017 s.1144-1145.

²⁴⁰ a.g.e., s. 920.

“ **29** Ey kral, yatağında yatarken ileride olacakları düşündün. Sırları açıklayan, sana ne olacağını (rüyanda) bildirdi. **30** Bana gelince, bu sır bana bütün yaşayanlardan daha hikmetli olduğum için açıklanmadı. Ancak krala yorumu bildirilsin ve kral kendi yüreğinden geçenleri bilsin diye açıklandı.

31 Sen ki ey kral, düşünde dev bir heykel gördün. Işıl ışıl parlayan heykel önünde duruyordu. **32** Heykelin başı saf altın, göğsü ve kolları gümüş, karnı ve kalçası bakır, **33** bacakları demir ve kildendi. **34** Sen heykele bakarken, bir taş el değmeden yerinden kesildi ve o taş, heykeli demir ve kil ayaklarından vurup parçaladı. **35** o zaman demir, kil, altın, gümüş, bakır ezilip saman oldular ve rüzgârda dağılarak heykelden hiç eser kalmadı. Heykele vuran taş ise, bir dağ olup bütün dünyaya yayıldı.”²⁴¹ (Daniel 2:31-34. S.1146-1147).

Bunun üzerine Babil kralı Daniel’in yorumunu güvenilir bulup onu ve arkadaşlarını ödüllendirerek önemli bir konuma getirir. Daniel kitabı 3. kısımda ise Nabukadnezar kendisi için altından bir heykel yaptırır ve Babil’deki tüm halkın bu heykel önünde diz çökmesini ister. Fakat Daniel ve arkadaşları heykelin önünde diz çökmeyi reddederler. Nabukadnezar buna öfkelenerek onları içi ateş dolu bir fırına atar, ancak ateşte yanmazlar ve bu üç kişi ile beraber tanrı oğullarından biri de görülür.²⁴²

Daniel kitabı 4. kısımda, Daniel Nabukadnezar’ın bir düşünüyü daha açıklar ve yorumlar. Bu Nabukadnezar’ın ve saltanatının sonu ile alakalı bir düşündür. Daniel 4 kitabına göre Nebukadnezar’ın sonu şöyle oldu: “ *insanlar arasında kovuldu, sığır gibi ot yemeye başladı ve saçı kartal tüğleri gibi, tırnakları kuşların pençesi gibi uzayınca kadar tüm bedeni göklerin çiyi gibi ıslandı.*²⁴³” Ancak bundan sonra Eski Ahit’in Nabukadnezar için anlattıkları çok daha ilginçtir;

“**34** ‘O günlerin sonunda ben Nabukadnezar gözlerimi göğe kaldırdım, aklım başıma gelmeye başladı. Yüceler yücesine şükrettim, sonsuzluk boyunca yaşayanı övüp yücelttim. Çünkü onun saltanati sonsuza dek süren bir saltanattır ve krallığı nesiller boyu devam eder. **35** Dünyada yaşayanların hepsi bir hiç sayılır. Gökler ordusundakilere ve dünyada yaşayanlara dilediğini yapar. O’nun elini durdurabilecek kimse yoktur.

²⁴¹ Daniel 2: 31-35.

²⁴² Daniel 3:1-30.

²⁴³ Daniel 4: 33.

36 *Evet, o anda aklım başıma gelmeye başladı. Krallığımın itibarı için, haşmetime ve görkemime yeniden kavuştum. Saray erkânı ve soylu adamlarım beni gayretle aradılar. Yeniden krallığımın başına geçirildim. Büyüklüğüme büyüklük katıldı.*

37 *Şimdi ben Nabukadnezar, göklerin kralına şükrediyor, O'nu övüp yüceltiyorum. Çünkü O'nun bütün işleri doğrudur. Adaletle davranır. Kibirleri alçaltan O'dur.²⁴⁴*

Eski Ahit'te kaydedilmiş bu satırlar, inanılmaz bir çelişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Bu satırlar Nabukadnezar'ın Yahudi tanrısı Yahuda'ya iman ettiği konusunda önemli ipuçları vermektedir. Ancak şu ana kadar çivi yazılı hiçbir kaynakta böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Ayrıca eğer Nabukadnezar bu kadar kesin bir şekilde iman etme eğilimine girmişse kendisinin bu konuda Babil tapınaklarında bir değişiklik yapması ve ardıllarının da bu konuda Nabukadnezar'ı takip etmiş olmaları beklenebilirdi. Çok önemli olduğunu varsayıyoruz ki eğer Nabukadnezar gibi çok güçlü bir kral Yahudi tanrısına iman ettiyse Babil'de artık pek çok tanrının özellikle Babil'in büyük tanrısı Marduk'un bir öneminin kalmaması gerekirdi. Ancak Nabunidus değil miydi ki Babil'in baş tanrısı Marduk'u dışlayıp başka bir Mezopotamya kökenli tanrıya, tanrı Sin'e tapmaya başladığı için Babil halkı tarafından istenmeyen kral ilan edilen? Üstelik bu durumu kendi yazdırtmış olduğu yazıtla da doğrulayan kişi Yahudi halkına tekrar özgürlüklerini veren Persli Kyros'dur. Dolayısıyla Nabukadnezar hiçbir zaman Yahudi tanrısına iman etmemiş, iman etmiş olsaydı bu davranışın sonucunda Babil'de çok köklü değişimler yaşanmış olurdu. En başta putlara tapınmayı yasaklayan bir tanrıya inanan Nabukadnezar Babil'deki bütün tapınak heykellerini yerle bir ettirirdi. Kaldeliler döneminde bildiğimiz sadece bir tek dinî reform gerçekleştirme hareketleri görülmüştür. O harekette Babilli son kral Nabunidus tarafından gerçekleştirilmek istenmiştir. Ancak Kutsal Kitap Nabunidus'tan bile bahsetmez ve Nabukadnezar'ın hemen ardından Nabunidus'un oğlu Belşazar'a atıflarda bulunur.

Babil kral listesinde Nabukadnezar'dan sonra oğlu Evil-Merodah, damadı Neriglissar, ve torunu Labaşi-Marduk ve Nabunidus'un geldiğini önceden belirtmiştik. Fakat Eski Ahit Daniel 5 kitabına göre Nabukadnezar'ın ardılı olarak kral Belşazar gelmekteydi. Şöyle ki:

---

²⁴⁴ Daniel 4:34-37.

“1 Kral Belşazar, soylu adamlardan bir kişiye büyük bir şölen verdi ve bin kişinin önünde şarap içti. 2 Şarabın etkisi ile babası, Nabukadnezar’ın Yeruslaim’deki mabetten almış olduğu altın ve gümüş kaplamaların getirilmesini istedi. Bu kaplar ile soylu adamları, haremdeki kadınları ve cariyeleri ile şarap içmek istiyordu. 3 Bunun üzerine, Tanrı’nın evi olan Yeruslaim’deki mabetten alınan altın kaplar getirildi. Kral, soylu adamları, haremdeki karıları ve cariyeleri bu kaplarla içki içtiler. 4 Şarap içip altın, gümüş, bakır, demir, ağaç ve taştan tanrıları yücelttiler.”²⁴⁵

Bu satırlar da çok açık bir şekilde Belşazar’ın II. Nabukadnezar’ın oğlu olduğu söylenmekte. Belşazar Nabukadnezar’ın değil, kendisinden önceki krallarla hiçbir kan bağı bulunmayan Geç Babil Dönemi’nin son kralı Nabunidus’un oğludur. Kral tahtta olduğu sırada Babil şehrini terk ederek, yönetimi 10 yıl süreyle oğlu Belşazar’a vekâleten bırakmıştı. Eski Ahit’e göre Belşazar dine aykırı hareketlerde bulunmuştu ve bunun bedelini ödemişti. Kral dine aykırı hareketlerde bulunurken kendisine bir yazı gelmiş ve bunu Daniel yorumlamıştı. Bu Eski Ahit’e göre Babil’de Kaldelilerin siyaseten sona ermesi ile alakalıydı:

5 O anda bir insan elinin parmakları göründü. Kral sarayında, önünde şamdan bulunan duvarın sıvası üzerine yazı yazmaya başladı. Kral, yazı yazan elin üst kısmını görüyordu. 6 O zaman, kralın benzi soldu, aklından geçenlerden ürktü, bacakları tutmaz oldu, dizlerinin bağı çözüldü.

7 Kral bağırarak, ruh çağırانların, Kaldelilerin, yıldızlara bakanların getirilmesini emretti. Babil’in bilgelerine şöyle dedi; “bu yazıyı okuyup bana yorumunu bildirene erguvani giysiler giydirilecek, boynuna altın gerdanlık takılacak. Krallık yönetiminde üçüncü adam olacak.”

8 Bunun üzerine, kralın bütün bilgeleri geldiler ama yazıyı okuyamadılar, yorumunu krala bildiremediler. 9 Kral Belşazar öylesine korkmuştu ki, benzi daha da soldu. Soylu adamların da aklı karıştı.

10 Kralın ve soyluların sözlerini duyan kraliçe şölen salonuna girdi. “Ey kral, ömrün uzun olsun!” dedi. “Aklından geçenler seni ürkütmesin, benzin solmasın. 11 krallığında yetenekli bir adam var. Kutsal tanrıların ruhu ondadır. Babanın zamanında onun her meseleleri aydınlatabilen, kavrayışlı, tanrıların bilgeliğine sahip biri olduğu

---

²⁴⁵ Daniel 5: 1-4.

görülmüştür. Baban Kral Nabukadnezar onu büyücü rahiplerin, ruh çağıranların, Kaldelilerin, yıldızlara bakanların başına getirdi. Bunu senin baban yaptı, ey kral. 12 kralın Belteşezar adını verdiği Daniel’de, düşleri yorumlamak, bilmeceleri açıklamak, düğümleri çözmek için olağanüstü bir ruh, bilgi ve kavrayış var. Şimdi Daniel’i çağır, yorumu bildirsin.”

13 *Böylece Daniel kralın huzuruna getirildi. Kral, Daniel’la konuşup “ Kral babamın Yahuda’dan getirdiği, Yahuda sürgünlerinden Daniel sen misin?” diye sordu. 14 “Senin, tanrıların ruhuna sahip, her meseleyi aydınlayabilen, kavrayışlı, olağanüstü bir bilge olduğunu duydum. 15 Bana şu yazıyı okuyup yorumunu bildirsinler diye bilgeleri ve ruh çağırıcıları huzuruma getirdiler. Ne var ki, hiçbiri yazının yorumunu bilemedi. 16 senin yorumlar yapabildiğini, düğümler çözebildiğini duydum. Şimdi eğer bu yazıyı okuyup yorumunu bana bildirebilirsen, üzerine ergüvani giysiler giydirilecek, boynuna altın gerdanlık takılacak. Krallık yönetiminde üçüncü adam olacaksın.*

17 *O zaman, Daniel kralın huzurunda şu karşılığı verdi: “ Armağanların senin olsun, ödülleri başkasına ver. Yine de ben krala yazıyı okuyacağım ve yorumunu bildireceğim. 18 Ey kral, Yüceler Yücesi Tanrı, baban Nabukadnezar’a krallık, büyüklük, itibar ve haşmet vermişti. 19 O’nun verdiği büyüklükten ötürü tüm halklar, milletler, diller kraldan korkup titrerlerdi. Dilediğini öldürür dilediğini mahveder, dilediğini yükseltir, dilediğini alçaltırdı. 20 Ama kibirlenip sertleşince ve küstahlık edecek kadar ileriye gidince, krallık tahtından indirildi, itibarını yitirdi. 21 insanlar arasından kovuldu, yüreği hayvanlarınkine benzer bir duruma getirildi. Yaban eşekleri arasında yaşadı. İnsanların krallık üzerinde Yüceler yücesi Tanrı’nın saltanat sürdüğünü, saltanatı dilediği kişiye verdiğini anlayıncaya dek, ona sığırlara verildiği gibi ot verildi, bedeni göklerin çığı ile ıslandı.*

22 *Oğlu olan sana gelince ey Belşazar, bütün bunları bildiğin halde yüreğini alçaltmadın. 23 Tersine, göklerin Rabbine karşı büyüklendin. Üstelik O’nun evinden alınan kapları getirttin ve soylu adamlarınla, haremdeki karıların ve cariyelerinle birlikte o kaplarla şarap içtin. Hiçbir şey görmeyen, işitmeyen, bilmeyen; gümüş, altın, bakır, demir, ağaç ve taştan tanrıları yücelttin. Ama gerçek Tanrı’yı yüceltmedin; o Tanrı ki, soluğun O’nun elinde, yolların O’nun denetimindedir. 24 Bu yüzden Tanrı bir el*

göndererek işte bu yazıyı yazdırdı. 25 Gördüğün yazı şudur: MENE, MENE, TEKEL ve PARSİN.²⁴⁶

26 Bu sözlerin yorumu şudur: MENE, Tanrı krallığının günlerini saydı ve onu sona erdirdi.

27 TEKEL, terazide tartıldın ve eksik bulundun.

28 PERES, krallığın bölündü, Medlere ve Perslere verildi.

29 O zaman, Belşazar'ın emri üzerine Daniel'e ergüvani giysiler giydirildi, buynuna altın gerdanlık takıldı, O, krallık yönetiminde üçüncü adam ilan edildi.²⁴⁷

30 Kaldeli Kral Belşazar o gece öldürüldü. 31 Altmış iki yaşlarındaki Pers Darius krallığın başına geçti.²⁴⁸

Siyasi olaylardan başka meşhur Babil kulesine ait ilk okumalar da Eski Ahit'den yapılmaktaydı. Günümüzde hiçbir kalıntısı kalmayan ve görkemi anlatılan hikâyelerden ressamın resimlerine yansıtılarak canlandırılmaya çalışılan bu muzaffer kule, Babil ile tamamen özdeşleşmiş ve masallara bile konu olmuştu. Kule, Tevrat başlangıç kısmında şu şekilde anlatılmaktadır:

“1 O zamanlar tüm yeryüzünün dili bir, kullandığı sözler birdir. 2 Doğu'ya gidenler Şinar (Babil) diyarında bir ovaya yerleştiler. 3 Birbirlerine, 'gelin tuğla yapıp fırında pişirelim' dediler ve taş yerine tuğla, harç yerine de zift kullandılar. 4 Sonra şöyle dediler: “ Gelin yeryüzüne dağılmamak için bir şehir kuralım, tepesi göklere erişen bir kule inşa edip nam yapalım.”

5 Bunun üzerine Yehova inip insanoğlunun inşa ettiği şehre ve kuleye baktı ve şöyle dedi: “ İşte onlar tek bir halk, konuştukları dil de bir ve şimdi bu işe giriştiler. Artık akıllarına koyduklarını yapacaklar, hiçbir engel tanımayacaklar. 7 Şimdi inelim ve birbirlerinin söylediklerini anlamasınlar diye dillerini karıştıralım.” 8 Yehova onları yeryüzüne dağıttı ve zamanla şehrin inşasını bıraktılar. 9 Bu nedenle şehir Babil²⁴⁹ diye

²⁴⁶ Daniel 5: 25.

²⁴⁷ Hâlbuki Daniel, Daniel 5:17'de bütün bu armağanları reddediyor, kralın başkasına vermesini söylüyordu.

²⁴⁸ Daniel 5: 1-31.

²⁴⁹ Babil, kelime olarak Kitab-ı Mukaddes'de *karmaşa*, *kargaşa* kelimelerine karşılık gelmektedir.

*adlandırıldı çünkü Yehova tüm dünyanın dilini orada karıştırdı. Yehova onları tüm yeryüzüne dağıttı.*²⁵⁰

Burada, Yahudilerin tanrısı Yehova'nın tek bir dil konuşan halktan, bir arada yaşama isteğinden ve bunun için bir kule yapıyor olmalarından neden bu kadar rahatsız olduğu ve öfkeleniği, insanları ayrı ayrı diller konuşurmak koşuluyla cezalandırmak istediği²⁵¹ son derece düşündürücü. Ancak Tanrı Yehova'nın insanların göklere ulaşacak bir kule inşa ediyor olmasını küstahlık olarak kabul etmiş olduğunu düşünebiliriz. Sonuçta yeryüzü ölümlülere gökyüzü ise ölümsüz olanlara, yani tanrılara aitti.

Çivi yazılı kaynaklar ve Eski Ahit'in verdiği bilgiler çerçevesinde Babil Şehri'nin siyaseten düşüşünü inceledikten sonra İncil Vahiy'de Babil Şehri'nin yok olması şu şekilde ifade edilmiştir:

“Bundan sonra, başka bir meleğin göklerden indiğini gördüm; büyük yetkiye sahipti ve görkemiyle yeryüzünü aydınlattı. 2 Melek güçlü bir sesle bağırdı: ‘Düştü! Büyük Babil düştü ve cinlerin mekânı, her murdar nefesin sığınağı ve nefret edilen her murdar kuşun sığınağı oldu! 3 Bütün milletler onun yaptığı fuhuşun şarabının, öfke şarabının kurbanı oldu. Dünyanın kralları onunla fuhuş yaptı ve dünyanın gezgin tacirleri onun arsızca sürdürdüğü lüks yaşamdan dolayı zengin oldu.”

4 Gökten gelen başka bir ses duydum. ‘Ey halkım, onun günahlarına ortak olmak ve başına gelecek belalardan pay almak istemiyorsanız çıkın. 5 Çünkü günahları birikti, göğe kadar erişti ve Tanrı onun yaptığı adaletsizlikleri andı. 6 Başkalarına ne yaptysan aynısını, hatta iki katı ona yapılsın. Evet, yaptığı her şeyin karşılığını iki misli görsün. İçine karışık içki koyduğu kâseye, onun için iki katı konulsun. 7 Kendini ne kadar yücelttiyse ve arsızca yaşam sürdürüyse, o kadar eziyet çeksün ve yas tutsun. Çünkü içinden hep şöyle söylüyor: “Kraliçe²⁵² olarak tahttayım, dul değilim ve asla yas tutmayacağım.”

²⁵⁰ Tevrat, Başlangıç 11:1-9.

²⁵¹ Tıpkı buradaki İbrani tanrı Yehova'nın insanların bir kule ile birleşip güçlenmelerinden rahatsız olması ve bunun için onları dillerini karıştırarak cezalandırması olayına benzer bir hadise de Sumer mitlerinde bulunmaktadır. Sumer tanrıları “*Enlil ve Enki (Akk. Ea) arasındaki güç mücadelesi*” olarak bilinen bu mitte Sumer panteonunda üçüncü sırada yer alan Enki, Enlil'i yerinden etmeyi başaramamış ve panteonda Enlil'in gerisinde kalarak *Enlil-banda*, yani *Küçük Enlil olarak anılmaktaydı*. Bu duruma tahammül edemeyen Enki, insanlığın başına en büyük uğursuzluğu sarmış ve o günden bugüne insanlığın içinden çıkamadığı bir iletişim kopukluğu, ‘diller karmaşası’ meydana getirmişti. Böylece ‘*insanların ağızlarındaki sözü değiştirmiş ve çekişme koymuş oldu.*’ Bugün bu mite atıfta bulunan tablet, İngiltere Oxford'daki Ashmolean Müzesi'nde bulunmaktadır. Bkz. Samuel Noah Kramer, *Sümer Mitolojisi*, İstanbul, 2001 s.11-12.

²⁵² Burada Kraliçe olarak bahsettiği Mezopotamya panteonunda en önemli tanrılardan olan İstar (Sum. İNANNA) olabilir. Çünkü Tevrat'ta da pek çok bölümde İstar'a kraliçe ve Kaldeli kız gibi ifadeler ile atıfta

8 İşte bu yüzden onun belaları olan ölüm, yas ve kıtlık bir günde başına gelecek, yakıp kül edilecek, çünkü ona hüküm veren Yehova tanrı güçlüdür. **9** Onunla fuhuş yapan ve arsızca lüks bir yaşam süren diğer kralları, o yanarken çıkan dumana bakıp onun için ağlayacak ve keder içinde dövünecekler. **10** Onun çektiği eziyetten korkarak uzakta durup şöyle diyecekler; ‘Vah vah! Büyük şehri güçlü Babil, hükmün bir saatte gerçekleşti!’

11 Ayrıca dünyanın gezgin tacirleri de onun için ağlayıp yas tutuyor, çünkü artık mallarını alacak kimse yok. **12** Altın, gümüş, değerli eşyalar, inciler, keten, erguvani kumaş, ipek kırmızı kumaş, kokulu ağaçtan yapılmış her şey, fildişi eşyalar; çok değerli ağaçlardan, bakırdan, demirden ve mermerden yapılmış her türlü eşya. **13** Ayrıca tarçın, kakule, buhur, güzel kokulu yağ, akgünlük, zeytinyağı, ince un, buğday, sığırları, koyunları, atları, arabaları, köleleri, insan canları satın alacak kimse yok. **14** Evet, canının çektiği lezzetli meyvelerden alındı. Bütün nefis ve muhteşem şeyler elinden alınıp yok edildi. İnsanlar bunları bir daha asla bulamayacak.

15 Bunları alıp satan ve bunlar sayesinde zenginleşen gezgin tacirler, çektiği eziyetin korkusuyla uzakta durup ağlayarak ve yas tutarak **16** şöyle diyecekler: ‘Vah, vah! Has keten, erguvani ve kırmızı elbise giymiş; altın takılar ve değerli taşlar ve incilerle bezenmiş büyük şehir **17** o muazzam zenginlik bir saatte mahvaldu! Her gemi kaptanı, her yerden gelen yolcular ve geçimini denizden sağlayan herkes uzakta durdu.

18 O yanarken çıkan dumana bakıp bağırdılar; ‘Bu büyük şehir gibisi var mı?’ **19** Başlarına toprak saçtılar, feryat ettiler ve ağlayıp yas tutarak şöyle dediler; ‘Vah, vah! Büyük şehir! Bir saatte mahvoldu! Denizde gemisi olan herkes zenginliğini onun servetine borçluydu.’

20 Ey gökler onun başına gelenlerden ötürü sevinin! Kutsal kişiler, elçiler, peygamberler, sizler de sevinin! Çünkü Tanrı onu (Babil’i) sizin için cezalandırdı!

---

bulunulmuştur. Örneğin Tevrat, İşaya 47: 1-7 İstar” dan tıpkı İncil vahiy’de bahsedildiği gibi bahseder: “**1** Ey el değmemiş Babil kızı, çök de toprağa otur, Ey Kaldelilerin kızı tahtın yok artık, yere otur. Bundan böyle sana nazlı, şumarık denmeyecek, **2** Bir el değirmeni al da un öğüt. Peçeni aç. Eteğini kaldır da bacakların görülsün. İrmaklardan geç. **3** Çiğlikliğin gözler önüne serilsin; edep yerlerin herkesçe görülsün. Senden öç alacağım, kimseyi esirgemeyeceğim. **4** “Bizi bedelle kurtaran biri var. O İsrail’in Kutsalıdır, adı göklerin hâkimi Yehova’dır.” **5** Ey Kaldelilerin kızı, sessizce otur, karanlığa çekil, çünkü sana bundan böyle krallıkların hanımefendisi denmeyecek. **6** Kendi halkıma öfkelenim. Mirasımı ayaklar altına aldım, onları senin eline verdim. Sense onlara merhamet etmedin. Yaşlı adama çok ağır boyunduruk yükledin. **7** “Çağlar boyu, sonsuza dek kraliçe olacağım” deyip durdun. Olup bitenlere aldırmadın, işin sonunu düşünmedin. Muazzez İlmiye Çığ, Bereket Kültü ve Mabet Fahışeliği, İstanbul, 2009, s.35.

21 Güçlü bir melek, değirmen taşına benzeyen büyük bir taşı kaldırıp denize fırlatıp atarak şöyle dedi: “Büyük şehir Babil, böyle fırlatılıp atılacak ve bir daha asla ortaya çıkmayacak. **22** Artık sende lir eşliğinde şarkı söyleyen ilahicilerin, müzisyenlerin, kavalcuların ve borazancuların sesi duyulmayacak. Artık sende hiçbir zanaatçı bulunmayacak ve değirmen taşının sesi duyulmayacak. **23** Artık sende hiçbir kandil ışığı parlamayacak. Sen de artık güvey sesi ve gelin sesi duyulmayacak. Çünkü senin gezgin tacirlerin, dünyanın nüfuzlu adamlarıydı ve senin büyücülüğün ile bütün milletler sapmıştı. **24** Evet, peygamberlerin, kutsal kişilerin ve dünyada katledilmiş olan herkesin kanı o şehirde bulundu.”²⁵³

Özellikle Seleukoslar’dan sonra Babil’in terkedilmeye zorlanması olayına baktığımızda İncil’de Babil’in yok edilişi ile ilgili yazılanlar Babil’in bütün o görkemini nasıl yok olduğunu doğrular niteliktedir. Çivi yazılı kaynaklardan Babilli kralların kendilerini övmelerini anlayabiliriz. Ancak Kutsal Kitaplar her ne kadar Babil Şehri’ni ve halkını yeriye olsa da bütün bu anlatılanlar Babil’in sahip olduğu zenginlikleri çok da iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Babil tam bir metropol olarak anlatılmaktadır. Çivi yazılı kaynaklar ve arkeoloji çalışmaları sonucu elde edilen görsel malzemenin dışında Kutsal Kitaplar Babil’in zenginliği hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca Eski Ahit ve Yeni Ahit birer dinî kaynaklar olmalarına ve çoğu zaman çelişkilerle karşılaşmamıza rağmen, toplumsal ve siyasi yaşamın dışında Babil’in sahip olduğu zenginlikleri ve ticari hayatın hareketliliği hakkında inanılmaz ayrıntılarla bilgiler sunmakta. Biz burada tez konumuz sebebiyle sadece Babil üzerinde durduk. Ancak Babil dışında pek çok ulus, coğrafi yerler ve şahıslar hakkında bilgiler mevcut. Bu durum kutsal kaynakların önemini bir kere daha gözler önüne sermektedir. Bu sebeple bu Kutsal Kitaplar çivi yazılı kaynaklar haricinde, çalışmamızın temel unsurlarını oluşturmaktadır.

Kutsal kaynakların bile *Büyük Babil* diye seslendikleri, muazzam Babil, Hammurabi’nin, Nabukadnezar’ın, Nabunidus’un ve uğruna nice mücadeleler vermiş kralların ve komutanların hatta Asur’un ve Büyük İskender’in Babili’i, neredeyse üç Kutsal Kitapta da ortak olarak lanetlenmiş, günahların ve günahkârların, sapmış bir milletin şehri olarak anılmıştı. Ancak bu dinî kaynaklar Babil ve Babilliler hakkında bize başka hiçbir kaynakta bulamayacağımız bilgiler de vermişlerdi. Her ne kadar Babillilerin hırslı, saldırgan, yok edici, sapkın, büyücü bir millet oldukları anlatılsa da bu insanların

²⁵³ Yeni Ahit (İncil), Vahiy 18: 1-24.

ticaretle uğraştıkları, dünyanın ticaret merkezi olan bir yerde yaşadıkları bilgilerini de bizlere sunmaktadır. Bütün bu kutsal kaynaklarda yazılanlar tek bir tanrıya inanan insanları yeniden batıdan doğuya doğru çekmiş ve böylece gerek din adamları gerek askerler gerek arkeolog, tarihçiler ve dil bilimciler bu coğrafyada Babil'e dair pek çok belgeyi gün ışığına çıkarmıştı. Öyle ki Kutsal Kitaplar; Eski Ahit, Yeni Ahit ve Kur'an-ı Kerim'de Babil yasak şehir (büyü ve büyücüler ile anılan), uzak durulması gereken bir şehir olarak anlatılıp terk edilmişliğe mahkûm edilirken, özellikle bu Kutsal Kitapları'nın matbaa ile çoğaltılması ve bütün Avrupa'da hatta bütün dünyada okunmaya başlanması ile Babil'in yeniden gün ışığına çıkarılması macerası başlamıştı. Yani bu Kutsal Kitaplar inananlarda Babil'e karşı nefret yaratmış olsa da, nefret zamanla merak, merak ise hayranlığa dönüşmeye başlamıştı. İnsanlar merak ettikçe Babil'e ulaşmak istemiş bu istek batıdan doğuya doğru keşif hareketi başlatmıştı. Artık Babil, modern araştırmacılar ile yavaş yavaş gün yüzüne çıkacak ve araştırmacılara yaptığı tesadüfi yardımları sayesinde sadece kutsal kaynaklarda yazıldığı kadar olmadığını anlatacaktı. Üstelik kendi dilinden kendi yazısından...

3.5. Babil Dünya Mirası

Kozmopolit, çok kültürlü, çok tanrılı yapısı ve lüks yaşantısı ile nam salmış bir şehir, kadim Babil şehri. Krallarının lükse ve güce olan tutkuları onu antik dünyanın en büyük en görkemli uygarlığı haline getirmişti. Hammurabi ile başlayan Babil'in yükselişi, Kassit hükümdarlarının uluslararası arenada diplomasının gücü sayesinde büyük bir ayrıcalık ve zenginlik elde etmesinin ardından bu zenginlik, II. Nabukadnezar Dönemi'nde Babil Şehri'ni çevreleyen duvarlar ardında büyük bir görkeme dönüşmüştü. Çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere geçişin yaşandığı ve büyük peygamberlerin çıkmış olduğu bir coğrafyanın tam kalbinde yer alan Babil, bu eşsiz kent, defalarca yıkıma uğramış ve yok edilmiş olsa da kültürel anlamda bırakmış olduğu iz sebebiyle gönüllerden asla silinmemiş ve her defasında küllerinden yeniden doğarak günümüze kadar gelebilmiştir. Muazzam eser ve kalıntıların sahibi olarak, antik çağlardan modern zamanlara büyük miraslar bırakmıştır. Ruhani devrimlerin yaşandığı bu şehirde hukuk, matematik, tıp, sanat, astronomi, edebiyat ve daha pek çok alanda ilk adımlar atılmıştı. Bu sebeple bu coğrafyada yapılan kazılar devam ettikçe ortaya çıkabilecekler, bugün hâlâ büyük heyecan yaratmaktadır.

Babil'in en büyük kültür mirası II. Nabukadnezar'ın inşa etmiş olduğu Babil şehriydi. Bu şehrin duvarları arkasında muazzam mimari eserler bulunmaktaydı. Bunlardan başlıcaları Dünyanın Yedi Harikasından birisi sayılan meşhur "Babil Asma Bahçeleri, Tören Yolu ve İştâr Kapısı"dır. İştâr Kapısı, tanrıça İştâr'a adanmış devasa büyüklükte bir kapıydı. Büyüklüğü ve görkemi şehrin önemini yansıtmaktaydı. Kapının alt kısmı bugün Babil kalıntıları arasında ayakta kalan tek anıt olarak bölgede bulunmakta, üst kısmı ise Berlin'de Pergamon Müzesi'nde sergilenmektedir.²⁵⁴ İştâr kapısı sadece özel zamanlarda açılıyor olmalıydı. Bu kutsal kapı açıldığı zaman tören yolu ortaya çıkıyordu. Bu tören yolunda her biri birer tanrıyı simgeleyen hayvanların olduğu renkli tuğladan duvarlar vardı. Bu hayvanlardan aslan tanrıça İştâr'ı, muşhuşular tanrı Marduk'u, antik dönem boğası tanrı Adad'ı simgelemektedir.²⁵⁵ Kadim Babil Şehri'ne ait kalıntılar Irak'ın başkenti Bağdat'ın 90 km kadar güneyinde kalmaktadır ve artık şehrin eski görkeminden hiçbir eser kalmamıştır. Eski Babil'den geriye kalanlar sadece çamur ve üzerinde birkaç kabartmalı tuğlaların olduğu duvarlardır. Bu kalıntılar UNESCO tarafından savaşlarda zarar görmemesi için dünya mirası listesine alınmak istenmiş olsa da bu konuda hâlâ bir sonuç alınmamıştır.²⁵⁶ Özellikle 2003 yılında ABD'nin Irak'a askerî müdahalesi sonucunda bölge tamamen savunmasız duruma düşmüştür. Babil'in görkemine dair bölgede neredeyse hiçbir anıt ayakta kalmasa da 1987 yılından itibaren yürütülmüş olan sistematik kazılar sonucunda pek çok önemli eserin büyük çoğunluğu Avrupa ülkeleri ve ABD müzelerinde sergilenmek üzere legal ve illegal yollarla yurtdışına götürülmüştür.

Babil'in insanlığa bir diğer mirası hukuk alanındadır. Hammurabi'nin ülkesinde refah, huzur ve güven adına tanrılardan almış olduğu emirle tesis ettiğini söylediği 282 maddelik kanunları, özellikle kısasa kısas uygulamaları ve toplumsal anlamda vermiş olduğu bilgiler, hukuksal anlamda bir ilktir. Hammurabi kanunları bize anayasal ve hukuksal denemelerinin ilk kez Antik Yunan ve Roma Uygarlıkları'nın topraklarında değil Mezopotamya topraklarında yapıldığını göstermektedir.

Büyük İskender'den sonra Babil'in yeni sahipleri olan Helenli Seleukoslar, Babil kültürünün gelişmesine hiçbir katkı sağlamamış ancak Babil kültürünün Yunanistan'a

²⁵⁴ Sarayda ana İştâr kapısından başka 8 çift İştâr kapısı daha vardı. Bu kapılardan bir tanesini bugün İstanbul Şark Eserleri Müzesi'nde görebilmek mümkün.

²⁵⁵ Tören yolundaki duvar örnekleri de bugün İstanbul Şark Eserleri Müzesi'nde sergilenmekte.

²⁵⁶ UNESCO, 5 Temmuz 2019 tarihinde Bağdat'ın 85 km güneyinde bulunan Babil kalıntılarının (Eski Babil Şehri) bulunduğu alanın, Dünya Mirası Listesi'ne alındığını duyurmuştur. <https://whc.unesco.org/en/news/2002> (Erişim Tarihi: 07.07.2019).

oradan da bütün Avrupa'ya yayılmasına ve öncü olmasına aracı olmuşlardı. Babil kültürü özellikle Hellen kültürü ile kaynaşmış ve zamanla tamamen yok olmuştu. Fakat Hellenler Babil'den pek çok şey öğrenerek bugün astronomi, matematik gibi temel bilimlerin gelişimine katkı sağlamışlardı. Özellikle Hellenistik Dönem astronomisi, Geç Antik Çağ'da ulaşacağı kapsamlılık düzeyini Babil astronomisinin etkisine borçludur. O dönem hem Yunan bilimi hem de Mısır bilimi Babil düşüncesinin etkisinde kalmıştı. Her ne kadar Aramice Babilcenin yerine geçmiş olsa da bu durum, Babil kültür varlığının son döneminde, en önemli ve en uzun ömürlü eserlerinden birisi olan matematiğin doğuşunu engelleyemedi.²⁵⁷ Babilli matematikçiler, sayıları ondalık sistemde olduğu gibi, 1'den 10'a kadar değil 1'den 60'a kadar kullanırdı.²⁵⁸ Bunun bir sonucu ya da yansıması olarak bir saatin ya da dakikanın 60'a bölünüyor olması bize Babillilerden kalma bir miras olabilir. Bu miras da, Babil fikirlerini ve çalışmalarını kendi çalışmalarına ekleyen ve 60'ı hesaplamalarında kullanan Yunanlıların aracılığı ile ulaşmıştır. Ayrıca Irvın Finkel,²⁵⁹ astrolojik açıdan burçların da Babil mirası olduğunu savunmaktadır.

Hellenli tarihçi Herodot'a göre Gramon'u ve (güneş konumunu anlamak için gölgesinin ölçüldüğü dikili taş yani güneş saati), günün 12'ye bölünmesini Hellen halkı Babil'den öğrenmişti.²⁶⁰

Tanrılardan gelecek her türlü mesajın doğada yankılanacağına inanan Babil bilginleri tanrıların sırlarına erişmek için gözlemciliğe çok önem vermişlerdi. Özellikle gezegenlerle ilgili gözlemlerin kayıt altına alındığı M.Ö. 7. yy.'a ait tabletleri astronomi günlüklerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Astronomi Babil'den günümüze gelmiş önemli bir etkinlikti. Mezopotamya'da gezegenlerin konumlarının tespit edilmesi için gerçek anlamda hesap yöntemleri tespit edilmişti. Eski Yunan halkı, gezegenlerin hareketlerini tanımlamak için bazı geometrik şekillerden oluşan modeller oluşturulması gerektiğini düşünürken, Babilli bilim insanları, aritmetik dizilerden oluşan soyut gezegen modellerini çok önce geliştirmişlerdi.²⁶¹

²⁵⁷ Michael Jursa, "Hellenistik Çağda Babil Kültürünün Çöküşü", *Antik Yakındoğu*, (Ed. Umberto Eco), s. 276.

²⁵⁸ Giorgio Strano, "Mezopotamya'da Astronomi", *Antik Yakındoğu*, (Ed. Umberto Eco), s. 452.

²⁵⁹ British Museum küratörü olan Irvın Finkel, Babil matematiksel sistemleri ve geleceği tahmin etme tutkuları gibi Babil keşifleri ile ilgilenmiştir. <https://tr.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/ancient-near-east1/babylonian/v/babylonian-mind> (Erişim Tarihi 20.12.2018).

²⁶⁰ Herodot, 2/109.

²⁶¹ G. Strano, *a.g.e.*, s. 452.

Bugün hâlâ ayakta olmasa da Kitab-ı Mukeddes'e konu olmasıyla Babil efsanesini daha da sihirli hale getiren Babil Kulesi zigguratlar da Mezopotamya dünyasının sembolü sayılır. Gökyüzüne ulaşan bir yapı inşa etmeye cüret eden insanların kibirlerinin ürünü olarak Babil Kulesi'nin, Herodot'a göre 7 terası vardı ve en üstte Babilli bir kadın ile tanrı arasında evlilik ritüellerinin gerçekleştirildiği bir tapınak vardı.²⁶² Hellenli coğrafyacı ve tarihçi Strabon ise tanrı Marduk'a adanan tapınağın Pers Kralı Ksarkses tarafından tamamen yok edildiğini Ancak Babil'e hayran kalan Büyük İskender'in tapınağı yeniden inşa etmek istediğini bu amaçla 10. 000 adamını 2 ay boyunca görevlendirdiğini anlatmıştır. Fakat Büyük İskender'in ansızın hastalanarak genç yaşta ölmesi üzerine tapınağın inşası yarım kalmıştır. Ne yazık ki İskender'in ardılları da tapınak inşaa etmekle ilgilenmemişlerdir.²⁶³

Bir güney Mezopotamya şehri olan Babil, Sumerlilerden almış olduğu çivi yazısını arkeolojik kazılar sonucu günümüze ulaştırarak kendisi hakkında en kıymetli bilgileri vermişti. Aslında Babil'den günümüze kadar gelen en önemli miras yazıdır. Babilliler Sumer çivi yazısını kullanarak siyasi alandaki başarıları sayesinde bu yazının diplomasi dili olmasına ve pek çok uygarlık tarafından kullanılmasını sağlamışlardır. Seleukoslar'dan sonra Partlar'ın da Babil ülkesini istila etmesi ile çivi yazısı tamamen yok olmuştu. Bilinen son çivi yazılı belge M.S. 75 yılına ait tarihlenmiş çapraşık bir astronomi cetvelidir.²⁶⁴ Sonrası ise tamamen bir yok oluştür. Ta ki gözler arkeolojik keşifler ile Yakındoğu'ya ardı arkası kesilmez o müthiş, keşiflerin başlamasına ve Babil kadar karmaşık ve şaşırtıcı olan çivi yazısının çözümlenmelerinin yapılmasına kadar. Çivi yazısı bugün her ne kadar kullanılmıyor olsa da bilimsel araştırma ve incelemeleri Türkiye'de dâhil olmak üzere pek çok dünya üniversitenin anabilim dallarında çalışılmaya ve öğretilmeye devam ediyor. Bu da Babil ve Mezopotamya mirasının sürdürüldüğünü göstermektedir.

Tarihçi Herodot, Babil Şehri'ni anlatırken, büyüklük ve ihtişam bakımından başka bir şehir bilmediğini söylemişti.²⁶⁵ Bugün o görkemi yerinde görebilme ve canlandırabilme fırsatımız olmasa da Babil'in bu büyüklüğü müzelerde sergilenen maddi uygarlık eserlerinden, edebi eserlerinden, çivi yazılı kaynakların tercümelerinden hatta

²⁶² Luigi Turri, "Piramitler ve Zigguratlar", *Antik Yakındoğu*, (Ed. Umberto Eco), s. 354; Herodot, *a.g.e.*, 1/181-182.

²⁶³ Strabo, *Geography*, 16. 1/5.

²⁶⁴ J. Oates, *a.g.e.*, s. 200.

²⁶⁵ Herodot, 1/178.

Kutsal Kitaplar'dan bile teyit edebiliriz. Bu kent öyle büyüğü bir kentti ki, kendi çağdaşlarına ve kendinden sonrakilere verdiği ve vereceğı ilham sınırsızdır. Hangi alanda olursa olsun; tıp, uzay bilim, teknoloji, astroloji, tarih, mimari, sanat, edebiyat hepsinin çıkış noktası ve ilham kaynağı neredeyse Babil olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Çünkü bu topraklar medeniyetin doğduğu topraklardır. Babil'in bu eşsiz ilhamı en büyük mirasıdır. Uygur dünya her ne kadar bilim için, eğitim ve sanat için yüzünü batıya dönse de batıdaki adam hep daha fazlası için doğuya gelecektir. Üç büyük peygamberin çıktığı bu kutsal toprakların sınırı Büyük İskender'den sonra batılı devletler tarafından belirlenecek ve doğunun toprak bütünlüğünde söz sahibi batı olacaktır. Bütün o kültür mirasına rağmen sürdürülemeyen en önemli Babil mirası ise, Babilli kralların diplomatik sahada başardığı, söz sahibi devlet anlayışının bugün Yakındoğu'yu yöneten devlet yöneticileri tarafından başarılammamasıdır.

SONUÇ

M.Ö. 3000’li yıllarda Sumerler tarafından icat edilen yazı sayesinde, Mezopotamya topraklarında yazının şahitliğinde hayat başlamıştı. Sumerler bölgeye gelmeden önce bölgede Proto-fıratlılar olarak adlandırılan halklar yaşamaktaydı. Ancak arkeolojik ve antropolojik kaynakların yetersizliği sebebiyle bu halklar hakkında herhangi bir bilgi sahibi değiliz. Sumerler bölgeye geldiklerinde iki nehir, Fırat ve Dicle arasında kalmış toprakların güney bölgesine yerleşmişlerdi. Nereden geldikleri hâlâ kesinleşmemiş olan bu öncü halk, bölgeye gelir gelmez bir dizi büyük yenilik hareketi gerçekleştirmişti. Çiftçilik, kentleşme ve nihayetinde yazı... Mezopotamya’nın güney düzlüklerinde gerçekleşen her hareket bir sonraki dönemde yaşanacak olanların adeta habercisi gibiydi.

Sumerler bölgeye gelen tek göçebe halk değildi. Asla da son olmayacaklardı. Tarih M.Ö. 2500’leri gösterdiğinde ilk Sami göçü Akadlar tarafından gerçekleştirilmiş, bunu bir başka Sami hareketi Amurru göçü izlemişti. Sumerce *MAR.TU* olarak adlandırılan bu insanların isimlerinden batıdan göç etmiş olabileceklerini anlamaktayız. Amurrular Sumerlerin bölgesi Güney Mezopotamya’ya yerleşmiş ve Sumer direnişinin son simgesi olan III. Ur Sülalesi’nin yıkılmasının hemen ardından Babil Bölgesi’nde I. Babil Sülalesi’ni başlatmış oldular. Şehirli halklar tarafından küçümsenen bu halkın başarısı koca bir tarihin başlangıcı olmuştu. M.Ö. 1894-1595 yıllarını kapsayan bu dönemde Babil kuzeydeki şehirler Asur, Mari, Larsa, Eşnunna’ya göre son derece güçsüz durumdaydı. Ancak tarihin seyrini değiştirecek kral Hammurabi Babil tahtına çıktığında hem Babil’in hem de çağdaş pek çok kralın talihi de dönecekti.

Hammurabi tahta çıktığı zaman Babil’in çevresindeki güçlerin farkındaydı. Dolayısıyla Babil’in içinde bulunduğu durumu da biliyordu ki yaklaşık ilk 20 yıl sadece Babil’de huzurun ve güvenin teminatı için çalışmış, bir dizi imar işine girişmişti. Ancak Kuzey Mezopotamya’da güç dengeleri değişmeye başladığında artık Hammurabi için uluslararası arenaya adım atma vakti gelmişti. Kral hayata kalabilmek için askerî gücünün yanında diplomatik dehasını da göstermek zorundaydı. Bu yeteneğini çok kısa bir sürede kendisinden çok daha güçlü konumda olan pek çok krallığı dize getirerek kanıtlamıştı. Babil artık diplomasi dehası bir kral sayesinde yükselmiş ve Eski Mezopotamya’nın en büyük gücü olarak tarih sahnesindeki yerini almıştı.

Modern dünyada siyaset yapan ve uluslararası diyaloglar geliştirme gayretinde olan dünya liderlerine bakarak, barbar, acımasız ve sınır tanımayan, gözü dönmüş yağmacı krallar diye düşünebileceğimiz Mezopotamya ve bütün Yakınoğu kralları bugünün uluslararası ilişkilerinde geçerli olacak bütün kuralları milattan önceki devirlerde her biri tek tek tecrübe ederek belirlemişlerdi. Krallar sadece savaşarak değil, diyaloglar ile hayatta kalabiliyorlardı. Savaş kazanıldığı takdirde daha fazla zenginlik daha fazla toprak ve iş gücü demektir. Peki bunca varlık nasıl korunacaktı, nasıl garanti altına alınacaktı? Elbette savaşarak değil. Mezopotamya kralları bunu biliyorlardı. Bu yüzden askerî sahada kendilerini gösterdikten sonra uluslararası arenada söz söylemeye, diyaloglar geliştirmeye çabalamışlardı. Her şey ilkel denilemeyecek kadar resmi yapıyordu. Kuralları önceden belirlemiş olanlar yoktu. Kurallar tamamen örfî ve dinî geleneklere göre belirleniyordu. Antik Yakınoğulular bugünün diplomasi kurallarını o zaman belirlemişlerdi.

Diplomasi hayatın her alanında geçerliydi. Sürdürülebilmesi tamamen kralların yeteneğine bağlıydı ve savaşmak yerine dialog kurmayı tercih eden krallar bunun için ne gerekiyorsa yapıyordu. Diplomatik ilişkiler tamamen elçiler aracılığıyla gerçekleştiriliyor, uzun ve tehlikeli yolculuklar sonucu söz söyleyenlerin sözleri çivi yazılı mektuplar eşliğinde kendilerine iletiliyordu. Mektuplarda sözler veriliyor, yeminler ediliyor ve çözülmez bağ olacağını düşündükleri kardeşlik bağları kuruluyordu. Kardeşlik bağıyla sürdürülen bu ilişkiler kralların saraylarından gönderilen muhteşem hediyeler ile süsleniyordu. Hatta krallar saraylarındaki prensesleri birbirlerine eş olarak yolluyorlardı. Bu diplomasi kilit noktasıydı. Çünkü her zaman bir kralla müttefik olmak garanti sayılmazdı. Özellikle Mezopotamya diplomasisinin tipik bir özelliği ise taraflar her an değişebilirdi. Bu şekilde saraya gönderilen prensesler kralın birinci eşi olabilir saray içinde pek çok bilgiye erişebileceği gibi, hem kralın hem de vârislerin siyasi fikirlerinde etkisi olabilirdi.

Yakınoğu'da gerçekleşen diplomasi her aşaması kayıt altına alınmaktaydı. Krallar diplomasiye ve diplomatik ortaklarına çok dikkat ediyordu. Neredeyse bütün krallıkların arşiv odalarında diplomatik yazışmalar mevcuttu. Özellikle I. Babil Sülalesi Dönemi'nde kuzeyde bir krallık olan Mari'de bulunmuş saray arşivindeki mektuplar diplomasi her aşamasını gözler önüne sermektedir. Asur kralı I. Şamşi-Adad'ın oğlu Yasma-Adad'ın yönetiminde olan kent, Zimri-Lim yönetimine geçtiğinde Mari sarayına inanılmaz bilgi akışı sağlanmaya başlamıştı. Özellikle Zimri-Lim kral olduğunda

Hammurabili Babil gelişmeye başlıyordu. Bu sebeple Zimri-Lim Hammurabi'ye karşı temkinli davranmış, gerek Hammurabi'nin sarayına yolladığı elçilerden gerekse saraya yerleştirdiği casuslardan Hammurabi'nin her hareketi hakkında bilgi edinmek istemişti. Zimri-Lim Hammurabi'nin en önemli diplomatik ortağıydı. Ancak bu ilişkiler pamuk ipliğine bağlı bir şekilde sürdürülüyordu. Çünkü her iki tarafın da anlaşamadığı bir *Hit* şehri sorunu vardı ve bu her zaman sorun oluyordu. Buna rağmen krallar büyük bir ustalıklarla ilişkilerini sürdürüyor, ancak Zimri-Lim, Hammurabi'nin her hareketinden haberdar ediliyordu. Yalnızca Hammurabi'nin Babil'i değil bütün bir Mezopotamya diplomasisi Mari saray arşinde kayıt altına alınıyordu. Ancak Mari'nin Hammurabi tarafından yağmalanması sonucu en büyük çivi yazılı arşiv son bulmuş oldu. Zaten bundan bir süre sonra Hammurabi'nin Babil'i de Hititler tarafından yıkılarak uzun bir süre sessizliğe büründü.

Yazılı kaynak yoksunluğundan karanlık çağ olarak adlandırdığımız sürenin sonunda belgeler yeniden ortaya çıktığında Babil'de Kassitler hâkimdi. Babil'in en uzun iktidar süresinin yaşandığı Orta Babil Dönemi'nde Babil uluslararası arenada yükselirken, Asur Mezopotamya'nın o zamana kadar gördüğü en büyük askerî güç olarak yeniden ortaya çıkacaktı. Bu dönemin devletleri küçük kent devleti olmanın çok ötesinde neredeyse hepsi birer imparatorluğa dönüşüyordu ve her bir devlet bir diğerrinin gücünün farkında olarak birbirlerine düşman olmayı göze alamıyorlardı. Bu sebeple büyük devletler Babil, Hitit, Mısır, Mitanni ve sonradan dâhil olacak Asur bu dönem içerisinde Yakınoğu diplomasisinin altın çağını yaşamışlardı. Bu dönem diplomasisinde Babil kilit devletti. Uluslararası yazışma dili Babilce ve çivi yazısı olmuştu. Bir kaç mektup dışında kendi dili ve yazısı olan krallar bile çivi yazısını kullanmaktaydı. Çok sıkı ilişkilerin kurulduğu bu döneme ait en önemli bilgiler Mısır'daki Amarna Sarayı'ndan gelmekteydi. Mısır firavunları Elam hariç neredeyse bütün büyük devletler ile temas kurmuş her biriyle ayrı ayrı mektuplaşmıştı. Mektuplar çoğu zaman siyasi meselelerden çok uzak, hediyeleşme, evlilik ve kaçaklar ile ilgili olsa da her bir mektubun siyasi üslubu diplomatik temaslar açısından çok önemlidir. Mısırla kurulan bu ilişkilerin büyük bir maddi sebebi vardı ki, o da Mısır'da kum tanesinden bile fazla bulunduğu iddia edilen altındı.

Gittikçe zenginleşen büyük devletler diplomasiyle elde ettikleri ayrıcalıkları ülkelerindeki inşaat faaliyetlerine de yansıtmak istiyorlardı. Özellikle Babilli krallar *kardeş* diye hitap ettikleri ve atalarına kadar dayanan ilişkilerinden övünerek bahsettikleri

Mısırlı krallardan sıklıkla yüksek miktarlarda altın talep ediyorlardı. Mısır'dan giden altın o zaman diplomasinin en kıymetli aracıydı. Babil ise zaten yabancı saraydan prensesler ile evlenemeye çok meraklı olan firavunlara, sıklıkla saraylarındaki kızlarını ya da kız kardeşlerini yolluyorlardı. Ancak karşılığında asla Mısır Sarayı'ndan istedikleri prensesler gönderilmiyordu. Mısır firavunları bu konuda son derece katıydı. Kendileri Babil, Hitit, Mitanni gibi pek çok yabancı saraydan kız ile evlenebiliyor ama asla Mısır Sarayı'ndan bir kızı gelin olarak başka bir ülkenin sarayına yollamıyorlardı. Babil'in bir diğer diplomatik armağanı ise lacivert taşı olarak bildiğimiz lapis-lazuli taşı ve Hurriler aracılığıyla Mezopotamya'da önem kazanan at ve atlı savaş arabalarıydı. Zamanın savaş koşullarında en büyük teknolojik icat olan atlı savaş arabaları Babil'den gönderilen en büyük diplomatik armağanlardı.

Amarna belgeleri ışığında takip ettiğimiz Babil diplomasisi, Mısır'da yaşanan dinî değişimler ve gittikçe güçlenen Asur'un Elam ile bir olarak Babil'e müdahale etmesi ve her iki devletin de kendi iç meseleleri ile uğraşmak zorunda kalmasından dolayı sona erdi. Zaten Babil ve Yakındoğu diplomasisi hakkında en kıymetli bilgileri veren Antik doğu diplomasi hayatının en önemli tanıkları olan Amarna Sarayı'da Mısır'da yaşanan dini hareketler sonucu terk edildi.

Amarna Dönemi'ndeki ilişkilere baktığımızda neredeyse her devlet anlaşma yolunu seçmiş ufak tefek sorunlar haricinde büyük savaşlar meydana gelmemişti. En azından çivi yazılı kaynaklara böyle bir bilgi kayıt edilmemişti. Neredeyse her büyük devlet ve vasal arasında kaçak göçmenler sorun olsa da krallar bunun için önce birbirleri ile dialog kurmayı tercih etmişlerdi. Özellikle *hapiru* meselesi, evlilik-hediye değiş-tokuşu gibi meseleler kadar diplomatik temaslarda en çok konuşulan mesele olmuştu. Bu tezimizde gittikçe zenginleşen kralların haksızlıkları sonucu ortaya çıkan bir topluluk olduğunu savunduğumuz *hapiruların*, kelime anlamları çözülebilmemiş bir mesele değildir. Kimi araştırmacılara göre onlar köylerini terk ederek yaşam koşulu güç olan yerlere sığınmak zorunda kalan göçebeler, bazı araştırmacılara göreyse dağlardan şehirlere saldırılar düzenleyerek yağmalar yapan kaçak haydutlardı. Özellikle Mısır firavunu, vasalları tarafından gönderilen mektuplarda bu konu hakkında sıklıkla rahatsız edilmişti. Diğer büyük devletler de çeşitli yazışmalarında *hapiru* olan kimselerin topraklarında barınamayacaklarını yazmıştı. Savaşlarda paralı asker oldukları ya da küçük ve önemsiz biriyken bir lidere dönüştükleri çivi yazılı kaynaklara yansımış olan *hapirular* hakkında bütün bu yazılanlar, aklımıza yakın tarihimizde hemen hemen her köy efsanelerinde yer

alan; köyündeki aşiret ağalarının zulmünden ve haksızlıklarından kaçıp dağlara sığınan *eşkiya* figürünü getirirse de henüz böyle bir benzerliği ayrıntısı ile tartışacak detaylı çalışmalar yapılmamıştır.

Diplomasinin altın çağını yaşatan Kassit Sülalesi yaklaşık 575 yıllık iktidarının ardından Elam-Asur müdahalesi sonucu yıkıldıktan sonra, iktidar süreleri kısa ve siyasi çok büyük başarıları bulunmayan altı sülale Babil'e hâkim olmuştu. Babil, Kassitler ile çağdaş olan Hitit, Mitanni ve Mısır gibi devletlerin yıkılmasına ve zayıflamasına seyirci olurken, bu önemsiz sülaleler sayesinde ayakta kalmayı başarmış ve karşılığında onu dünyanın en görkemli şehri yapacak Kaldeli Sülale'nin egemenliğine kavuşmuştu.

Özellikle Kassit Sülalesi yıkıldıktan sonra askerî seferleri ile büyük bir başarı elde eden ve her yere korku salan Asur kralları, Babil'e daha fazla yüklenmeye başlamış ancak tehlike arz eden durumlarda da Babil'in yardımına ihtiyaç duymuştu. Her şeye rağmen egemenliğini her daim Babilli kralların üzerinde hissettirmişti. Bir süre sonra III. Tiglat-Pilaser ile Babil ve Asur tek bir kral tarafından yönetilmeye başlanmıştı. Bu çifte monarşiyi, ardılları V. Salmanassar ve Asurbanipal gibi çok yetenekli krallar da devam ettirmişti. Bütün bu Asur müdahaleleri sırasında Babil, Asurlu krallar tarafından defalarca yerle bir edilmiş ancak her defasında yine bir Asurlu tarafından yeniden toparlanmıştı. Asurbanipal'in Asur tahtında bulunduğu sırada Kaldeli bir lider olan Nabupolassar İran'daki Medler ile iş birliği yaparak Asur İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmış böylece Asur'un Babil yönetimine de son vermişti. Babil artık yeniden bağımsızlığına kavuşmuş ve böylece Babil'de son yerel sülale Kaldelilerin hükümdarlığı başlamıştı. Geç Babil Dönemi olarak adlandırdığımız bu dönem, diplomasi açısından olmasa da dünya tarihini tamamen değiştirecek değişimlerin ve gelişmelerin yaşandığı dönemdi. Nabupolassar'ın ölümü ardından tahta çıkan oğlu II. Nabukadnezar Hammurabi'den sonra Babil'in en tanınmış kralı oldu. Aralarında tek bir fark vardı. Babil Hammurabi ile yükselişe geçerken II. Nabukadnezar ile muazzam görkemli bir krallığa dönüşmüştü. Artık diplomatik ilişkileri çivi yazılı kaynaklardan takip edebilmek oldukça sınırlıydır. Bu dönemden önceki Mari Sarayı arşivi, El Amarna Saray arşivi, Boğazköy arşivi gibi çivi yazılı kaynakların arşivine benzer bir saray arşivi ele geçirilememiştir. Kralların da diplomatik yazışmalardan çok inşaat faaliyetleri ve dinî icraatlara daha çok önem vermesinden diplomatik ilişkiler açısından en fakir dönem bu dönemdir. Ancak bu dönem hakkındaki bilgiler tek tanrılı Kutsal Kitaplar'dan, özellikle Eski Ahit ve Yeni Ahit'ten ayrıntıları ile gelmektedir. Bu Kutsal Kaynaklar'da yazılanlar; şahıs, şehir isimleri ve olaylar her ne

kadar ayrıntısı ile anlatılmış ve belirtilmiş olsa da zamanla ortaya çıkan çivi yazılı kaynaklar Kutsal Kaynaklar'ın doğruluğunu sorgulamamıza sebep olmuştur. Olaylar çok büyük ızdıraplar yaşamış bir millet açısından anlatıldığı için ne yazık ki politik ve taraflı yansıtılmıştı. Özellikle Asurlu krallar ile başlayan Doğu Akdeniz ülkerine askerî sefer hareketleri İsrail ve Yahuda krallıklarına ulaşmıştı. Asurlu krallar buraları ele geçirerek halkı haraca bağlayarak topraklarından etmiş ve başka bölgelere sürgüne zorlamışlardı. Son derece başarılı olduğu anlaşılan Asur'un bu politikası Geç Babil Dönem krallarından II. Nabukadnezar tarafından da takip edilmiş ve sefere çıktığı Yahuda topraklarındaki Yahudilerin şehirlerini (Kudüs'de dâhil), tapınakları yağmalamış ve krallığın önde gelen yetenekli ve bilge kişileri ile birlikte halkı çok uzun yıllar Babil'de sürgünde tutmuştu. Eski Ahit'te yazılanlara göre Yahudi halkı çok tanrılı Babil şehrinde tanrıları Yehova'nın vermiş olduğu irade ile ayakta kalmayı başarmıştı. II. Nabukadnezar ve ardından Belşazar'ın dinsizliğine şahit olmuş ve nihayetinde tanrısal bir dizi uyarı sonucunda Babil şehrinin yıkılmasına tanık olmuşlardı. Hem Eski Ahit Tevrat'da hem de Yeni Ahit İncil'de Babil'in tanrısal pek çok ceza ile yıkılışı anlatılmıştı. İncil'e göre *herkesin zenginliğini, servetini borçlu olduğu büyük Babil bir saatte mahvolmuştu.*

Babil'in yıkılışı çivi yazılı kaynaklara göre elbette bu şekilde olmamıştı. Kalde Sülalesi'nin son kralı olan Nabunidus (aynı zamanda yerel bir sülalenin hüküm sürdüğü Geç Babil Dönemi'nin son kralı), Babil'in hatta Mezopotamya'nın en ilginç karakterlerindendir. Kral Babil tahtını ele geçirmişti ancak krallığını 10 yıllığına Kutsal Kitap'ta da II. Nabukadnezar'ın oğlu olarak ismi geçen Belşazar'a bırakmıştı. Kendisi de Arabistan'da bir çöl arazisi olarak bilinen Tayma bölgesine gitmişti. Mezopotamya'da hiçbir şekilde görülmemiş bir davranış olan kralın bu hareketi pek çok farklı iddianın ortaya atılmasına sebep olmuştu. Bazılarına göre Babil kralı Babil'in baş tanrısı Marduk'u terk etmiş ve tanrı Sin'e daha çok önem vererek onun adına bir şehir inşa etmek için Tayma şehrine gitmişti. Hatta bu davranış daha sonra Babil'i ele geçirecek Pers kralı için çok büyük bir propaganda malzemesi haline dönüşmüştü. Babil kralının en büyük icraatları dinî içerikliydi. Kral pek çok şehre özellikle Tanrı Sin'i öven yazıtlar yazdırıyordu. Zaten kralın dinî icraatlarından ve annesi Adad-gubbi'nin yazdırmış olduğu otobiyografisinden Nabunidus'un kral olmasında tanrı Sin'in etkisini görebiliyor ve bu yüzden tanrı Sin'e sıklıkla minnettarlık göstermesini anlayabiliyoruz. Ancak aklımızı karıştıran Pers kralının Kyros silindirinde anlatmış oldukları. Kral, Babil'i ele geçirdikten sonra meşruiyetini tüm dünyaya gösterircesine bir silindir yazdırmıştı. Bu

silindirde Nabunidus'un tanrı Marduk'u terk ettiği, defalarca kötü şeyler yapması sonucu halkın ve tanrının nefretini aldığını ve Nabunidus zulmüne karşı Babil halkının çağrısı üzerine hiçbir askerî müdahalede bulunmadan Babil'e girdiğini anlatır. Ancak henüz Nabunidus yönetimi ile ilgili Babilliler tarafından yazılmış çivi yazılı kaynak bulunmadığından Babil halkının gerçek fikri konusunda bilgi sahibi değiliz. Fakat bu tez çalışmamız ile birlikte sorguladığımız şudur ki; Babil zaten çok tanrılı bir krallıktır, ayrıca tanrı Sin de Babil'in en köklü yerel tanrılarında birisidir. Nabunidus'un yazdıklarından II. İsin Sülalesi krallarından I. Nabukadnezarın da tanrı Sin kültü ile ilgili birşeyler yaptığını anlıyoruz. Üstelik I. Nabukadnezar Elamlılar tarafından Sus şehrine götürülmüş Tanrı Maruk'a ait heykeli Babil'e geri getiren ve Babil'de Marduk kültürünü yücelten kraldı. Bu sebeple sadece tanrı Sin kültü yüzünden Babil halkının krallarından nefret etmesi ve bir başka devletin kralını kendi topraklarına çağırması çok mantıklı gelmiyor. Ayrıca Kyros silindirinde İbrani kökenli tanrılar *Bel* ve *Nabu*'nun Babil tanrıları gibi anlatılması de son derece dikkat çekicidir. Eğer Kyros'u çağıran Babil halkı olduysa bunlar Babil'de sürgünde yaşayan Yahudi toplumu olabilir. Kutsal Kitaplar'da yazılanlara bakılırsa Yahudiler Babil'de zulme uğruyorlardı ve Babilli kralların dinî inanışları onlara sapkınca geliyordu. Bu sebeple Babil krallarının tanrılarında rahatsızlardı. Nabunidus'un Marduk kültürüne karşı tanrı Sin'e yaklaşması, Yahudilerin tek tanrısı Yehova'ya karşı Babilli kralların tanrılarında inanışlarıyla karıştırılmış olabilir. Ayrıca, eğer Pers kralının Babil'i ele geçirdikten sonra Yahudileri serbest bırakmalarına bakacak olursak, Perslerin Babil'e gelişlerinden en büyük çıkarı Yahudi halkı elde etmişti. Bu durumda Kyros'u çağıran Babil halkı değil sürgündeki Yahudiler olabilirdi. Ancak bütün bu düşünceler çivi yazılı belgeler ışığında Babil diplomasisini değerlendirirken karşımıza çıkan olayların birer sorgulanmasıdır. Konu üzerine derin kaynak taraması yapılmadığından bu düşüncemize karşı da şüphe ile yaklaşmaktayız.

Son yerel sülale Kaldeliler de yıkıldıktan sonra artık Babil topraklarına çok farklı kültürel özelliklere sahip Persler, Makedonlar, Hellenli Seleukoslar ve günümüzde Müslüman bir millet olan Iraklılar sahip olmuştu. Özellikle Babil'in son büyük fatihi olarak kabul ettiğimiz Büyük İskender Dönemi'nde Babil yenilenmeye çalışılsa da kralın çok genç yaşta ölümü üzerine bu yarım kalmış, Seleukoslar Dönemi'nde Babil tamamen terk edilmişti. Babil ile birlikte yavaş yavaş yok olan Babil kültü ve kültürü çivi yazısı yok olduktan sonra tamamen unutulup gitmişti. Fakat söz konusu Babil olduğunda şunu söyleyebiliriz ki çökmez denilen devletler çöker, ölümsüz olduğunu söyleyen krallar ölür

bitmez denilen düşmanlıklar biter ama Babil'den geriye kalan gelenekler hiçbir zaman bitmez. Bitmiyor da. Görüyoruz ve bugün dünyanın her yerinde Babil'in mirası yaşanmaya yaşatılmaya devam ediyor. Hukuk, edebiyat, matematik, tarih, din, sanat... Her şeyin başlangıcı Babilli krallara ve üstatlara çıkıyor. Kutsal Kaynaklar Babil için: *"Artık sende lir eşliğinde şarkı söyleyen ilahicilerin, müzisyenlerin, kavalcılarının ve borazancılarının sesi duyulmayacak. Artık sende hiçbir zanaatçı bulunmayacak ve değirmen taşının sesi duyulmayacak."* diye yazarken Babil'in sonsuz hapsediği kaderi anlatıyordu.

Yahudilik, Hristiyanlığın doğuşundan ve Kutsal Kitaplar'ın çoğaltılıp okunuşundan bu yana çok tanrılı dinlerden tek tanrı inancına geçilen bir coğrafyanın tam kalbinde yer alan Babil, batılılar tarafından son derece merak konusu olmuştu. Bu sebeple olmalı ki batılılar Babil harabelerini gün yüzüne çıkarmak için bir dizi çalışmalarda bulunmuşlar. Müzelerini Babil'den çıkan eserlerle zenginleştirirken bizlere eşsiz bir uygarlığın da bilgilerini sunmuşlardı. Ancak özellikle Büyük İskender'den sonra Babil topraklarında ve hatta bütün Yakındoğu'da söz sahibi devletler batılılar olmuştu. Doğunun liderleri zaman zaman doğu mirası, gelenek ve göreneklere ile övünürken hiçbir zaman kadim doğu kralları; Babilli Hammurabi'nin, Asurlu Asurbanipal'in, Mısırlı firavunların, Hititli kralların diplomatik nezaketinden ders almayı bilmemişlerdir. Bu sebeple bugün Babil topraklarında lir eşliğinde şarkı söyleyen ilahicilerin, müzisyenlerin, kavalcılarının ve borazancılarının sesinden başka insan çılgınlıkları, değirmen sesinden başka savaş sesleri duyulmakta. Dün krallar diplomasinin temelini düşmanlığa değil daimi müttefiklik arayışına temellendirmişti. Bugün liderlerin her biri diplomaside daimi müttefikliği NATO gibi askeri, BM gibi toplumsal ve kültürel oluşumlarla garanti altına almışken hâlâ sonuçlanamayan bir dizi savaş ve barış süreci devam etmekte.

Çivi yazılı belgeler ışığında değerlendirdiğimiz Babil diplomatik ilişkileri, devletler ve milletler büyüdükçe savaşın da büyüdüğünü, çok daha acımasız ve açgözlülükle sürdürüldüğünü göstermekte. Bu sebeple her geçen gün kıymetini daha fazla yitirdiğimiz ve yitirdikçe değerini anlamaya başladığımız *dialog süreci* uygarlıkların en büyük ışığı olmuştur. Çivi yazılı kaynaklardan Kutsal Kitaplar'a, Kutsal Kitaplar'dan günümüze kadar.

KAYNAKLAR

- Akar, M. (2013). “Krallar ve Tüccarlar Kenti Alalakh”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S. 33, s. 84-93.
- Alp, S. (1974). Eski Önasya’da Siyasal İlişkilerden Bölümler, Cumhuriyeti 50. Yıl, AÜ DTCF Yayını, Ankara, s.425-436.
- Ateş, A. (2018). *Eski Yakındoğu Arşivleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), PAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Ay Arçın. Ş. (2016), *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi Atalar Devrinden Asur ve Babil Hâkimiyetine Kadar*, Ayışığıkitapları, İstanbul.
- Aybay, R. (2009). *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Aydın, N. (2012). *Kültepe Tabletlerinin Dili Eski Asurca Dil Bilgisi*, Antalya.
- Ayyıldız, S. (2007). *Hitit Metinlerinde Alaşia Ülkesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Architect of The Capitol, www.aoc.gov
- Bakruşin, S. – Efimov, A. – Mintz, İ. – Kosminski E. (2015), *Uluslararası ilişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi) C. I*, (Çev. Attila Tokatlı), Evrensel BasımYayın, İstanbul, 2. Basım.
- Balkan, K. (1948). “Babil’de Feodalizm Araştırmaları: Kas’lar Devrinde Babil”, *AÜ DTCF Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 45-55.
- Balkan, K. (1948). “Kas Tarihinin Ana Hatları”, *Bellekten*, C. 12, S. 48. TTK, Ankara, s. 723-757.
- Bayram, S. (1998). “Ebla Metinlerindeki Bilgilerle Kutsal Kitaplardakilerin Karşılaştırılması”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül 1996*, Ankara, s. 53-62.
- Beckman G. (1999). *Hittite Diplomatic Texts*, Scholars Press, Atlanta.
- Bingöl, A. (2013). “Hurri’lerin Siyasi Organizasyonları”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 1, s. 115-133.
- Bottéro, J. (2015). *Kültürümüzün Şafağı Babil*, (Çev. Ali Berktay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 5. Baskı.
- Bottéro, J.- Stéve M. J. (2016). *Evvel Zaman İçinde Mezopotamya*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Budge, W. E. A. (2016). *Babil’in Tarihi v Babil’de Yaşam*, Onbir Yayınları, İstanbul.
- Butterlin, P. (2019). “Mari et l’histoire Militaire Mésopotamienne: Du Temps Longa u Temps Politico-Militaire”, *Pearl of The Past, Studies on Near eastern Art and Archaeology in Honour of Pinnock*, Zaphon, Münster, s. 109-138.
- Bülbül, C. (2010). “Amurru Göçleri ve Amurrular’ın Eski Önasya Yarihindeki Rollerini”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.48, Ankara, s.29-50.

- Bülbül, C. (2014). “Aramiler”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 19, s. 405-421.
- Charpin, D. vd. (1988). *Archives Épistolaires de Mari I/2 (ARM XXVI/2)*, Editions Recherche sur les Civilisations, Paris.
- Chicago Assyrian Dictionary (CAD), Published By The Oriental Institute, Chicago.
- Clifford, J. (1994), “Diasporas”, *Cultural Anthropology*, 9/3, 302-338.
- Ciampini E. (2018). “Mısır’da Yeni Krallık”, *Antik Yakındoğu*, Umberto Eco (Ed.), (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), İstanbul, s. 186-194.
- Cohen, R. – Westbrook, R. (2000). *Amarna Diplomacy: The Beginnings of International Relations*, Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Crawford, H. (2015). *Sümer ve Sümerler*, (Çev. Nihal Uzan), Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Çığ, M. İ. (2009). *Bereket Kültü ve Mabet Fahişeliği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 6. Basım.
- Çığ, M. İ. (2014). *Sümerliler Türklerin Bir Koludur Sumer-Türk Kültür Bağları*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 3. Basım.
- Çığ, M. İ. (2017). *İbrahim Peygamber Sumer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 20. Basım.
- Demirel, S. (2012). “M.Ö. II. Binyıl Batı Anadolu’sunda Yer Alan Arzawa Ülkeleriyle İlgili Coğrafik Değerlendirme”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, S. 5, s. 215-226.
- Devecchi, E. (2018). “Babil ve Assur”, *Antik Yakındoğu*, Umberto Eco (Ed.), (Çev. Leyla Tonguç Basmacı). İstanbul, s. 179-185.
- Devecchi, E. (2018). “El-Amarna Dönemi: Siyaset ve Diploması”, *Antik Yakındoğu*, Umberto Eco (Ed.), (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), İstanbul, s. 159-165.
- Dougherty, R. P. (1920). *Records From Erech Time of Nabonidus (555-538 B.C.)*, Yale Universty Press, New Heaven.
- Drzewiecka, J, A, (2015). “Diaspora”, *Key Concepts in Intercultural Dialogue*, No 62, <http://centerforinterculturaldialogue.org> (Erişim Tarihi: 06.03.2019).
- Durand, J. M. (1988). *Archives Épistolaires de Mari I/1 (ARM XXVI/1)*, Editions Recherche sur les Civilisations, Paris.
- Duymuş Florioti, H. H. (2006). *Eski Ön Asya’da Siyasî Evlilikler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), PAÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Duymuş Florioti, H. H. (2016), *Eski Yakındoğu Üzerine Notlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Eco, U. (ed.), (2018). *Antik Yakın Doğu*, (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Basım Yayın, İstanbul.
- Ergüven, N. S. (2016). “Uluslararası Hukukun Tarihsel Boyutuyla Diplomasinin Kurumsal Gelişim Süreci”, *AÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S. 1, 111-141.
- Erol, H. (2012). “Bir Kültepe Metnine Göre Asur Devrinde Subartu Bölgesi”, *AÜ DTCF Dergisi*, C. 52, S. 2, s. 117-127.

- Estin, C. – Laporte, H. (2010). *Yunan ve Roma Mitolojisi*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 26. Basım.
- Foxvog, D. A. (2008). *Elementary Sumerian Glossary*, (Revised), University of California, Berkeley.
- Günseren, T. (2009). *Mitoloji Sözlüğü Cilt II L-Z*, GEO.
- Heidel, A. (2018). *Enûma Eliş Babil Yaratılış Destanı*, (Çev. İsmet Birkan), Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Herodot (2017). *Tarih*, (Çev. Burcu Uzunoğlu), Panama Yayıncılık, Ankara.
- <https://arkeokur.tumblr.com/post/73719798315/sümer-kentleri-3> (Erişim Tarihi: 30.04.2019).
- <https://www.met.museum.org/toah/hd/kass/hd.kass.html> (Erişim Tarihi: 23.04.2019)
- <https://tr.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/ancient-near-east1/babylonian/v/visiting-babylon> (Erişim Tarihi: 20.12.2018).
- <https://tr.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/ancient-near-east1/babylonian/v/babylonian-mind> (Erişim Tarihi: 20.12.2018).
- İnal, K. (2013). *Protokol, Diplomaside Ayrıcalıklar ve Bağışıklıklar*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Eğitim Merkezi Yayınları, Ankara, 2. Baskı.
- İplikçioğlu, B. (1990). *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları I*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Kaçar, A. (2018). “Yazılı Kaynaklara Göre Subartu ve Subarlar”, *Archivum Anatolicum (ArAn)*, C. 12, S. 1, s. 31-48.
- Karauğuz, G. (2002). *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Kılıç, Y. (2009). “Eski Önasya Toplumları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi”, *PAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, S. 4, s. 122-151.
- Kılıç, Y. (2011). “Eskiçağda Kapadokya’da At Yetiştiriciliği”, *I. Uluslararası Nevşehir Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, C. 8, Nevşehir Üniversitesi Yayınları, s. 189-199.
- Kılıç, Y. (2016). “Çivi Yazılı Belgelerde Subar/Subartular”, *III. Uluslararası Türk Şöleni (Türk Kültür Sempozyumu) Bildirileri*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum, s. 667-669.
- Kılıç, Y.- Çelik, H. – Yılmaz, C. (2017). “Turukkular (Çivi Yazılı Kaynaklar Işığında)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.IV S. XI, s. 58-75.
- Kılıç, Y. –Mutlu Akkuş, S, (2018). “Eskiçağda Uzak Diyarların Ulaşım Aracı Deve”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, s. 689-699.
- Kınal, F. (1943). “Amarna Çağında Mısır’ın Önasya Münasebetleri”, *AÜ D.T.C.F. Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 99-106.
- Kınal F. (1958). “Kargamış Şehri Tarihi Hakkında”, *AÜ DTCF Dergisi*, Ankara, C. 16, S. 3-4, s. 69-77.

- Kınal, F. (1965). “Amarna Arşivindeki Babil Mektupları” *AÜ DTCF Dergisi* C.23, S. 3-4, 171-193.
- Kınal, F. (1967). “Yamhad Krallığı”, *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 8-9, Ankara, s. 195-211.
- Kınal, F. (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*, AÜ DTCF Basımevi, Ankara.
- Kınal, F. (1987). *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 2. Baskı.
- Knudtzon, J. A. (1915). *Die El-Amarna-Tafeln*, Leipzig.
- Knott, E. (2016). “Imagining Mari: Jean-Claude Margueron and the Archaeology of Tell Hariri”, *Near Eastern Archaeology*, Vol. 79, No. 1, s. 36-43.
- Koldewey, R. – Johns, A. S. G. (1914). *The Excavations at Babylon*, Macmillan and Co., Limited, London. <https://archive.org/details/bub/>
- Köroğlu, K. (2016). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Persler’e Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 11. Baskı.
- Kramer, S. N. (2001). *Sümer Mitolojisi*, (Çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2. Basım.
- Kutsal Kitap Tevrat, Zebur, İncil (2011). Yeni Yaşam Yayınları, Republic of Korea, Seoul.
- Kutsal Kitap –Yeni Dünya Çevisi- (2017) Watchtower Bible and Tract Society of New York, New York.
- Kuhrt, A. (2017), *Eski Çağ’da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330) C.I*, (Çev. Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 4. Basım.
- Kuhrt, A. (2017). *Eski Çağ’da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330) C.II*, (Çev. Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 4. Basım.
- Labat, R. (1963). *Manuel D’épigraphie Akkadienne*, Paris.
- Lacerenza G. (2018). “Yeni Hitit Krallıkları ve Arami Devletleri”, *Antik Yakındoğu*, Umberto Eco (Ed.), (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), İstanbul, s. 202-206.
- Landsberger, B. (1942). “Ras-Şamra’da Bulunan Çivi Yazısı Vesikalarının Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *AÜ DTCF Dergisi*, C. 1, S. 1 TTK Basımevi, Ankara, s. 85-90.
- Landsberger, B. (1944). “Mezopotamya’da Medeniyetin Doğuşu”, (Çev. Mebrure Osman Tosun), *AÜ DTCF Dergisi*, C.2, S. 3, Ankara, s. 419-429.
- Lipiński, E. (2000). *The Aramaeans: Their Ancient History, Culture, Religion*, Uitgeverij Peeters and Departement Oosterse Studies, Leuven-Paris-Sterling, Virginia.
- Liverani, M. (2001). *International Relations in the Ancient Near East, 1600-1100 BC*, Palgrave, New York.
- Liverani, M. (2014). *The Ancient Near East History, Society and Economy*, (Translated by Soraia Tabatabai), Routledge Taylor and Francis Group, London and New York.

- Macleod, R. (Der.), (2014). *İskenderiye Kütüphanesi Antik Dünya'nın Öğrenim Merkezi*, (Çev. Elif Derviş), Dost Kitapevi, Ankara, 2. Basım.
- Mariëtte, W. (2016). *The Babylonian Chronicles* (Master Thesis), Leiden University Faculty of Humanities, Leiden. <http://hdl.handle.net/1887/42897> (Erişim Tarihi 23.04.2019).
- Memiş, E. (1994). "Hitit Sarayında Kraliçelerin Rolü", *Belleten* C. 58, Ankara, s. 279-293.
- Memiş, E. (2009). *Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi*, Çizgi Kitapevi, Konya, 4. Baskı.
- Memiş, E.- Bülbül, C. (2014). *Eskiçağda Göçler*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Memiş, E. (2017). *Eski Çağda Mezopotamya "Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar"*, Ekin Basım ve Dağıtım, Bursa, 4. Baskı.
- Memiş, E. (2017). *Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 14. Baskı.
- Memiş, E. (2018). *Eski İran Tarihi (Medler, Persler, Partlar)*, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.
- Mieroop, M. V.D. (2012). *Babil Kralı Hammurabi*, (Çev. Bülent O. Doğan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Mieroop, M. V. D. (2018). *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, (Çev. Sinem Gül), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Moran, W. L. (1992). *The Amarna Letters*, Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Mynářová, J. (2007). *Language of Amarna- Language of Diplomacy Perspectives on the Amarna Letters*, Czech Institute of Egyptology Faculty of Arts, Charles University in Prague, Prague.
- Narçın, A. (2007). *A'dan Z'ye Sümer*, Ozan Yayıncılık, İstanbul.
- Niebuhr, C. (1903). *Tell El Amarna Period, The Relations of Egypt and Western Asia in Fifteenth Century B.C. According to the Tell El Amarna*, London.
- Nocera, D. M. G. (2018). "Mezopotamya'da Kentleşme, Toplumsal ve Ekonomik Hiyerarşilerin Doğuşu", *Antik Yakındoğu*, Umberto Eco (Ed.), (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Basım Yayım, İstanbul. s. 59-60.
- Oates, J. (2004). *Babil*, (Çev. Fatma Çizmeli), Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Öztürk, B. (2005). "Hüseyin Kâzım'ın Londra, Viyana ve Almanya Seyahatnameleri. Protokol ilişkilerinde Hediye'nin Rolü", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 149, 76-82.
- Reyhan, E. – Cengiz, B. T. (2015), *Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Salvini, B. A. (2006). *BABİL*. (Çev. Elâ Uluatam), Dost Kitapevi, Ankara.
- Sever, E. (2008). *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

- Seyrek, A. (2017). *Medeniyetlere Yön Veren Uygarlıklar Sümerler*, Maviçatı yayınları, İstanbul.
- Strabo. (1930). *The Geography Of Strabo*, (English Trans. By Horace Leonard Jones), London: William Heinemann Ltd, New York: G. P. Putnam's Sons, Great Britain. <https://archive.org/stream/Strabo08Geography17AndIndex/Strabo%2007%20Geography%2015-16#page/n11/mode/2up> Erişim Tarihi: 02.07.2019.
- Tosun, M – Yalvaç, K. (2002). *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 3. Baskı.
- Tulun, B. M. (2014). *Diplomatik Yazışma ve Konuşma Metinlerinden Örnekler*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Eğitim Merkezi Yayınları, Ankara, 2. Baskı.
- Tuncer, H. (1991). *Eski ve Yeni Diplomasi*, Dış Politika Enstitüsü, Ankara.
- United Nations (2005). *Vienna Convention on Diplomatic Relations 1961*, Vienna.
- Yazır, E. H. (2011). *Hak Dini Kur'an Dili Meâli*, (Sad. Lütfullah Cebeci – Sadık Kılıç), Akçağ Basım Yayım, Ankara, 2. Basım.
- Yiğit, T. (2005). "Hurrilere İlişkin Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar", *AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 38, Ankara, s.55-69.
- Yıldırım, N. (2016). "Demir Çağında Anadoludaki Aramilerin Politik Coğrafyası", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol. 6, s. 122-137.
- Yıldırım, N.- Temizkan, M. (2018). "Seleukoslar Döneminde Antiokheia'da Sosyal ve Kültürel Yaşam Üzerine Analizler", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, C. 4, S. 4, s. 645-660.
- Yıldırım, R. (2002). *Uygarlık Tarihine Giriş İlkçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, Meridyen Yay., İzmir.
- Yılmaz, C. (2015). *Amarna Çağı'nda Ön Asya Toplumlar Arasında Diplomatik İlişkiler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), PAÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Zorzi, D. N. (2018). "Hammurabi Döneminde Babil", *Antik Yakındoğu*, Umberto Eco (Ed.), (Çev. Leyla Tonguç Basmacı), Alfa Basım Yayım, İstanbul. s. 140-151.

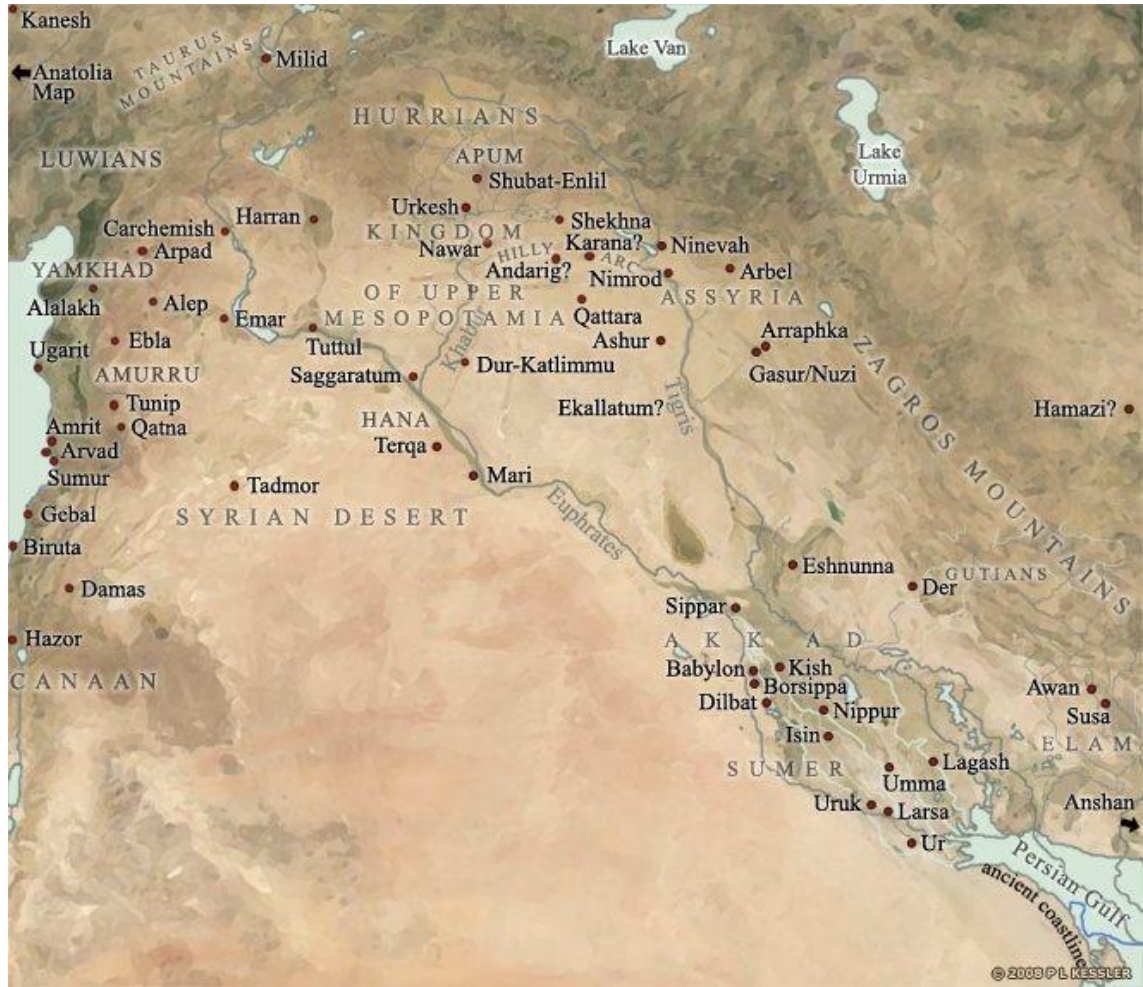
EKLER

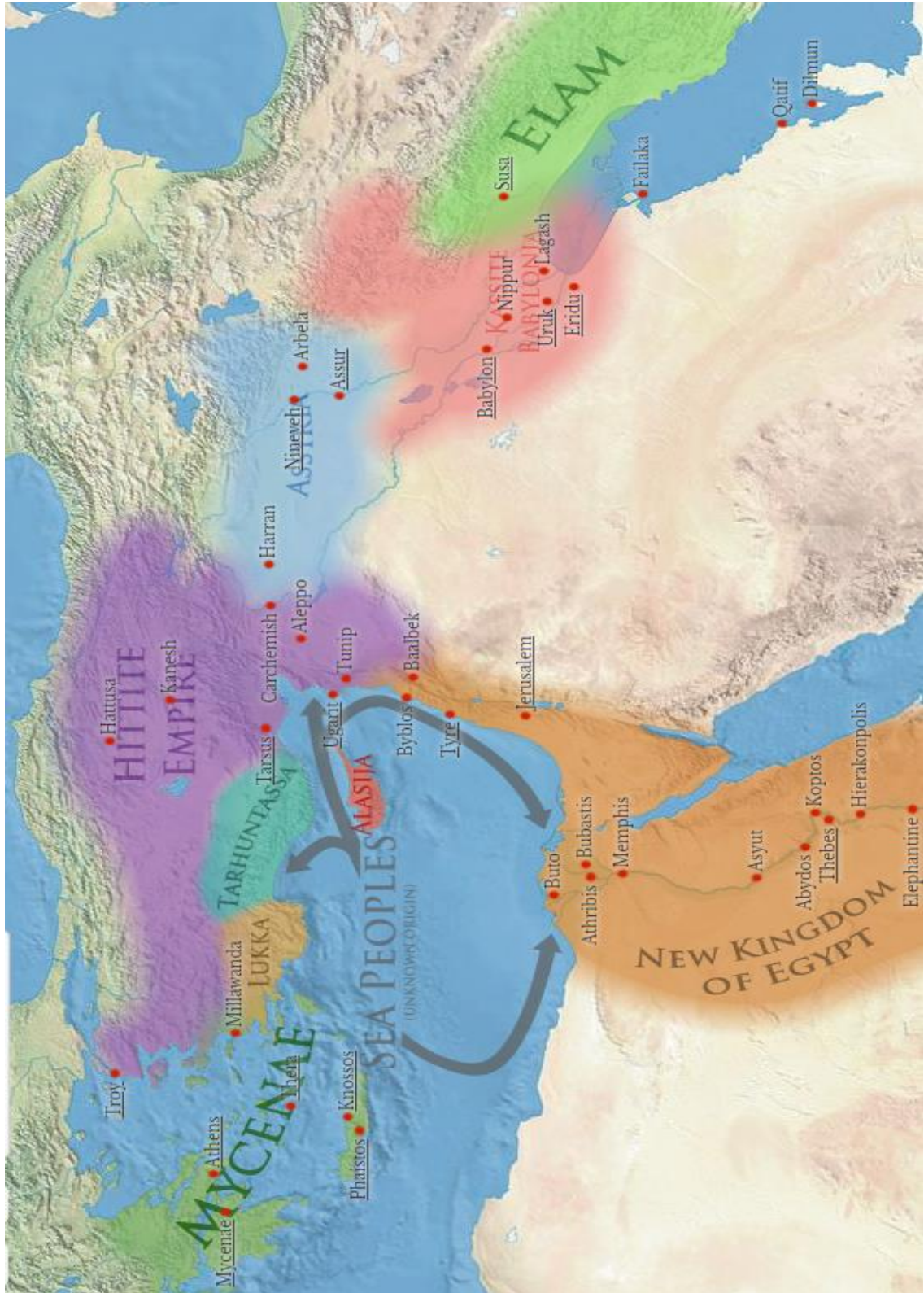

Ek-2: M.Ö. 2000-1600 yıllarında Mezopotamya

(Ancient History Encyclopedia, <https://www.ancient.eu/image/588/map-of-mesopotamia-2000-16000-bc/> Erişim Tarihi: 03.05.2019).

Ek-3: M.Ö. 1300'lü Yıllarda Ege, Akdeniz ve Mezopotamya'daki Uygarlıklar

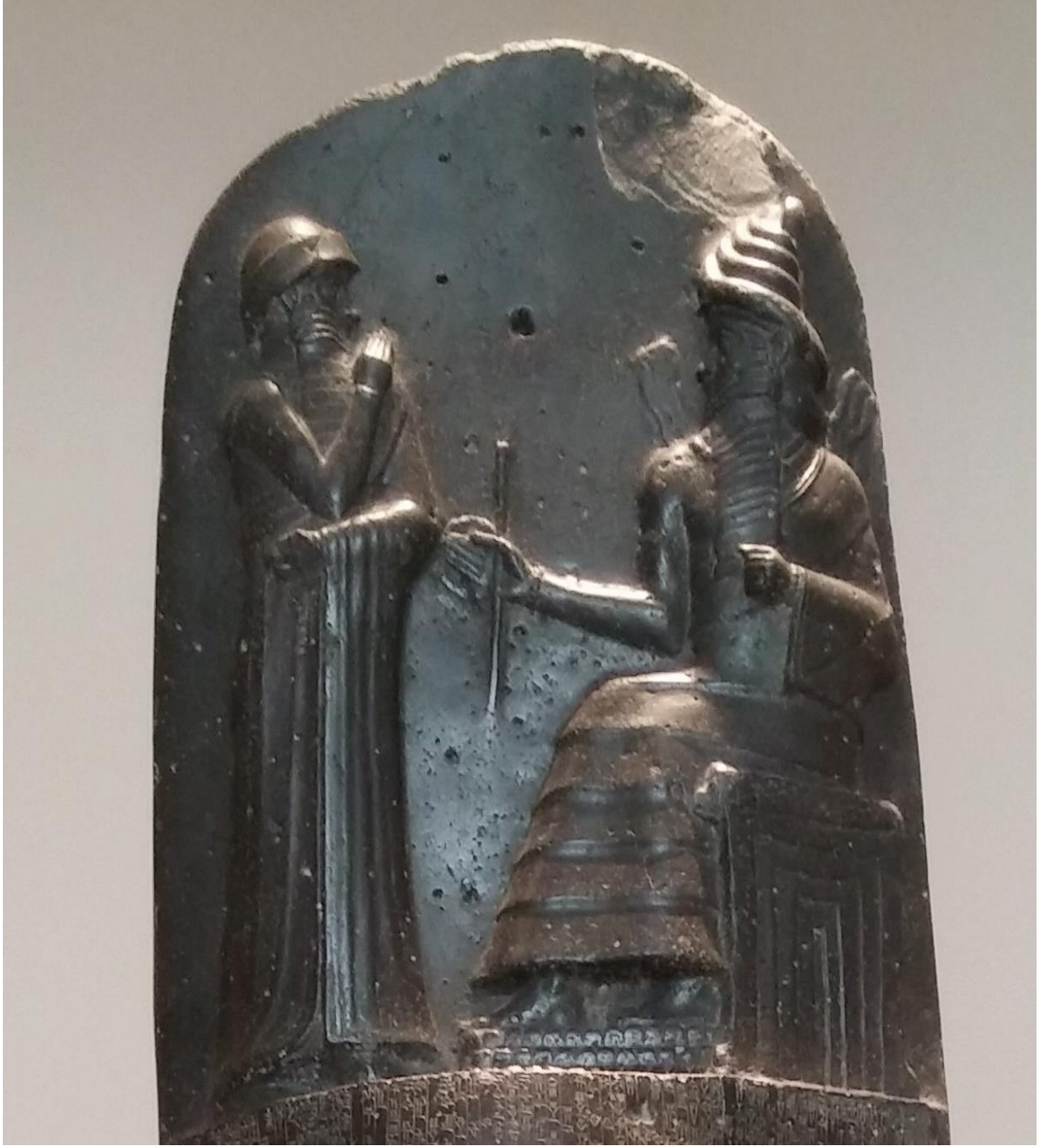

(Ancient History Encyclopedia, <http://www.ancient.eu/map/-1300/35/35/10800/>
Erişim Tarihi: 03.05.2019).

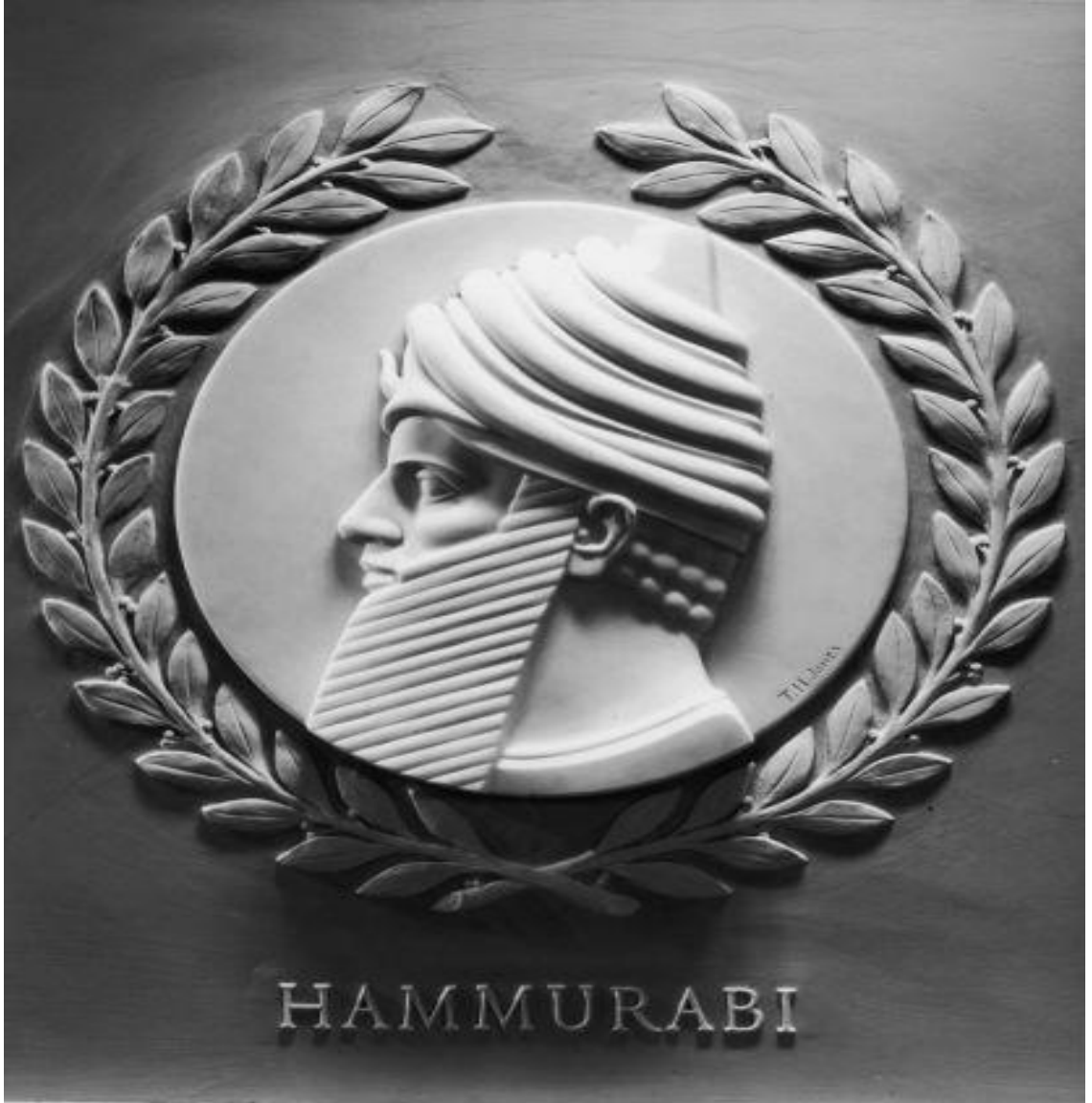

Ek-4: Hammurabi Kanunları'nın Yazılı Olduğu Dikilitaşı

(Louvre Museum, Paris).

Ek -5: Hammurabi ve Tanrı Şamaş

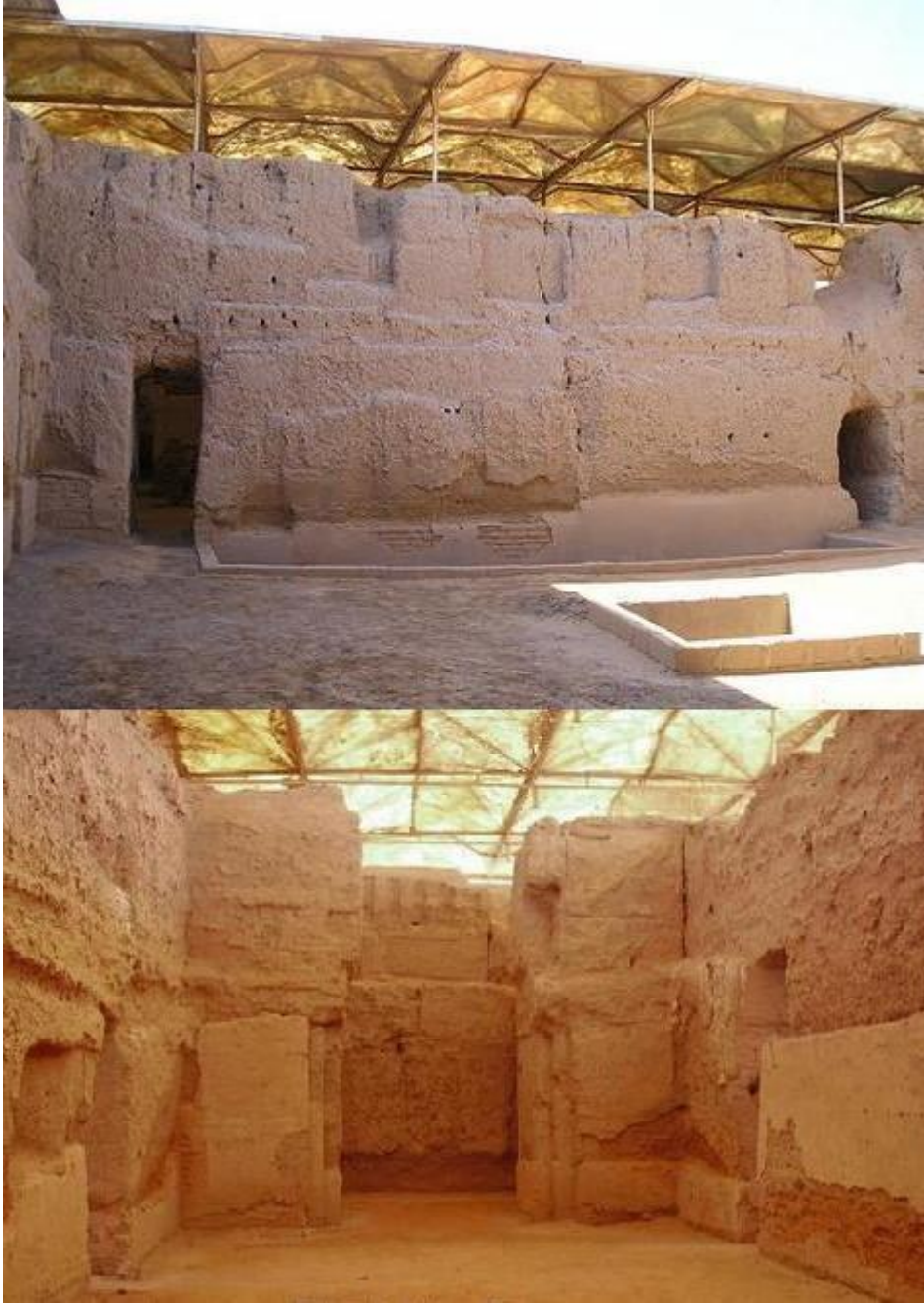
(Hammurabi yasa stelinin üst kısmı. Kral tanrı Şamaş'un huzurundayken Louvre Museum, Paris).

Ek-6: Kanun Yapıcı Kral Olarak Hammurabi'nin Mermer Büstü

(Architect of The Capitol, <https://www.aoc.gov/art/relief-portrait-plaques-lawgivers/hammurabi> Erişim Tarihi: 03.05.2019).

Ek-7: Mari Kralı Zimri-Lim'in Sarayı (Tell Hariri, Suriye)

(Arkeokur, <https://arkeokur.tumblr.com/post/73719798315/sümer-kentleri-3> Erişim Tarihi: 30.04.2019).

Ek-8: Asur Kralı III. Salmanassar ve Babil Kralı Marduk-zakir-şumi El Sıkışırken

(Asur Kralı III. Salmanassar ile Babil Kralı Marduk-zakir-şumi'nin karşılaşma sahnesi. El ele tutuşmalarından ve eşit boyda olmalarından birbirlerine denk oldukları anlaşılıyor. Irak Ulusal Müzesi, Bağdat).

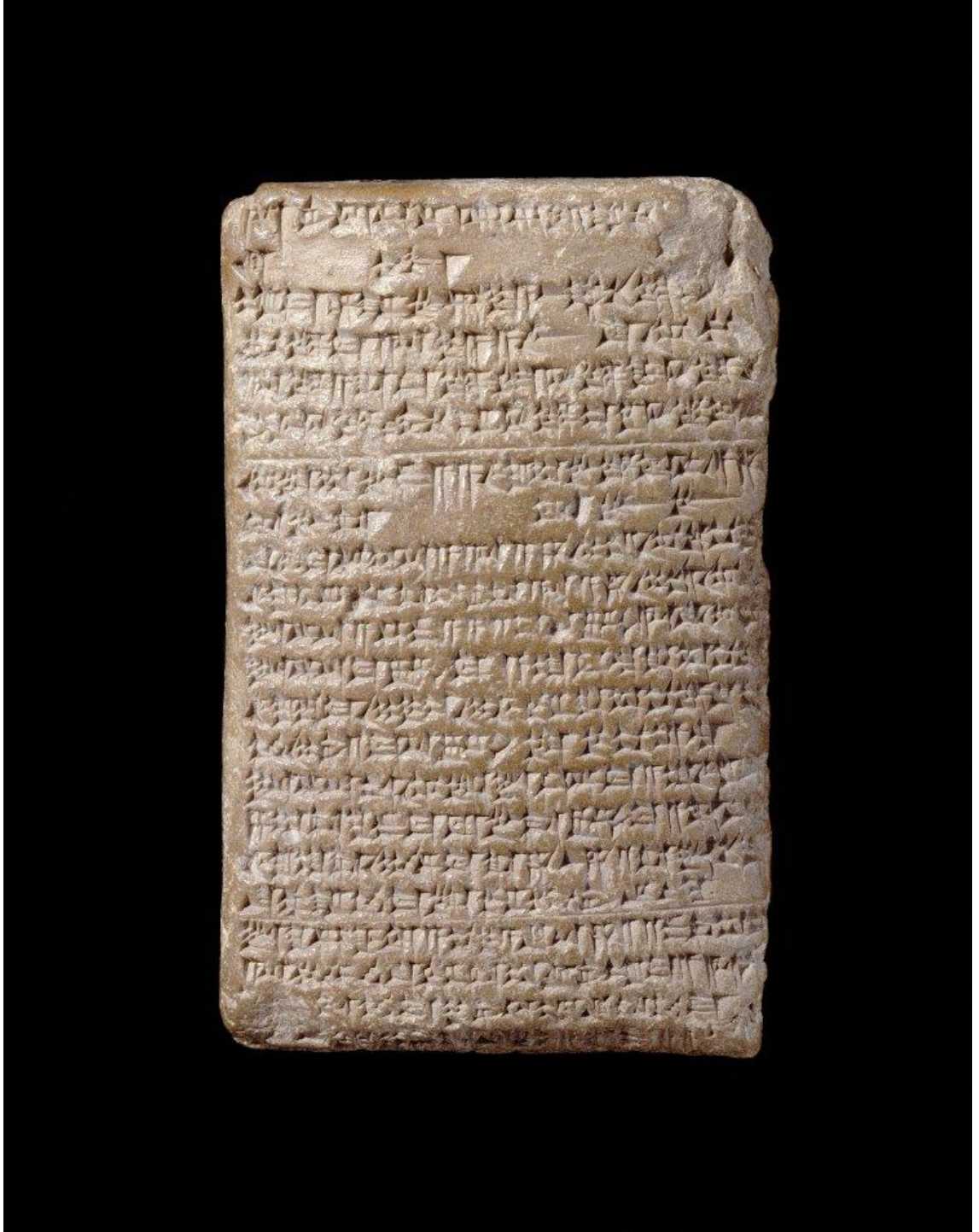
Ek-9: III. Salmanassar

(Babil kralı ile anlaşmasını görsel bir malzeme ile kayıt ettiren Asur kralı. İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi, İstanbul).

Ek-10: Kadeş Antlaşması

(Eşit şartlarda mühürlenene ve tarihin bilinen ilk uluslararası antlaşmalarından birisi olan Kadeş Antlaşması, Hitit Kralı III. Hattuşili ve Mısır Firavunu II. Ramses arasında gerçekleştirilmiştir. Akad çivi yazısı ile yazılmıştır. Antlaşmanın üç kopyası ele geçmiş ikisi İstanbul'da biri Berlin'dedir. İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi, İstanbul).

Ek-11: II. Burna-Burias'tan IV. Amenhotep'e Gnderilmiş Mektup

(https://britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?partid=1&assetid=968616001&objectid=327036 Erişim Tarihi: 07.04.2019, British Museum).

Ek-12: Nabunidus Yazıtı

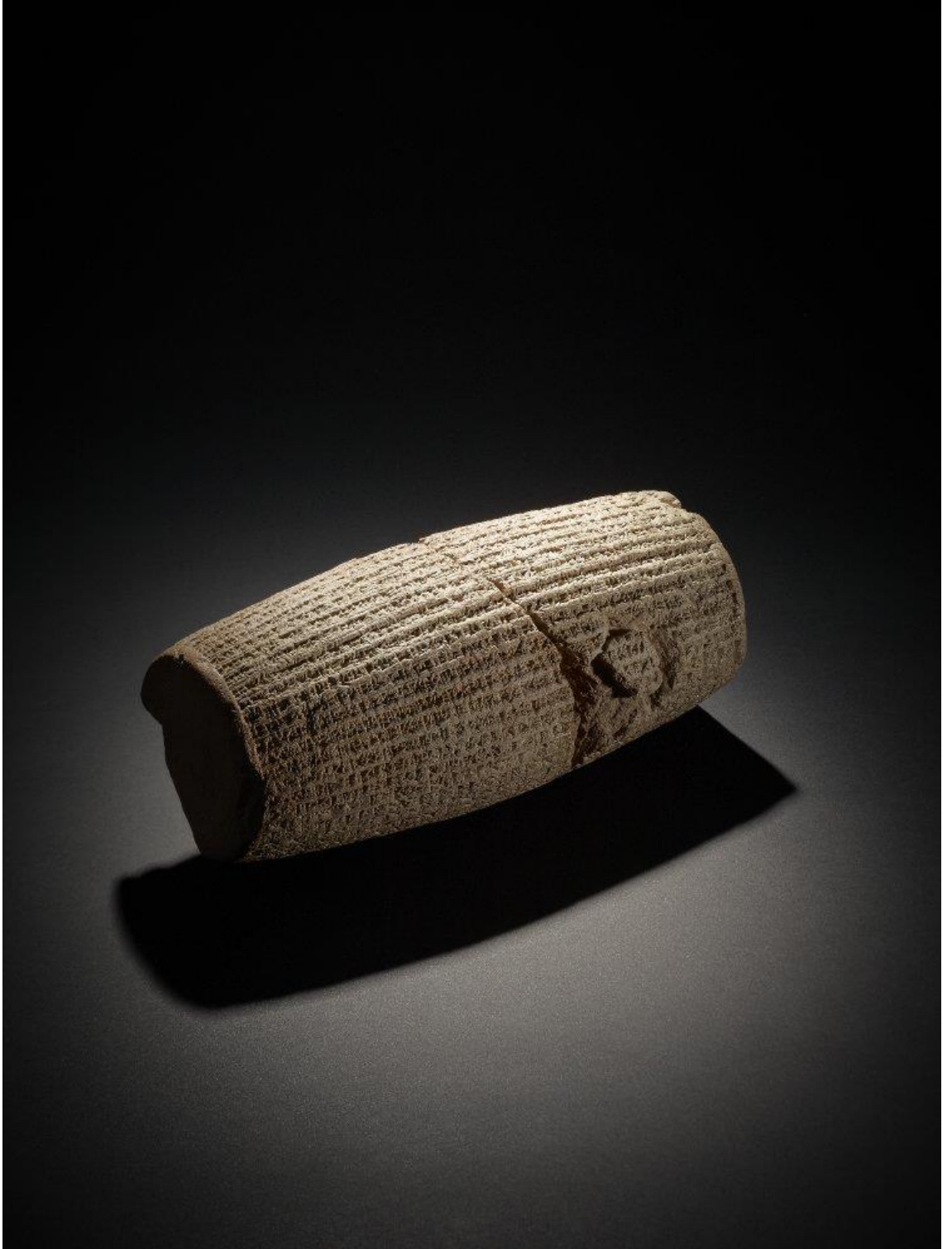
(<https://www.sanlıurfamuzesi.gov.tr/Resim/221746,demir-cagi-salonu-15jpg.png?0>
Erişim Tarihi: 07.04.2019, Şanlıurfa Müzesi.)

Ek-13: Nabunidus'un Dinî İcratları/ Ön yüz-Arka yüz.

(Geç Babil Dönemi'nin son kralı Nabunidus'un dinî icratlarına ait stel. Yazıtta, Düşmanlarınca verilmiş zararlardan, bu kentlerin yeniden yapılandırılmasından ve tanrılarına gösterdiği özenden bahseder. İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi, İstanbul).

Ek-14: Kyros Silindiri

(https://www.britishmuseum.org/research/collection_online_object_details/collection_image_gallery.aspx?partid=1&assetid=262857001&objectid:327188 Erişim Tarihi: 07.04.2019, British Museum).

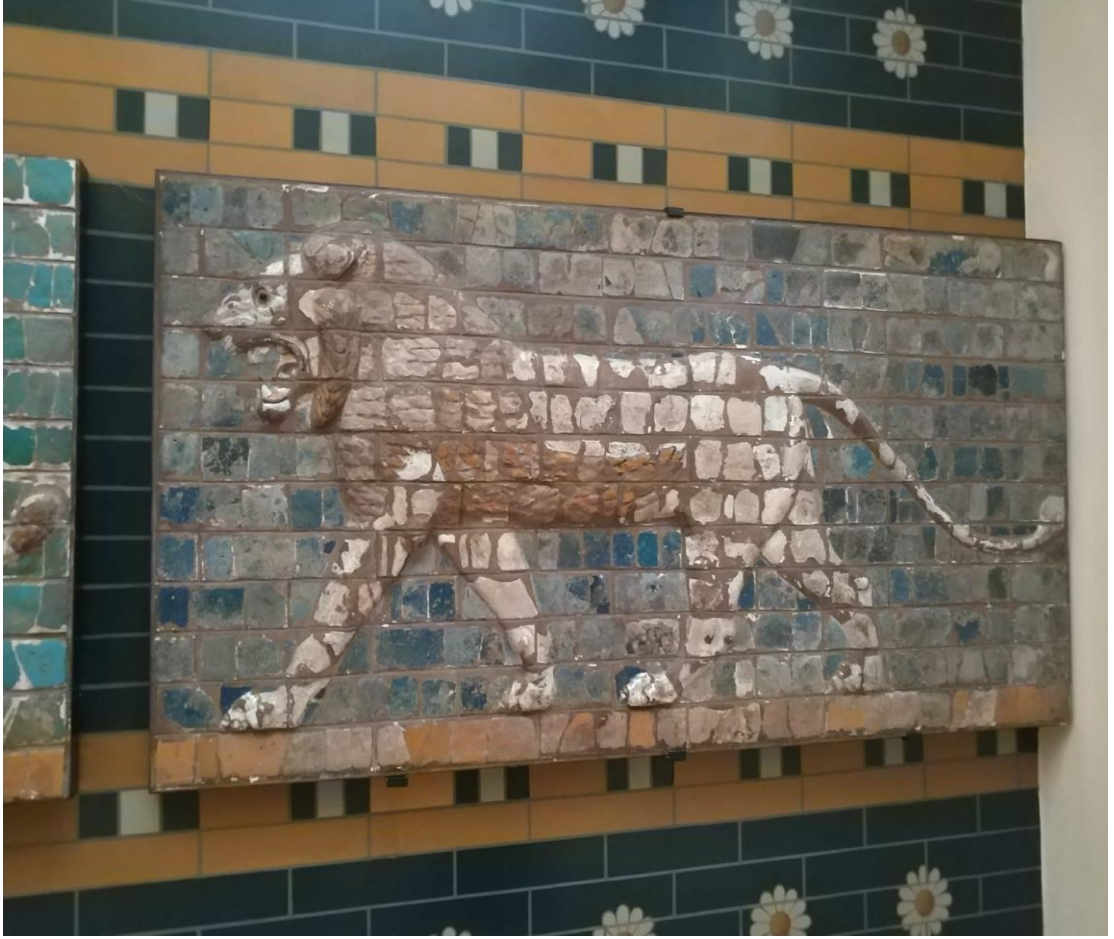
Ek-15: İştar Tren Yolu Aslan Figürü 1

(II. Nabukadnezar'ın yaptırmış olduğu muazzam Babil sarayında bulunan İştar Kapısı'na doğru uzanan tören yolundaki renkli tuğlalardan aslan kabartması. Louvre Müzesi, Paris).

Ek-16: İştar Tren Yolu Aslan Figürü 2

(İştar Kapısı'na uzanan tören yolundaki renkli tuğladan aslan kabartmasının bir başka rneği. İstanbul Eski şark Eserleri Müzesi, İstanbul).

Ek-17: İştar Tren Yolu Muşhuşşu Duvar Katatması

(İştar Kapısı'na uzanan tören yolundaki muşhuşşuların bir rneği. İşstanbul Eski şark Eserleri Müzesi, İşstanbul).

Ek-18: İştar Tören Yolu Boğa ve Muşhuşşu Duvar Kabartmaları

(İştar Kapısı'na uzanan tören yolundaki tanrı Adad'ın simgesi boğa ve Marduk ejderi muşhuşşu. İstanbul Eski şark Eserleri Müzesi, İstanbul).

Ek-19: İştar Kapısı

(Eski Babil’de birden çok çift kanatlı İştar Kapısı tespit edilmiştir. Bu kapılardan bir tanesi İstanbul’da Eski şark Eserleri Müzesi’nde sergilenmekte olup en büyük İştar Kapısı, Berlin Pergamon Müzesi’nde bulunmaktadır. Politik bir merkez olarak Kral Hammurabi Dönemi’nde (M.Ö. 1792-1750) önem kazanmaya başlayan şehir, pek çok saldırının ardından II. Nabukadnezar Dönemi’nde (M.Ö. 604-562), şehiri bugünkü şöhretine ulaştıracak şekilde yeniden inşaa edilmişti. İşte Dünya Tarihi’nin en meşhur kapıları bu döneme aittir. <https://www.artstor.org/2014/03/27/the-rebirth-of-the-ishtar-gate/> Erişim Tarihi: 07.07.2019).

Ek-20: Gramon/Güneş Saati

(Güneşin doğuşundan batışına kadar geçen zamanı 12 eşit birime ayırma sistemi. İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi, İstanbul).

Ek-21: Babil Kulesi

(LA TOUR DE BABEL, Belçikalı sanatçı Lucas van VOLCKENBORG tarafından 1594 yılında yapılmış Babil kulesi tablosu. Louvre Müzesi, Paris).

Ek-22: İstanbul Irak Cumhuriyeti Konsolosluk Binası Duvarı

(Çivi yazısı bugün kullanılmamasına rağmen diplomatik bir araç olarak bir konsolosluk duvarlarında, derin tarihten bir temsili olarak, varlığını sergilemektedir. Duvara, Babilce çivi yazısının harf değerleri kullanılarak “*The Consulate General of The Republic of Iraq in İstanbul*” yazılmıştır. Fotoğraf çekim tarihi: 28.02.2019).

ÖZGEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı : Oylum Gülmez Dinç
DoğumYeri : Bakırköy İstanbul
Doğum Tarihi : 28.08.1988
E-posta : www.oylum@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : Eyüp Anadolu Lisesi
Lisans : Ankara Üniversitesi
Yüksel Lisans : Pamukkale Üniversitesi
Yabancı Dil ve Düzeyi: İngilizce YÖKDİL-2009 İlkbahar dönemi. 57.500

İŞ DENEYİMİ : CID-UNESCO Beyoğlu Section Proje Asistanı,
İstanbul Sealife Akvaryum Turist Rehberi.

ARAŞTIRMA ALANLARI: Çivi yazılı kaynaklar temelinde, antik tarihçiler ve kutsal kaynaklar dikkate alınarak, Eski Mezopotamya tarihinde siyasi, kültürel ve dinî pek çok alanda derin etkiler bırakmış kadim Babillerin kendileriyle çağdaş olan milletler ile girişmiş oldukları diplomatik temaslar bu tez çalışmasının araştırma alanını oluşturmuştur.